

Automaty a gramatiky

TIN071

Marta Vomlelová

marta@ktiml.mff.cuni.cz
<http://ktiml.mff.cuni.cz/~marta>

May 11, 2020

- Přednáška:

- moodle <https://dl1.cuni.cz/course/index.php?categoryid=337>
- dozvíte se více než při pouhém čtení slajdů
- můžete se zeptat, ovlivnit rychlost, podrobnost výkladu.

- Cvičení:

- vyzkoušíte si prakticky sestavit automaty a gramatiky
- zařijete příklady, což je něco jiného, než je přechít,
- potřebujete zápočet, který udělují **výhradně** cvičící.

- Zkouška:

- **Zápočet je nutnou podmínkou účasti na zkoušce.**
- Písemná i ústní část
- Porozumění látce + schopnost formalizace
  - Orientace v Chomského hierarchii, automatech, gramatikách, (ne)determinizmu,
  - Napište definici, formulujte větu, popište ideu důkazu, algoritmus,
  - zařaďte jazyk do Chomského hierarchie a svou odpověď dokažte.

Požadavky ke zkoušce

- **Zápočet je nutnou podmínkou účasti na zkoušce.**
- Zkouška sestává z písemné a ústní části. Písemná část předchází části ústní, její nesplnění znamená, že celá zkouška je hodnocena známkou nevyhověl(a) a ústní částí se již nepokračuje.
- Nesložení ústní části znamená, že při příštím termínu je nutno opakovat obě části zkoušky, písemnou i ústní. Znamka ze zkoušky se stanoví na základě bodového hodnocení písemné i ústní části.
- **Písemná část** bude sestávat z dvanácti otázek, které korespondují sylabu přednášky, ověřují schopnosti získané na cvičení a znalost definic, vět a algoritmů z přednášky.
- **Požadavky ústní části** odpovídají sylabu předmětu v rozsahu, který byl prezentován na přednášce. Zpravidla se jedná o detailnější rozbor zadaného problému, např. zdůvodnění zařazení daného jazyka do Chomského hierarchie či důkaz klíčových vět.

- J.E. Hopcroft, R. Motwani, J.D. Ullman: *Introduction to Automata Theory, Languages, and Computations*, Addison–Wesley
- M. Chytil: *Automaty a gramatiky*, SNTL Praha, 1984
- moodle <https://dl1.cuni.cz/course/index.php?categoryid=337>
- cvičení.

- Počátky

- první formalizace pojmu algoritmus Ada, Countess of Lovelace 1852
- intenzivněji až s rozvojem počítačů ve druhé čtvrtině 20. století
- co stroje umí a co ne?
- Church, Turing, Kleene, Post, Markov

- Polovina 20. století

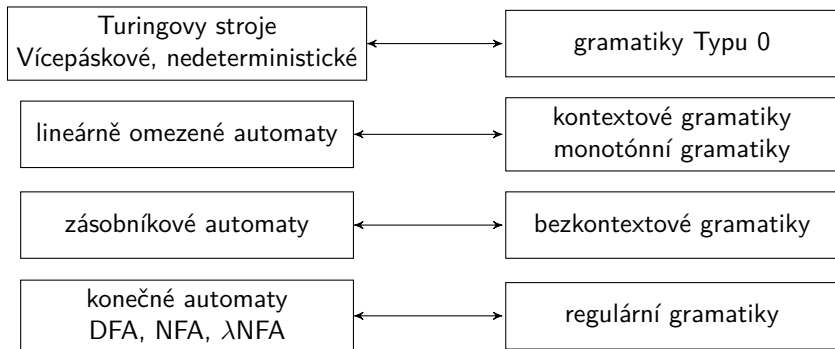
- neuronové sítě (1943)
- konečné automaty (Finite Automata) (Kleene 1956 neuronové sítě $\approx$ FA)

- 60. léta 20. století

- gramatiky (Chomsky)
- zásobníkové automaty
- formální teorie konečných automatů.

- Osvojit si abstraktní model výpočetních zařízení,
- vnímat, jak drobné změny v definici vedou k velmi odlišným třídám,
- zažít skutečnost algoritmicky nerozhodnutelných problémů,
- příprava na přednášku o složitosti a NP-úplnosti.

Automaty a gramatiky – dva způsoby popisu

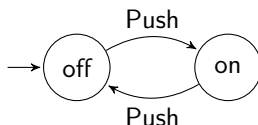

- Zamyšlení nad korektností programu, algoritmu, překladače,
- zpracování přirozeného jazyka,
- překladače:
  - lexikální analýza,
  - syntaktická analýza,
- návrh, popis, verifikace hardware
  - integrované obvody
  - stroje
  - automaty
- realizace pomocí software
  - hledání výskytu slova v textu (grep)
  - verifikace systémů s konečně stavy.

Jednoduché příklady konečných automatů

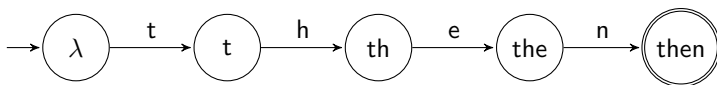
- Návrh a verifikace integrovaných obvodů.

Konečný automat modelující spínač on/off .

- Lexikální analýza

Konečný automat rozpoznávající slovo then.

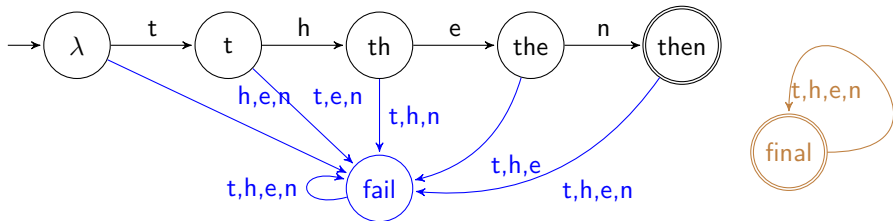

Definition 1.1 (Deterministický konečný automat)

Deterministický konečný automat (DFA) $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ sestává z:
konečné množiny **stavů**, zpravidla značíme Q
konečné neprázdné množiny **vstupních symbolů (abecedy)**, značíme Σ
přechodové funkce, zobrazení $Q \times \Sigma \rightarrow Q$, značíme δ , která bude reprezentovaná hranami grafu
počátečního stavu $q_0 \in Q$, vede do něj šipka 'odnikud',
a neprázdné **množiny koncových (přijímajících) stavů** (final states)
 $F \subseteq Q$, označených dvojitým kruhem či šipkou 'ven'.

Úmluva: Pokud pro některou dvojici stavu a písmene není definovaný přechod, přidáme nový stav *fail* a přechodovou funkci doplníme na totální přidáním šipek do *fail*.

Pokud je množina F prázdná, přidáme do ní i Q nový stav *final* do kterého vedou jen přechody z něj samého $\forall s \in \Sigma: \delta(\text{final}, s) = \text{final}$.

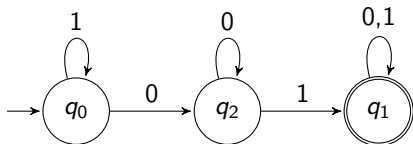

Popis konečného automatu

Example 1.1

Automat A přijímající $L = \{x01y : x, y \in \{0, 1\}^*\}$.

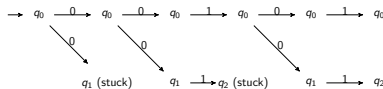
- Stavový diagram (graf) Automat $A = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{0, 1\}, \delta, q_0, \{q_1\})$.

tabulka

δ	0	1
$\rightarrow q_0$	q_2	q_0
$*q_1$	q_1	q_1
q_2	q_2	q_1

- řádky: stavy + přechody
- sloupce: písmena vstupní abecedy
- Stavový strom
  - vrcholy=stavy
  - hrany=přechody
  - *pouze dosažitelné stavy*
  - použijeme až u nedeterministických FA.

Definition 1.2 (Slovo, $\lambda, \epsilon, \Sigma^*, \Sigma^+, \text{jazyk}$)

Mějme neprázdnou množinu symbolů Σ .

- **Slovo** je konečná (i prázdná) posloupnost symbolů $s \in \Sigma$, **prázdné slovo** se značí λ nebo ϵ .
- **Množinu všech slov v abecedě Σ** značíme Σ^* ,
- množinu všech neprázdných slov v značíme Σ^+ .
- **jazyk** $L \subseteq \Sigma^*$ je množina slov v abecedě Σ .

Definition 1.3 (operace zřetězení, mocnina, délka slova)

Nad slovy Σ^* definujeme operace:

- **zřetězení slov** $u.v$ nebo uv
- **mocnina** (počet opakování) u^n ($u^0 = \lambda$, $u^1 = u$, $u^{n+1} = u^n.u$)
- **délka slova** $|u|$ ($|\lambda| = 0$, $|auto| = 4$).
- **počet výskytů** $s \in \Sigma$ ve slově u značíme $|u|_s$ ($|zmrzlina|_z = 2$).

Rozšířená přechodová funkce

Definition 1.4 (rozšířená přechodová funkce)

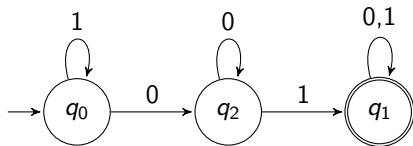
Mějme přechodovou funkci $\delta : Q \times \Sigma \rightarrow Q$.

Rozšířenou přechodovou funkci δ^* : $Q \times \Sigma^* \rightarrow Q$ (tranzitivní uzávěr δ)
definujeme induktivně:

- $\delta^*(q, \lambda) = q$
- $\delta^*(q, wx) = \delta(\delta^*(q, w), x)$ pro $x \in \Sigma, w \in \Sigma^*$.

Pozn. Pokud se v textu objeví δ aplikované na slova, míní se tím δ^* .

$$\delta^*(q_0, 1100) = q_2, \delta^*(q_0, 110011111111001) = q_1$$

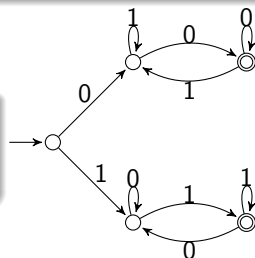
Jazyky rozpoznatelné konečnými automaty

Definition 1.5 (jazyky rozpoznatelné konečnými automaty, regulární jazyky)

- **Jazykem rozpoznávaným (akceptovaným, přijímaným)** konečným automatem $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ nazveme jazyk $L(A) = \{w \mid w \in \Sigma^* \text{ \& } \delta^*(q_0, w) \in F\}$.
- Slovo w je **přijímáno** automatem A , právě když $w \in L(A)$.
- Jazyk L je **rozpoznatelný** konečným automatem, jestliže existuje konečný automat A takový, že $L = L(A)$.
- Třidu jazyků rozpoznatelných konečnými automaty označíme $\mathcal{F}$, nazveme **regulární jazyky**.

Example 1.2 (regulární jazyky)

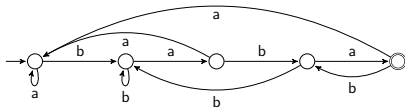
- $L = \{w \mid w = xux, w \in \{0, 1\}^*, x \in \{0, 1\}, u \in \{0, 1\}^*\}$.

Příklady regulárních jazyků

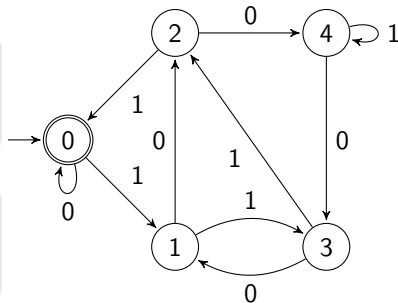
Example 1.3 (regulární jazyk)

- $L = \{w \mid w = ubaba, w \in \{a, b\}^*, u \in \{a, b\}^*\}.$

Example 1.4 (regulární jazyk)

- $L = \{w \mid w \in \{0, 1\}^* \text{ \& } w \text{ je binární zápis čísla dělitelného } 5\}.$

Example 1.5 (!Neregulární jazyk)

- $L = \{0^n 1^n \mid w \in \{0, 1\}^*, n \in \mathbb{N}\}$
NENÍ regulární jazyk.

Iterační (pumping) lemma pro regulární jazyky

Theorem 1.1 (Iterační (pumping) lemma pro regulární jazyky)

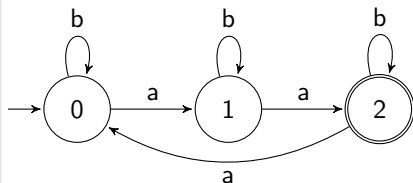
Mějme regulární jazyk L . Pak existuje konstanta $n \in \mathbb{N}$ (závislá na L) tak že každé $w \in L$; $|w| \geq n$ můžeme rozdělit na tři části, $w = xyz$, že:

- $y \neq \lambda$
- $|xy| \leq n$
- $\forall k \in \mathbb{N}_0$, slovo xy^kz je také v L .

Example 1.6

- Lemma řeklo: $n = 3$.
- $abbbba = a(b)bbba$;
 $\forall i \geq 0; a(b)^i bbba \in L(A)$.
- $aaaaba = (aaa)aba$;
 $\forall i \geq 0; (aaa)^i aba \in L(A)$.
- aa nelze pumpovat, ale $|aa| < n$.

Automat A

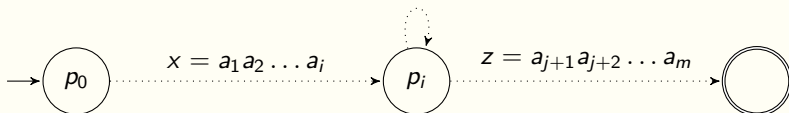

Důkaz iteračního lematu pro regulární jazyky

Proof: iteračního lematu pro regulární jazyky

- Mějme regulární jazyk L , pak existuje DFA A s n stavy, že $L = L(A)$.
- Vezměme libovolné slovo $a_1 a_2 \dots a_m = w \in L$ délky $m \geq n$, $a_i \in \Sigma$.
- Definujme: $\forall i \ p_i = \delta^*(q_0, a_1 a_2 \dots a_i)$. Platí $p_0 = q_0$.
- Máme $n + 1$ p_i a n stavů, některý se opakuje, vezměme první takový, tj. $(\exists i, j)(0 \leq i < j \leq n \ \& \ p_i = p_j)$.
- Definujme: $x = a_1 a_2 \dots a_i$, $y = a_{i+1} a_{i+2} \dots a_j$, $z = a_{j+1} a_{j+2} \dots a_m$, tj. $w = xyz$, $y \neq \lambda$, $|xy| \leq n$.

$$y = a_{i+1} a_{i+2} \dots a_j$$

- Smyčka nad p_i se může opakovat libovolně krát a vstup je také akceptovaný.

Použití pumping lemmatu

Example 1.7 (Pumping lemma jako hra s oponentem)

Jazyk $L_{eq} = \{w; |w|_0 = |w|_1\}$ slov se stejným počtem 0 a 1 není regulární.

Proof: Jazyk L_{eq} není regulární.

- Předpokládejme že L_{eq} je regulární. Vezměme n z pumping lemmatu.
- Zvolme $w = 0^n 1^n \in L_{eq}$.
- Rozdělme $w = xyz$ dle pumping lemmatu, $y \neq \lambda$, $|xy| \leq n$.
- Protože $|xy| \leq n$ je na začátku w , obsahuje jen 0.
- Z pumping lemmatu: $xz \in L_{eq}$ (pro $k = 0$). To má ale méně 0 než 1, takže nemůže být v L_{eq} . □

Example 1.8

Jazyk $L = \{0^i 1^i; i \geq 0\}$ není regulární.

Aplikace pumping lemmatu 2

Example 1.9

Jazyk L_{pr} slov 1^p kde p je prvočíslo není regulární.

Proof: L_{pr} slov 1^p kde p je prvočíslo není regulární.

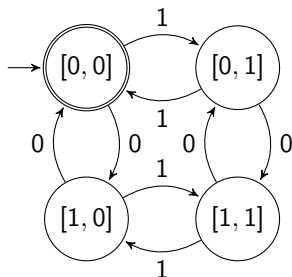
- Předpokládejme že L_{pr} je regulární. Vezměme n z pumping lemmatu. Zvolme prvočíslo $p \geq n + 2$, označme $w = 1^p$.
- Rozložme $w = xyz$ dle pumping lemmatu, necht $|y| = m$. Pak $|xz| = p - m$.
- $xy^{p-m}z \in L_{pr}$ z pumping lemmatu, ale $|xy^{p-m}z| = |xz| + (p - m)|y| = p - m + (p - m)m = (m + 1)(p - m)$ není prvočíslo (žádný z činitelů není 1). □

- definice
  - deterministického konečného automatu $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$
  - jazyka $L \subseteq \Sigma^*$
  - jazyka rozpoznávaného konečným automatem
$$L(A) = \{w \mid w \in \Sigma^* \text{ \& } \delta^*(q_0, w) \in F\}$$
- iterační (pumping) lemma pro regulární jazyky
- příklad důkazu ne-regulárnosti jazyka 0^i1^i
- příklady regulárních jazyků.

Příklad - 'součin' automatů

Example 1.10

$L = \{w \mid w \in \{0,1\}^*, |w|_0 = 2k \& |w|_1 = 2\ell, k, \ell \in \mathbb{N}_0\}$, tj. sudý počet 0 a zároveň sudý počet 1.

δ	0	1
* $\rightarrow$ [0, 0]	[1, 0]	[0, 1]
[0, 1]	[1, 1]	[0, 0]
[1, 0]	[0, 0]	[1, 1]
[1, 1]	[0, 1]	[1, 1]

Příklad (špatného) protokolu pro elektronický převod peněz

- Tři zúčastnění: zákazník, obchod, banka.
- Pro jednoduchost jen jedna platba (soubor 'money').

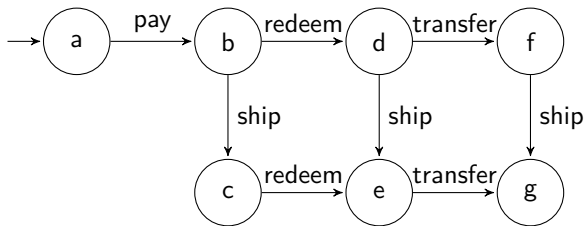
Example 1.11

Zákazník poskytne obchodu číslo kreditní karty, obchod si vyžádá peníze od banky a pošle zboží zákazníkovi. Zákazník má možnost zablokovat kartu a žádat zrušení transakce.

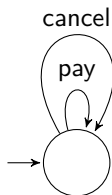
Pět událostí:

- Zákazník může zadat číslo karty **pay**.
- Zákazník může kartu zablokovat **cancel**.
- Obchod může poslat **ship** zboží zákazníkovi.
- Obchod může vyžádat **redeem** peníze od banky.
- Banka může převést **transfer** peníze obchodu.

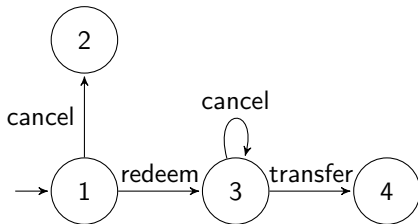
(Neúplný) konečný automat pro bankovní příklad

Obchod

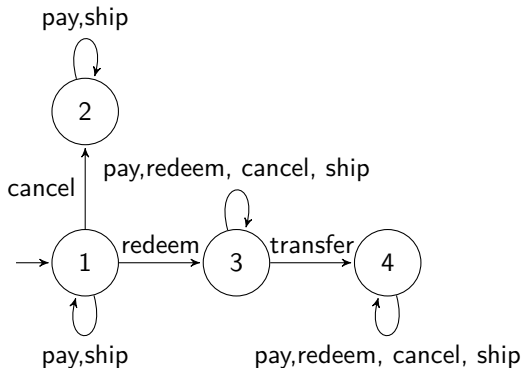
Zákazník

Banka

Hrana pro každý vstup

- Můžeme vyžadovat, aby automat provedl akci pro každý vstup. Obchod přidá hranu pro každý stav do sebe samého označenou *cancel*.
- Zákazník by neměl shodit bankovní automat opětovným zaplacením *pay*, proto přidáme smyčku *pay*. Podobně s ostatními akcemi.

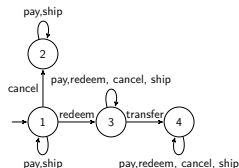
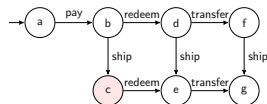
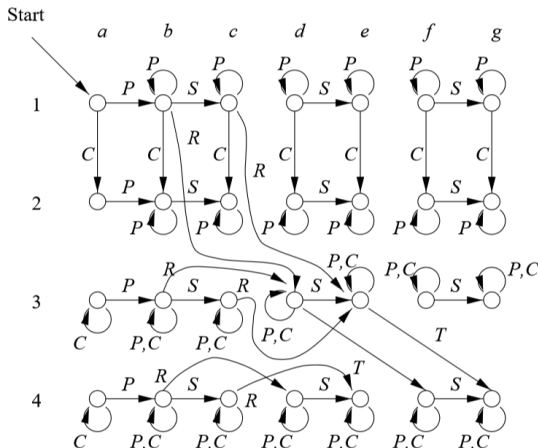

Úplnější automat pro banku.

Součin automatů

- Součin automatů pro banku a obchod má stavy dvojice $B \times S$.
- Hrana v součinu automatů provádí paralelně akce v bance a obchodě. Pokud jednomu chybí akce, bude chybět i součinu automatů.

J.E. Hopcroft, R. Motwani, J.D. Ullman: *Introduction to Automata Theory, Languages, and Computations*, Addison–Wesley

Konečné automaty, Regulární jazyky

- **Deterministický konečný automat (DFA)**

$$A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F).$$

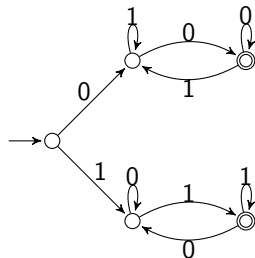
- **Jazykem rozpoznávaným (akceptovaným, přijímaným)** konečným automatem

$A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ nazveme jazyk
 $L(A) = \{w \mid w \in \Sigma^* \& \delta^*(q_0, w) \in F\}.$

- Jazyk L je **rozpoznatelný** konečným automatem, jestliže existuje konečný automat A takový, že $L = L(A)$.

- Třidu jazyků rozpoznatelných deterministickými konečnými automaty označíme $\mathcal{F}$, nazveme **regulární jazyky**.

- Typická otázka na cvičeních i zaškrtačací části zkoušky:
Je daný jazyk regulární (CFL, ...)?

ANO Setrojíte automat (deterministický či nedeterministický).

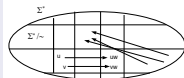
NE Najdete spor s Myhill–Nerodovou větou nebo s Pumping lemmatem.

Kongruence, Myhill–Nerodova věta

Definition 2.1 (kongruence)

Mějme konečnou abecedu Σ a relaci ekvivalence $\sim$ na Σ^* (reflexivní, symetrická, tranzitivní). Potom:

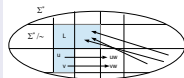
- $\sim$ je **pravá kongruence**, jestliže $(\forall u, v, w \in \Sigma^*) u \sim v \Rightarrow uw \sim vw$.
- je **konečného indexu**, jestliže rozklad $\Sigma^* / \sim$ má konečný počet tříd.
- Třidu kongruence $\sim$ obsahující slovo u značíme $[u]_{\sim}$, resp. $[u]$.

Theorem 2.1 (!Myhill–Nerodova věta)

Nechť L je jazyk nad konečnou abecedou Σ . Potom následující tvrzení jsou ekvivalentní:

- L je rozpoznatelný konečným automatem,
- existuje pravá kongruence $\sim$ konečného indexu nad Σ^* tak, že L je sjednocením jistých tříd rozkladu $\Sigma^* / \sim$.

a) $\Rightarrow$ b); tj. automat $\Rightarrow$ pravá kongruence konečného indexu

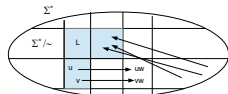
- definujeme $u \sim v \equiv \delta^*(q_0, u) = \delta^*(q_0, v)$.
- je to ekvivalence (reflexivní, symetrická, transitivní)
- je to pravá kongruence (z definice δ^*)
- má konečný index (konečně mnoho stavů)

$$L = \{w \mid \delta^*(q_0, w) \in F\} = \bigcup_{q \in F} \{w \mid \delta^*(q_0, w) = q\} = \bigcup_{q \in F} [w \mid \delta^*(q_0, w) = q]_{\sim}.$$

b) $\Rightarrow$ a); tj. pravá kongruence konečného indexu $\Rightarrow$ automat

- abeceda automatu vezmeme Σ
- za stavy Q volíme třídy rozkladu $\Sigma^* / \sim$
- počáteční stav $q_0 \equiv [\lambda]$
- koncové stavy $F = \{c_1, \dots, c_n\}$, kde $L = \bigcup_{i=1, \dots, n} c_i$
- přechodová funkce $\delta([u], x) = [ux]$ (je korektní z def. pravé kongruence).
- $L(A) = L$

$$w \in L \Leftrightarrow w \in \bigcup_{i=1, \dots, n} c_i \Leftrightarrow w \in c_1 \vee \dots \vee w \in c_n \Leftrightarrow [w] = c_1 \vee \dots \vee [w] = c_n \Leftrightarrow [w] \in F \Leftrightarrow w \in L(A)$$

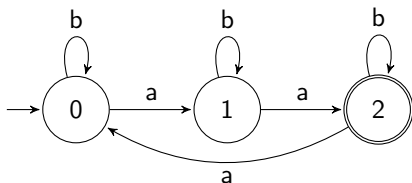
Použití Myhill–Nerodovy věty: Konstrukce automatů

Example 2.1

Sestrojte automat přijímající jazyk

$L = \{w \mid w \in \{a, b\}^* \& |w|_a = 3k + 2\}$, tj. obsahuje $3k + 2$ symbolů a .

- $|u|_x$ značí počet symbolů x ve slově u
- definujme $u \sim v \equiv (|u|_a \bmod 3 = |v|_a \bmod 3)$
- třídy ekvivalence 0,1,2
- L odpovídá třídě 2
- a – přechody do následující třídy
- b – přechody zachovávají třídu.

'Pumpovatelný' ne-regulární jazyk

Example 2.2 (Ne-regulární jazyk, který lze pumpovat)

Jazyk $L = \{u \mid u = a^+ b^i c^i \vee u = b^i c^i\}$ není regulární (Myhill–Nerodova věta), ale vždy lze pumpovat první písmeno.

- Předpokládejme, že L je regulární
- ⇒ pak existuje pravá kongruence $\sim_L$ konečného indexu m , L je sjednocení některých tříd $\Sigma^* / \sim_L$
- vezmeme množinu slov $S = \{ab, abb, abbb, \dots, ab^{m+1}\}$
- existují dvě slova $i \neq j$, která padnou do stejné třídy
  - $i \neq j$ $ab^i \sim ab^j$
  - přidáme c^i $ab^i c^i \sim ab^j c^i$ $\sim$ je kongruence
  - spor $ab^i c^i \in L \ \& \ ab^j c^i \notin L$ s ' L je sjednocení některých tříd $\Sigma^* / \sim_L$

Iterační (pumping) lemma pro regulární jazyky

Theorem (Iterační (pumping) lemma pro regulární jazyky)

Mějme regulární jazyk L . Pak existuje konstanta $n \in \mathbb{N}$ (závislá na L) tak že každé $w \in L$; $|w| \geq n$ můžeme rozdělit na tři části, $w = xyz$, že:

- $y \neq \lambda$
- $|xy| \leq n$
- $\forall k \in \mathbb{N}_0$, slovo xy^kz je také v L .

Iterační lemma a nekonečnost jazyků

Theorem 2.2

Regulární jazyk L je nekonečný právě když existuje $u \in L$; $n \leq |u| < 2n$, kde n je číslo z iteračního lemmatu.

Proof:

- $\Leftarrow$ Pokud $\exists u \in L$; $n \leq |u| < 2n$, potom lze slovo u pumovat, čímž dostaneme nekonečně mnoho slov z jazyka L .
- $\Rightarrow$ Jazyk L je nekonečný, obsahuje slovo w takové, že $n \leq |w|$.
- Pokud $|w| < 2n$, máme hledané slovo.
  - Jinak, z iteračního lemmatu $w = xyz$ a $xz \in L$, tj. zkrácení.
  - Pokud $2n \leq |xz|$, zkracujeme dál xz .
  - Zkracujeme maximálně o n písmen, tedy interval $[n, 2n)$ nelze přeskočit. □

Pro určení nekonečnosti regulárního jazyka stačí prozkoumat všechna slova u taková, že $n \leq |u| < 2 * n$, tj. konečně mnoho slov.

Definition 2.2 (Dosažitelné stavy)

Mějme DFA $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ a $q \in Q$. Řekneme, že stav q je **dosažitelný**, jestliže existuje $w \in \Sigma^*$ takové, že $\delta^*(q_0, w) = q$.

Algorithm: Hledání dosažitelných stavů

Dosažitelné stavy hledáme iterativně.

- Začátek: $M_0 = \{q_0\}$.
- Opakuj: $M_{i+1} = M_i \cup \{q \mid q \in Q, (\exists p \in M_i, \exists x \in \Sigma) \delta(p, x) = q\}$
- opakuj dokud $M_{i+1} \neq M_i$.

Proof: Korektnost a úplnost

- Korektnost: $M_0 \subseteq M_1 \subseteq \dots \subseteq Q$ a každé M_i obsahuje pouze dosažitelné stavy.
- Úplnost:
  - nechť q je dosažitelný, tj. $(\exists w \in \Sigma^*) \delta^*(q_0, w) = q$
  - vezměme nejkratší takové $w = x_1 \dots x_n$ tž. $\delta^*(q_0, x_1 \dots x_n) = q$
  - zřejmě $\delta^*(q_0, x_1 \dots x_i) \in M_i$ (dokonce $M_i \setminus M_{i-1}$)
  - tedy $\delta^*(q_0, x_1 \dots x_n) \in M_n$, tedy $q \in M_n$.

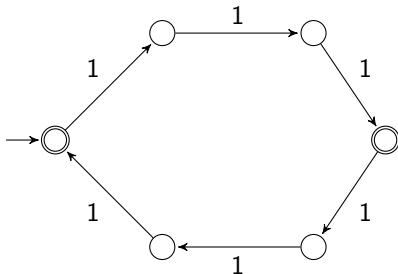
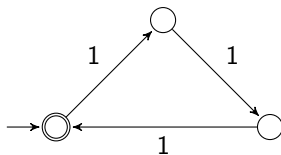

Jazyk a přijímající automaty

Nejednoznačnost

Automat přijímající daný jazyk není určen jednoznačně.

- Jazyk $L = \{w \mid w \in \{1\}^* \& |w| = 3k\}$.

Ekvivalence automatů a homomorfismus

Definition 2.3 (Ekvivalence automatů!)

Dva konečné automaty A, B nad stejnou abecedou Σ jsou **ekvivalentní**, jestli že rozpoznávají stejný jazyk, tj. $L(A) = L(B)$.

Definition 2.4 (automatový homomorfismus)

Nechť A_1, A_2 jsou DFA. Řekneme, že zobrazení $h : Q_1 \rightarrow Q_2$ na Q_2 je **(automatovým) homomorfismem**, jestliže:

$$\begin{array}{ll} h(q_{0_1}) = q_{0_2} & \text{'stejné' počáteční stavy} \\ h(\delta_1(q, x)) = \delta_2(h(q), x) & \text{'stejné' přechodové funkce} \\ q \in F_1 \Leftrightarrow h(q) \in F_2 & \text{'stejné' koncové stavy.} \end{array}$$

Homomorfismus prostý a na nazýváme **isomorfismus**.

Theorem 2.3 (Věta o ekvivalenci automatů)

Existuje-li homomorfismus konečných automatů A_1 do A_2 , pak jsou A_1 a A_2 ekvivalentní.

Důkaz věty o ekvivalenci automatů

Theorem ((2.3)Věta o ekvivalenci automatů)

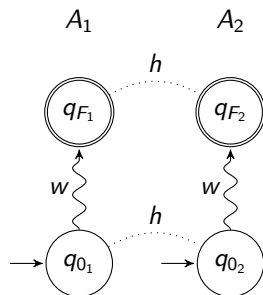
Existuje-li homomorfismus h konečných automatů A_1 do A_2 , pak jsou A_1 a A_2 ekvivalentní.

Proof:

- Pro libovolné slovo $w \in \Sigma^*$ konečnou iterací
  - $h(\delta_1^*(q, w)) = \delta_2^*(h(q), w)$
- dále:

$$\begin{aligned}w \in L(A_1) &\Leftrightarrow \delta_1^*(q_{0_1}, w) \in F_1 \\&\Leftrightarrow h(\delta_1^*(q_{0_1}, w)) \in F_2 \\&\Leftrightarrow \delta_2^*(h(q_{0_1}), w) \in F_2 \\&\Leftrightarrow \delta_2^*(q_{0_2}, w) \in F_2 \\&\Leftrightarrow w \in L(A_2)\end{aligned}$$

□

Redukce a ekvivalence automatů, Tranzitivita

Definition 2.5 (Ekvivalence stavů)

Říkáme, že stavy $p, q \in Q$ konečného automatu A jsou **ekvivalentní** pokud:

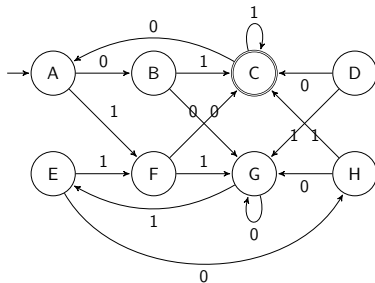
- Pro všechna vstupní slova w ; $\delta^*(p, w) \in F$ iff $\delta^*(q, w) \in F$.

Pokud dva stavy nejsou ekvivalentní, říkáme, že jsou **rozlišitelné**.

Example 2.3

Automat na obrázku:

- C a G nejsou ekvivalentní, $\delta^*(C, \lambda) \in F$ a $\delta^*(G, \lambda) \notin F$.
- A, G : $\delta^*(A, 01) = C$ je přijímající, $\delta^*(G, 01) = E$ není.
- A, E jsou ekvivalentní – $\lambda, 1^*$ zřejmě, 0 vede do ne-přijímajících stavů, 01 a 00 se sejdou ve stejném stavu.

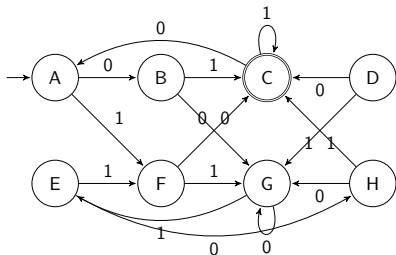
Lemma

Ekvivalence na stavech je tranzitivní.

Algorithm: !Algoritmus hledání rozlišitelných stavů v DFA

Následující algoritmus nalezne rozlišitelné stavy:

- Základ: Pokud $p \in F$ (přijímající) a $q \notin F$, pak je dvojice $\{p, q\}$ rozlišitelná.
- Indukce: Nechť $p, q \in Q$, $a \in \Sigma$ a o dvojici r, s ; $r = \delta(p, a)$ a $s = \delta(q, a)$ víme, že jsou rozlišitelné. Pak i $\{p, q\}$ jsou rozlišitelné.
  - opakuj dokud existuje nová trojice $p, q \in Q$, $a \in \Sigma$.

B	x						
C	x	x					
D	x	x	x				
E		x	x	x			
F	x	x	x		x		
G	x	x	x	x	x	x	
H	x		x	x	x	x	x
	A	B	C	D	E	F	G

Křížek značí rozlišitelné dvojice. C je rozlišitelné hned, ostatní kromě $\{A, G\}$, $\{E, G\}$ také. Vidíme tři ekvivalentní dvojice stavů.

Algoritmus hledání rozlišitelných stavů

Přijímající vs. nepřijímající stavy

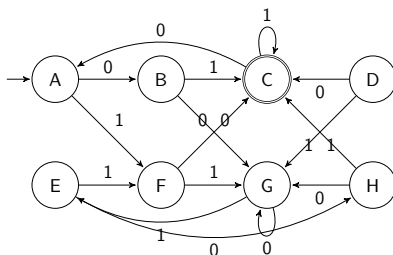
	A	B	C	D	E	F	G
B							
C	x	x					
D			x				
E			x	x			
F			x		x		
G			x			x	
H			x				x

1.krok1: $\delta(q, 1) \in F$ pro $q \in \{B, C, H\}$

	A	B	C	D	E	F	G
B	x						
C	x	x					
D		x	x				
E		x	x	x			
F		x	x		x		
G		x	x			x	
H	x		x	x	x	x	x

1.krok0: $\delta(q, 0) \in F$ pro $q \in \{D, F\}$

	A	B	C	D	E	F	G
B	x						
C	x	x					
D	x	x	x				
E		x	x	x			
F	x	x	x		x		
G		x	x	x		x	
H	x		x	x	x	x	x

B a G jsou rozlišitelné, $\delta(A, 0) = B$, $\delta(G, 0) = H$, tj. A, G jsou rozlišitelné.

Obdobně pro E, G vedoucí $\delta(*, 0)$ do rozlišitelných stavů H, G.

	A	B	C	D	E	F	G
B	x						
C	x	x					
D	x	x	x				
E		x	x	x			
F	x	x	x		x		
G	x	x	x	x	x	x	
H	x		x	x	x	x	x

Zůstávají tři ekvivalentní dvojice stavů.

Theorem 2.4

Pokud dva stavy nejsou odlišeny předchozím algoritmem, pak jsou tyto stavy ekvivalentní.

Proof: Korektnost algoritmu

- Uvažujme špatné páry stavů, které jsou rozlišitelné a algoritmus je nerozlišil.
- Vezměme z nich pár p, q rozlišitelný nejkratším slovem $w = a_1 \dots a_n$.
- Stavy $r = \delta(p, a_1)$ a $s = \delta(q, a_1)$ jsou rozlišitelné kratším slovem $a_2 \dots a_n$ takže pár není mezi špatnými.
Tedy jsou 'vykřížkované' algoritmem.
- Tedy v příštím kroku algoritmus rozliší i p, q .

Čas výpočtu je polynomiální vzhledem k počtu stavů.

- V jednom kole uvažujeme všechny páry, tj. $O(n^2)$.
- Kol je maximálně $O(n^2)$, protože pokud nepřidáme křížek, končíme.
- Dohromady $O(n^4)$.

Algoritmus lze zrychlit na $O(n^2)$ pamatováním stavů, které závisí na páru $\{r, s\}$ a následováním těchto seznamů 'zpátky'.

Testování ekvivalence regulárních jazyků

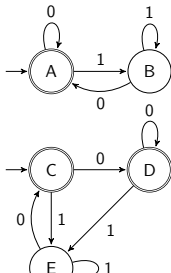
Algorithm: Testování ekvivalence regulárních jazyků

Ekvivalenci regulárních jazyků L, M testujeme následovně:

- Najdeme DFA A_L, A_M rozpoznávající $L(A_L) = L, L(A_M) = M$, $Q_L \cap Q_M = \emptyset$.
- Vytvoříme DFA sjednocením stavů a přechodů $(Q_L \cup Q_M, \Sigma, \delta_L \cup \delta_M, q_L, F_L \cup F_M)$; zvolíme jeden z počátečních stavů.
- Jazyky jsou ekvivalentní právě když počáteční stavy původních DFA jsou ekvivalentní.

Example 2.4

Uvažujme jazyk $\{\lambda\} \cup \{0, 1\}^*0$ přijímající prázdné slovo a slova končící 0. Vpravo obrázek dvou DFA a tabulku rozlišitelných stavů.

B	x			
C		x		
D			x	
E	x			x
	A	B	C	D

Minimalizace DFA

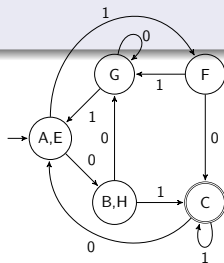
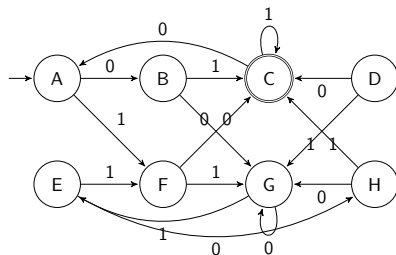
Definition 2.6 (redukovaný DFA, redukt)

Deterministický konečný automat je **redukovaný**, pokud

- nemá nedosažitelné stavy a
- žádné dva stavy nejsou ekvivalentní.

Konečný automat B je **reduktem** automatu A , jestliže:

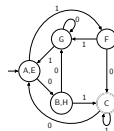
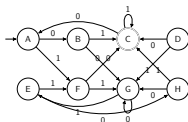
- B je redukovaný a
- A a B jsou ekvivalentní.

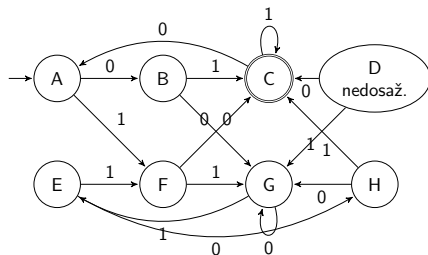
Algoritmus nalezení reduktu DFA A

Algorithm: Algoritmus nalezení reduktu DFA A

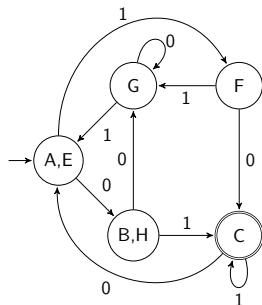
- Ze vstupního DFA A eliminujeme stavy nedosažitelné z počátečního stavu.
- Najdeme rozklad zbylých stavů na třídy ekvivalence.
- Konstruujeme DFA B na třídách ekvivalence jakožto stavech. Přechodovou funkci B označíme γ , mějme $S \in Q_B$. Pro libovolné $q \in S$, označíme T třídu ekvivalence $\delta(q, a)$ a definujeme $\gamma(S, a) = T$. Tato třída musí být stejná pro všechna $a \in S$.
- Počáteční stav B je třída obsahující počáteční stav A.
- Množina přijímajících stavů B jsou bloky odpovídající přijímajícím stavům A.

Příklad redukovaného DFA

B	x					
C	x	x				
E		x	x			
F	x	x	x	x		
G	x	x	x	x	x	
H	x		x	x	x	x
	A	B	C	E	F	G

Třídy ekvivalence:

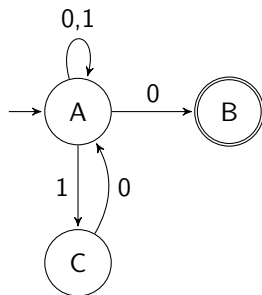
$\{A, E\}, \{B, H\}, \{C\}, \{F\}, \{G\}$

Pro nedeterministické FA to tak snadné není

Example 2.5

Nedeterministický FA na obrázku můžeme redukovat vypuštěním stavu C. Stavy {A, C} jsou rozlišitelné vstupem 0, takže algoritmus pro DFA redukci nenajde.

Mohli bychom hledat exhaustivním výpočtem.

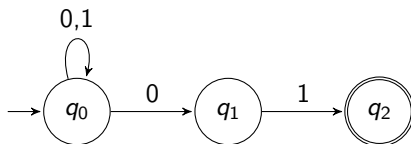
Nedeterministické konečné automaty (NFA)

- Obecnější modely, které přijímají stále jen regulární jazyky:
  - nedeterministické konečné automaty NFA
  - NFA s λ přechody
  - dvousměrné konečné automaty (nepíší na pásku + prostor omezený vstupem)
- usnadní nám návrh automatu, zjednoduší zápis
- umíme převést na DFA.

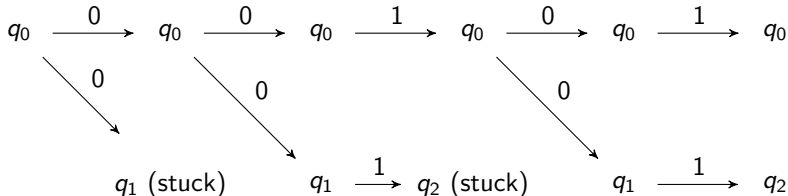
Nedeterministické konečné automaty (NFA)

Nedeterministický automat může být ve více stavech paralelně. Má schopnost 'uhodnout' něco o vstupu.

NFA přijímající všechna slova končící 01.

NFA zpracovává vstup 00101.

Nedeterministický konečný automat

Definition 2.7 (Nedeterministický konečný automat)

Nedeterministický konečný automat (NFA) $A = (Q, \Sigma, \delta, S_0, F)$ sestává z:
konečné množiny **stavů**, zpravidla značíme Q
konečné množiny **vstupních symbolů**, značíme Σ
přechodové funkce, zobrazení $\delta : Q \times \Sigma \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ vracející podmnožinu Q .
množiny počátečních stavů^a $S_0 \subseteq Q$,
a **množiny koncových (přijímajících) stavů** $F \subseteq Q$.

^aalternativa: počátečního stavu $q_0 \in Q$

Example 2.6

Tabulka pro NFA z předchozího slajdu $A = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{0, 1\}, \delta, \{q_0\}, \{q_2\})$ je:

δ	0	1
$\rightarrow q_0$	$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0\}$
q_1	$\emptyset$	$\{q_2\}$
$*q_2$	$\emptyset$	$\emptyset$

Rozšířená přechodová funkce

Definition 2.8 (Rozšířená přechodová funkce)

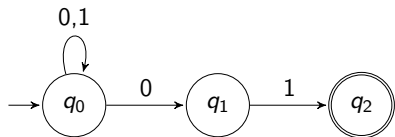
Pro přechodovou funkci δ NFA je **rozšířená přechodová funkce** δ^* ,
 $\delta^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ definovaná indukcí:

start $\delta^*(q, \lambda) = \{q\}$.

ind. Indukční krok:

$$\delta^*(q, wx) = \bigcup_{p \in \delta^*(q, w)} \delta(p, x)$$

Tj. množina stavů, do kterých se mohou dostat posloupností 'správně označených' hran.

$\delta^*(q_0, \lambda)$	=	$= \{q_0\}$
$\delta^*(q_0, 0)$	=	$\delta(q_0, 0) = \{q_0, q_1\}$
$\delta^*(q_0, 00)$	=	$\delta(q_0, 0) \cup \delta(q_1, 0) = \{q_0, q_1\}$
$\delta^*(q_0, 001)$	=	$\delta(q_0, 1) \cup \delta(q_1, 1) = \{q_0, q_2\}$
$\delta^*(q_0, 0010)$	=	$\delta(q_0, 0) \cup \delta(q_2, 0) = \{q_0, q_1\}$
$\delta^*(q_0, 00101)$	=	$\delta(q_0, 1) \cup \delta(q_1, 1) = \{q_0, q_2\}$

Jazyk přijímaný NFA

Definition 2.9 (Jazyk přijímaný nedeterministickým konečným automatem)

Mějme NFA $A = (Q, \Sigma, \delta, S_0, F)$, pak

$$L(A) = \{w \mid (\exists q_0 \in S_0) \delta^*(q_0, w) \cap F \neq \emptyset\}$$

je jazyk přijímaný automatem A .

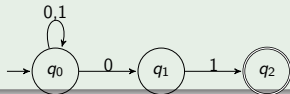
Tedy $L(A)$ je množina slov $w \in \Sigma^*$ takových, že $\delta^*(q_0, w)$ obsahuje alespoň jeden přijímající stav.

Example 2.7

Automat z předchozího slajdu přijímá jazyk $L = \{w \mid w \text{ končí na } 01, w \in \{0, 1\}^*\}$.

Důkaz indukcí konjunkce tvrzení:

- $\delta^*(q_0, w)$ obsahuje q_0 pro každé slovo w .
- $\delta^*(q_0, w)$ obsahuje q_1 iff w končí 0.
- $\delta^*(q_0, w)$ obsahuje q_2 iff w končí 01.

Ekvivalence nedeterministických a deterministických konečných automatů

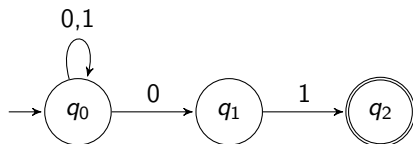
Algorithm: !Podmnožinová konstrukce

Podmnožinová konstrukce začíná s NFA $N = (Q_N, \Sigma, \delta_N, S_0, F_N)$. Cílem je popis deterministického DFA $D = (Q_D, \Sigma, \delta_D, S_0, F_D)$, pro který $L(N) = L(D)$.

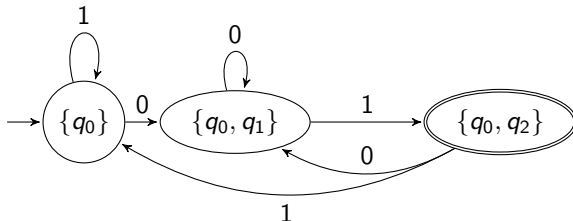
- Q_D je množina podmnožin Q_N , $Q_D = \mathcal{P}(Q_N)$ (potenční množina). Nedosažitelné stavy můžeme vynechat.
- Počáteční stav DFA je stav označený S_0 , tj. prvek Q_D .
- $F_D = \{S : S \in \mathcal{P}(Q_N) \text{ \& } S \cap F_N \neq \emptyset\}$, tedy S obsahuje alespoň jeden přijímající stav N .
- Pro každé $S \subseteq Q_N$ a každý vstupní symbol $a \in \Sigma$,

$$\delta_D(S, a) = \bigcup_{p \in S} \delta_N(p, a).$$

Příklad podmnožinové konstrukce pro $\{w.01 \mid w \in \{0, 1\}^*\}$

	0	1
$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$
$\rightarrow \{q_0\}$	$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0\}$
$\{q_1\}$	$\emptyset$	$\{q_2\}$
$*\{q_2\}$	$\emptyset$	$\emptyset$
$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0, q_2\}$
$*\{q_0, q_2\}$	$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0\}$
$*\{q_1, q_2\}$	$\emptyset$	$\{q_2\}$
$*\{q_0, q_1, q_2\}$	$\{q_0, q_1\}$	$\{q_0, q_2\}$

Theorem 2.5 (Převod NFA na DFA)

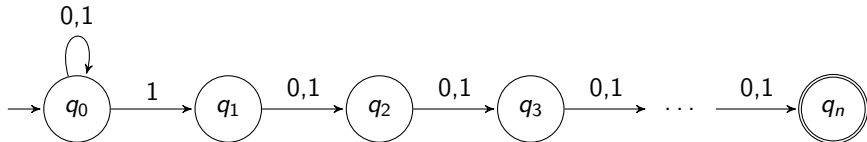
Pro DFA $D = (Q_D, \Sigma, \delta_D, S_0, F_D)$ vytvořený podmnožinovou konstrukcí z NFA $N = (Q_N, \Sigma, \delta_N, q_0, F_N)$ platí $L(N) = L(D)$.

Proof.

Indukcí dokážeme: $\delta_D^*(S_0, w) = \delta_N^*(q_0, w)$. □

Example 2.8 ('Těžký' případ pro podmnožinovou konstrukci)

Jazyk $L(N)$ slov 0's a 1's takových, že n -tý symbol od konce je 1. Intuitivně si DFA musí pamatovat n posledních přečtených symbolů.

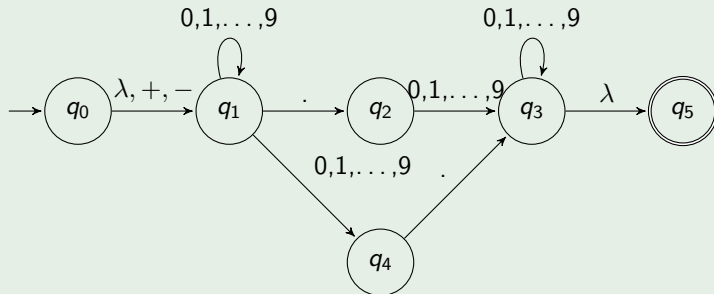
- Aplikace hledání v textu

Konečné automaty s λ přechody

- Nově dovolíme přechody na λ , prázdné slovo, tj. bez přechtení vstupního symbolu.

Example 2.9 (NFA s λ přechody)

- (1) Volitelně znaménko $+$ nebo $-$,
- (2) řetězec číslic,
- (3) desetinná tečka
- (4) další řetězec číslic. Nejméně jeden z řetězců (2) a (4) musí být neprázdný.

Definition 2.10 (λ -NFA)

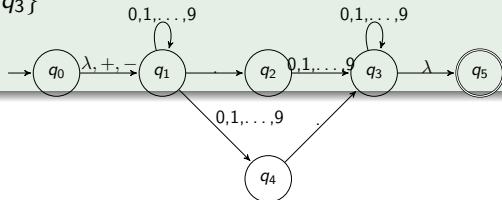
λ -NFA je $E = (Q, \Sigma, \delta, \{q_0\}, F)$, kde jsou všechny komponenty stejné jako pro NFA, jen δ je definovaná pro $Q \times (\Sigma \cup \{\lambda\})$.

Požadujeme $\lambda \notin \Sigma$ (resp. volíme nový znak pro prázdné slovo).

Example 2.10

Předešlý λ -NFA je: $E = (\{q_0, q_1, \dots, q_5\}, \{., +, -, 0, 1, \dots, 9\}, \delta, \{q_0\}, \{q_5\})$ s δ :

δ	λ	$+, -$	$.$	$0, 1, \dots, 9$
q_0	$\{q_1\}$	$\{q_1\}$	$\emptyset$	$\emptyset$
q_1	$\emptyset$	$\emptyset$	$\{q_2\}$	$\{q_1, q_4\}$
q_2	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$	$\{q_3\}$
q_3	$\{q_5\}$	$\emptyset$	$\emptyset$	$\{q_3\}$
q_4	$\emptyset$	$\emptyset$	$\{q_3\}$	$\emptyset$
$*q_5$	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$	$\emptyset$

Definition 2.11 (λ -uzávěr)

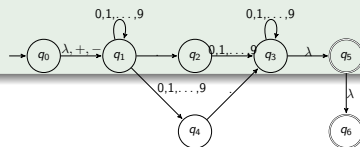
Pro $q \in Q$ definujeme λ -uzávěr $\lambda\text{CLOSE}(q)$ rekurzivně:

- Stav q je v $\lambda\text{CLOSE}(q)$.
- Je-li $p \in \lambda\text{CLOSE}(q)$ a $r \in \delta(p, \lambda)$ pak i $r \in \lambda\text{CLOSE}(q)$.

Pro $S \subseteq Q$ definujeme $\lambda\text{CLOSE}(S) = \bigcup_{q \in S} \lambda\text{CLOSE}(q)$.

Example 2.11 (λ uzávěr)

- $\lambda\text{CLOSE}(q_0) = \{q_0, q_1\}$
- $\lambda\text{CLOSE}(q_1) = \{q_1\}$
- $\lambda\text{CLOSE}(q_3) = \{q_3, q_5, q_6\}$
- $\lambda\text{CLOSE}(\{q_3, q_4\}) = \{q_3, q_4, q_5, q_6\}$

Rozšířená přechodová funkce a jazyk přijímaný λ -NFA

Definition 2.12

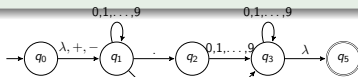
Nechť $E = (Q, \Sigma, \delta, S_0, F)$ je λ -NFA. Rozšířenou přechodovou funkci δ^* definujeme následovně:

- $\delta^*(q, \lambda) = \lambda\text{CLOSE}(q)$.
- Indukční krok: $v = wa$, kde $w \in \Sigma^*$, $a \in \Sigma$.

$$\delta^*(q, wa) = \lambda\text{CLOSE} \left(\bigcup_{p \in \delta^*(q, w)} \delta(p, a) \right)$$

Example 2.12

$$\begin{aligned} \delta^*(q_0, \lambda) &= \lambda\text{CLOSE}(q_0) &= \{q_0, q_1\} \\ \delta^*(q_0, 5) &= \lambda\text{CLOSE}(\bigcup_{q \in \delta^*(q_0, \lambda)} \delta(q, 5)) = \lambda\text{CLOSE}(\delta(q_0, 5) \cup \delta(q_1, 5)) &= \{q_1, q_4\} \\ \delta^*(q_0, 5.) &= \lambda\text{CLOSE}(\delta(q_1, .) \cup \delta(q_4, .)) &= \{q_2, q_3, q_5\} \\ \delta^*(q_0, 5.6) &= \lambda\text{CLOSE}(\delta(q_2, 6) \cup \delta(q_3, 6) \cup \delta(q_5, 6)) &= \{q_3, q_5\} \end{aligned}$$

Eliminace λ -přechodů

Theorem 2.6 (Eliminace λ -přechodů)

Jazyk L je rozpoznatelný λ -NFA právě když je L regulární.

Algorithm: Eliminace λ -přechodů

Pro libovolný λ -NFA $E = (Q_E, \Sigma, \delta_E, S_0, F_E)$ zkonstruujeme DFA $D = (Q_D, \Sigma, \delta_D, q_D, F_D)$ přijímající stejný jazyk jako E .

- $Q_D \subseteq \mathcal{P}(Q_E)$, $\forall S \subseteq Q_E : \lambda\text{CLOSE}(S) \in Q_D$. V Q_D může být i $\emptyset$.
- $q_D = \lambda\text{CLOSE}(S_0)$.
- $F_D = \{S \mid S \in Q_D \text{ \& } S \cap F_E \neq \emptyset\}$.
- Pro $S \in Q_D$, $a \in \Sigma$ definujeme $\delta_D(S, a) = \lambda\text{CLOSE}(\bigcup_{p \in S} \delta(p, a))$.

Eliminace λ -přechodů

Proof.

(IF) Stačí přidat $\delta(q, \lambda) = \emptyset$ pro každé $q \in Q$.

(Only-if) Vezmeme D z předchozí definice a indukcí dle délky w dokážeme $L(D) = L(E)$.

- $|w| = 0$, pak $w = \lambda$, víme $\delta_E^*(S_0, \lambda) = \lambda\text{CLOSE}(\cup_{q_0 \in S_0} \delta^*(q_0, \lambda)) = \lambda\text{CLOSE}(\cup_{q_0 \in S_0} \lambda\text{CLOSE}(q_0)) = \lambda\text{CLOSE}(S_0) = q_D$,
- Předpokládejme $w = va$, $a \in \Sigma$, $v \in \Sigma^*$, $\delta_E^*(S_0, v) = \delta_D^*(q_D, v)$. Rekursivní krok je stejný jako v definici δ^* a při eliminaci λ -přechodů.

- **Mihyll–Nerodova věta**
  - užití pro důkaz ne–regulárnosti jazyka
  - příklad ne–regulárního jazyka, který lze pumpovat
  - nekonečnost regulárního jazyka lze rozpoznat analýzou konečného množství slov
- **dosažitelné stavy**, algoritmus nalezení
- **ekvivalentní automaty, stavy**
- **rozlišitelné stavy**, algoritmus nalezení
- **redukovaný DFA**, redukt, **algoritmus nalezení reduktu**.
- **Nedeterministický FA**, **podmnožinová konstrukce**.
- **λ nedeterministický FA**, **λ uzávěr**.

Množinové operace nad jazyky

Definition 3.1 (Množinové operace nad jazyky)

Mějme dva jazyky L, M . Definujme následující operace:

- (1) binární **sjednocení** $L \cup M = \{w | w \in L \vee w \in M\}$
  - Příklad: jazyk obsahuje slova začínající a^i nebo tvaru $b^j c^j$.
- (2) **průnik** $L \cap M = \{w | w \in L \ \& \ w \in M\}$
  - Příklad: jazyk obsahuje slova sudé délky končící na 'baa'.
- (3) **rozdíl** $L - M = \{w | w \in L \ \& \ w \notin M\}$
  - Příklad: jazyk obsahuje slova sudé délky nekončící na 'baa'.
- (4) **doplňěk (komplement)** $\bar{L} = -L = \{w | w \notin L\} = \Sigma^* - L$
  - Příklad: jazyk obsahuje slova nekončící na 'a'

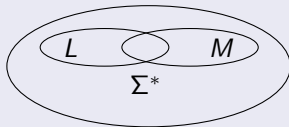
Theorem (de Morganova pravidla)

$$L \cap M = \overline{\bar{L} \cup \bar{M}}$$

Platí: $L \cup M = \overline{\bar{L} \cap \bar{M}}$

$$L - M = L \cap \bar{M}.$$

Důkaz ze vztahů $\&, \vee, \neg$.

Uzávěrové vlastnosti regulárních jazyků

Theorem 3.1 (Uzavřenost na množinové operace)

Mějme regulární jazyky L, M . Pak jsou následující jazyky také regulární:

- (1) sjednocení $L \cup M$
- (2) průnik $L \cap M$
- (3) rozdíl $L - M$
- (4) doplněk $\bar{L} = \Sigma^* - L$.

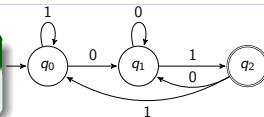
Proof: Uzavřenost RJ na doplněk

- Pokud δ není pro některé dvojice q, a definovaná, přidáme nový nepřijímající stav q_n a do něj přechod pro vše dříve nedefinované plus $\forall a \in \Sigma \cup \{\lambda\}: \delta(q_n, a) = q_n$.
- Pak stačí prohodit koncové a nekoncové stavy přijímajícího deterministického FA $F = Q_A - F_A$.

Example 3.1

Jazyk $\{w; w \in \{0, 1\}^*01\}$

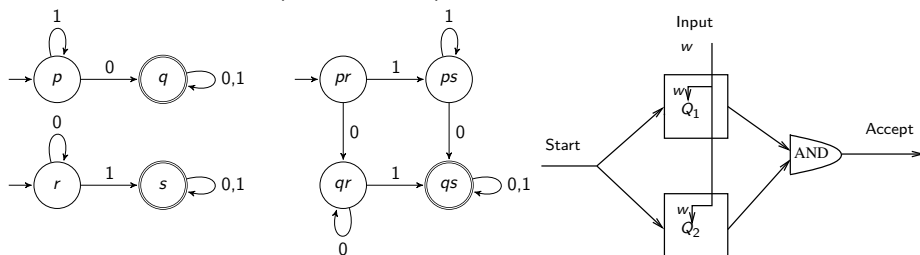
Konstrukce součinu automatů

Proof: Průnik, sjednocení, rozdíl

- Pro rozdíl doplníme funkci δ na totální.
- Zkonstruujeme součinný automat,
 $Q = (Q_1 \times Q_2, \Sigma, \delta((p_1, p_2), x) = (\delta_1(p_1, x), \delta_2(p_2, x)), (q_{0_1}, q_{0_2}), F)$
- průnik: $F = F_1 \times F_2$
- sjednocení: $F = (F_1 \times Q_2) \cup (Q_1 \times F_2)$
- rozdíl: $F = F_1 \times (Q_2 - F_2)$.

Příklad součinu automatů (průnik jazyků). Slova obsahující 0,1, oboje.

Příklady na uzávěrové vlastnosti

Example 3.2

Konstruujeme konečný automat přijímající slova, která obsahují $3k + 2$ symbolů 1 a neobsahují posloupnost 11.

- Přímá konstrukce je komplikovaná.
- $L_1 = \{w \mid w \in \{0, 1\}^* \& |w|_1 = 3k + 2\}$
- $L_2 = \{w \mid u, v \in \{0, 1\}^* \& w = u11v\}$
- $L = L_1 - L_2$.

Example 3.3

Jazyk M slov s různým počtem 0 a 1 není regulární.

- Je-li M regulární, $\overline{M} = \Sigma^* - M$ je také regulární.
- O $\overline{M}$ víme, že regulární není (pumping lemma).

Ještě jeden příklad

Example 3.4

Jazyk $L_{0 \neq 1} = \{0^i 1^j : i \neq j, i, j \in \mathbb{N}_0\}$ není regulární.

- Jazyk $L_{01} = \{0^i 1^j : i, j \in \mathbb{N}_0\}$ je regulární, umíme sestavit konečný automat.
- $L_{01} - L_{0 \neq 1} = \{0^i 1^i : i \in \mathbb{N}_0\}$
- Z uzávěrových vlastností víme, že rozdíl regulárních jazyků je regulární.
- Jazyk L_{01} regulární je.
- Předpokládejme, že $L_{0 \neq 1}$ je regulární. Pak by i $\{0^i 1^i : i \in \mathbb{N}_0\}$ musel být regulární, což není - SPOR.

Řetězcové operace nad jazyky

Definition 3.2 (Řetězcové operace nad jazyky)

Nad jazyky L, M definujeme následující operace:

zřetězení jazyků

$$L.M = \{uv \mid u \in L \& v \in M\}$$

$$L.x = L.\{x\} \text{ a } x.L = \{x\}.L \text{ pro } x \in \Sigma$$

mocniny jazyka

$$L^0 = \{\lambda\}$$

$$L^{i+1} = L^i.L$$

pozitivní iterace

$$L^+ = L^1 \cup L^2 \dots = \bigcup_{i \geq 1} L^i$$

obecná iterace

$$L^* = L^0 \cup L^1 \cup L^2 \dots = \bigcup_{i \geq 0} L^i$$

$$\text{tedy } L^* = L^+ \cup \{\lambda\}$$

otočení jazyka

$$L^R = \{u^R \mid u \in L\}$$

(=zrcadlový obraz, reverze)

$$(x_1 x_2 \dots x_n)^R = x_n x \dots x_2 x_1$$

levý kvocient L podle M

$$M \setminus L = \{v \mid uv \in L \& u \in M\}$$

levá derivace L podle w

$$\partial_w L = \{w\} \setminus L \text{ (pozn. derivace bude i v jiném významu)}$$

pravý kvocient L podle M

$$L/M = \{u \mid uv \in L \& v \in M\}$$

pravá derivace L podle w

$$\partial_w^R L = L/\{w\}.$$

Theorem 3.2 (Uzavřenost reg. jazyků na řetězcové operace)

Jsou-li L, M regulární jazyky, je regulární i $L.M$, L^* , L^+ , L^R , $M \setminus L$ a L/M .

Lemma ($L.M$)

Jsou-li L, M regulární jazyky, je regulární i $L.M$.

Proof:

Vezmeme DFA $A_1 = (Q_1, \Sigma, \delta_1, q_1, F_1)$, pak $A_2 = (Q_2, \Sigma, \delta_2, q_2, F_2)$ tak že $L = L(A_1)$ a $M = L(A_2)$.

Definujeme nedeterministický automat $B = (Q \cup \{q_0\}, \Sigma, \delta, q_0, F_2)$ kde:

$Q = Q_1 \cup Q_2$ předpokládáme různá jména stavů, jinak přejmenujeme
končíme až po přechtení slova z L_2

$\delta(q_0, \lambda) = \{q_1, q_2\}$ pro $q_1 \in F_1$ tj. $\lambda \in L(A_1)$

$\delta(q_0, \lambda) = \{q_1\}$ pro $q_1 \notin F_1$ tj. $\lambda \notin L(A_1)$

$\delta(q_0, x) = \emptyset$ pro $x \in \Sigma$

$\delta(q, x) = \{\delta_1(q, x)\}$ pro $q \in Q_1$ & $\delta_1(q, x) \notin F_1$ počítáme v A_1

$= \{\delta_1(q, x), q_2\}$ pro $q \in Q_1$ & $\delta_1(q, x) \in F_1$ nedet. přechod z A_1

$= \{\delta_2(q, x)\}$ pro $q \in Q_2$ počítáme v A_2 .

Pak $L(B) = L(A_1).L(A_2)$. □

Lemma (L^*, L^+)

Je-li L regulární jazyk, je regulární i L^*, L^+ .

- Idea: opakovaný výpočet automatu $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$
- realizace: nedeterministické rozhodnutí, zda pokračovat nebo restart
- speciální stav pro příjem $\lambda \in L^0$ (pro L^+ vynecháme či $\notin F$).

Proof: Důkaz pro L^*

Vezmeme DFA $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, tak že $L = L(A)$.

Definujeme nedeterministický automat $B = (Q \cup \{q_B\}, \Sigma, \delta_B, q_B, F \cup \{q_B\})$ kde:

$\delta_B(q_B, \lambda) = \{q_0\}$ nový stav q_B pro příjem λ , přejdeme do q_0

$\delta_B(q_B, x) = \emptyset$ pro $x \in \Sigma$

$\delta_B(q, x) = \{\delta(q, x)\}$ pokud $q \in Q$ & $\delta(q, x) \notin F$ uvnitř A

$= \{\delta(q, x), q_0\}$ pokud $q \in Q$ & $\delta(q, x) \in F$ možný restart

Pak $L(B) = L(A)^* (q_B \in F_B)$, $L(B) = L(A)^+ (q_B \notin F_B)$. □

Lemma (L^R)

Je-li L regulární jazyk, je regulární i L^R .

- Zřejmě $(L^R)^R = L$ a tedy stačí ukázat jeden směr.
- idea: obrátíme šipky ve stavovém diagramu; nederministický FA

Proof:

Vezmeme DFA $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, tak že $L = L(A)$.

Definujeme nederministický automat $B = (Q \cup \{q_B\}, \Sigma, \delta_B, q_B, \{q_0\})$ kde:

- $\delta_B(q, x) = \{p \mid \delta(p, x) = q\}$ pro $q \in Q$
  - $\delta_B(q_B, \lambda) = F$, $\delta_B(q_B, x) = \emptyset$.
  - Pro libovolné slovo $w = x_1 x_2 \dots x_n$
    - $q_0, q_1, q_2, \dots, q_n$ je přijímající výpočet pro w v A
- $\Leftrightarrow$
- $q_B, q_n, q_{n-1}, \dots, q_2, q_1, q_0$ je přijímající výpočet pro w^R v B . □

Pozn. Někdy L nebo L^R má výrazně jednodušší přijímající automat.

Uzavřenost kvocientu

Lemma ($M \setminus L$ a L/M)

Jsou-li L, M regulární jazyky, je regulární i $M \setminus L$ a L/M .

- Idea: A_L , budeme startovat ve stavech, do kterých se lze dostat slovem z M

Proof:

Vezmeme DFA $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, tak že $L = L(A)$.

Definujeme nedeterministický NFA $B = (Q, \Sigma, \delta, S_0, F)$ kde:

- definujeme $S_0 = \{q \mid q \in Q \ \& \ (\exists u \in M) \ q = \delta(q_0, u)\}$
  - lze nalézt algoritmicky
 $(\{q \mid L(A_q) \cap M \neq \emptyset \text{ kde } A_q = (Q, \Sigma, \delta, q_0, \{q\})\})$
- $v \in M \setminus L$
  - $\Leftrightarrow (\exists u \in M) \ uv \in L$
  - $\Leftrightarrow (\exists u \in M, \exists q \in Q) \ \delta(q_0, u) = q \ \& \ \delta(q, v) \in F$
  - $\Leftrightarrow \exists q \in S \ \& \ \delta(q, v) \in F$
  - $\Leftrightarrow v \in L(B)$

$$L/M = (M^R \setminus L^R)^R$$

Regulární výrazy (RV) jsou

- algebraickým popisem jazyků
- deklarativním způsobem, jak vyjádřit slova, která chceme přijímat.
- Schopné definovat všechny a pouze regulární jazyky.
- Můžeme je brát jako programovací jazyk, uživatelsky přívětivý popis konečného automatu.

Example 3.5

- UNIX grep příkaz.
  - Lexikální analyzátoři jako Lex a Flex (popis pomocí 'token'ů je vzásadě regulární výraz).
  - Python knihovna re .
-
- Syntaktická analýza potřebuje silnější nástroj, bezkontextové gramatiky, budou následovat.

Regulární výrazy (RegE)

Definition 3.3 (Regulární výrazy (Regular Expression) (RegE), hodnota RegE $L(\alpha)$)

Regulární výrazy $\alpha, \beta \in \text{RegE}(\Sigma)$ nad konečnou neprázdnou abecedou $\Sigma = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ a jejich hodnota $L(\alpha)$ jsou definovány induktivně:

	výraz α	pro	hodnota $L(\alpha) \equiv [\alpha]$
• Základ:	λ	prázdný řetězec	$L(\lambda) = \{\lambda\}$
	$\emptyset$	prázdný výraz	$L(\emptyset) = \{\} \equiv \emptyset$
	$\mathbf{a}$	$a \in \Sigma$	$L(\mathbf{a}) = \{a\}$.

• Indukce:

výraz	hodnota	poznámka
$\alpha + \beta$	$L(\alpha + \beta) = L(\alpha) \cup L(\beta)$	
$\alpha\beta$	$L(\alpha\beta) = L(\alpha)L(\beta)$	můžeme značit ., ale plete se s UNIX grep.
α^*	$L(\alpha^*) = L(\alpha)^*$	
(α)	$L((\alpha)) = L(\alpha)$	závorky nemění hodnotu.

Každý regulární výraz dostaneme indukcí výše, tj. třída $\text{RegE}(\Sigma)$ je nejmenší třída uzavřená na uvedené operace.

Lemma 3.1

Jazyk $L(\lambda) = \{\lambda\} = \emptyset^*$, v definici jen pro význam symbolu $L(\lambda)$.

Příklady regulárních výrazů, priorita

Example 3.6 (Regulární výrazy)

Jazyk střídajících se nul a jedniček lze zapsat:

- $(01)^* + (10)^* + 1(01)^* + 0(10)^*$
- $(\lambda + 1)(01)^*(\lambda + 0)$.

Jazyk $L((0^*10^*10^*1)^*0^*) = \{w \mid w \in \{0, 1\}^*, |w|_1 = 3k, k \geq 0\}$.

Definition 3.4 (priorita)

Nejvyšší prioritu má iterace $*$, nižší konkatenace (zřetězení), nejnižší sjednocení $+$.

Theorem 3.3 (varianta Kleeneho věty)

Každý jazyk reprezentovaný konečným automatem lze zapsat jako regulární výraz.

Každý jazyk popsáný regulárním výrazem můžeme zapsat jako λ -NFA (a tedy i DFA).

Převod RegE výrazu na λ -NFA automat

Převod RegE výrazu na λ -NFA automat.

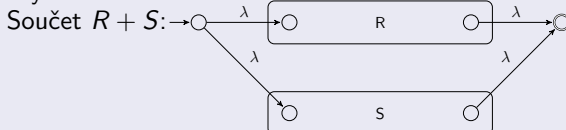
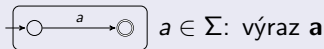
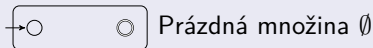
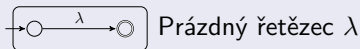
Důkaz indukcí dle struktury R . Základ:

V každém kroku zkonstruujeme λ -NFA E rozpoznávající stejný jazyk $L(R) = L(E)$ se třemi dalšími vlastnostmi:

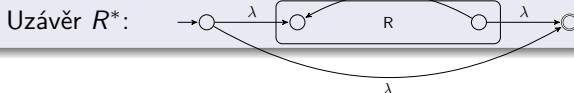
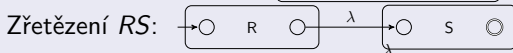
Právě jeden přijímající stav.

Žádné hrany do počátečního stavu.

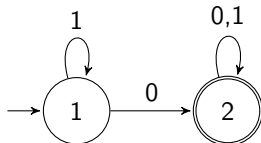
Žádné hrany z koncového stavu.

INDUKCE:

Příklad: Od konečného automatu k RegE

$$R_{12}^{(2)} = \mathbf{1}^* \mathbf{0} (\mathbf{0} + \mathbf{1})^*$$

$$R_{ij}^{(k+1)} = R_{ij}^{(k)} + R_{i(k+1)}^{(k)} (R_{(k+1)(k+1)}^{(k)})^* R_{(k+1)j}^{(k)}$$

$R_{11}^{(0)}$	$\lambda + \mathbf{1}$	=
$R_{12}^{(0)}$	$\mathbf{0}$	=
$R_{21}^{(0)}$	$\emptyset$	=
$R_{22}^{(0)}$	$(\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})$	=
$R_{11}^{(1)}$	$\lambda + \mathbf{1} + (\lambda + \mathbf{1})(\lambda + \mathbf{1})^*(\lambda + \mathbf{1})$	$= \mathbf{1}^*$
$R_{12}^{(1)}$	$\mathbf{0} + (\lambda + \mathbf{1})(\lambda + \mathbf{1})^* \mathbf{0}$	$= \mathbf{1}^* \mathbf{0}$
$R_{21}^{(1)}$	$\emptyset + \emptyset(\lambda + \mathbf{1})^*(\lambda + \mathbf{1})$	$= \emptyset$
$R_{22}^{(1)}$	$\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1} + \emptyset(\lambda + \mathbf{1})^* \mathbf{0}$	$= \lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1}$
$R_{11}^{(2)}$	$\mathbf{1}^* + \mathbf{1}^* \mathbf{0} (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})^* \emptyset$	$= \mathbf{1}^*$
$R_{12}^{(2)}$	$\mathbf{1}^* \mathbf{0} + \mathbf{1}^* \mathbf{0} (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})^* (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})$	$= \mathbf{1}^* \mathbf{0} (\mathbf{0} + \mathbf{1})^*$
$R_{21}^{(2)}$	$\emptyset + (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})(\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})^* \emptyset$	$= \emptyset$
$R_{22}^{(2)}$	$\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1} + (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})(\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})^* (\lambda + \mathbf{0} + \mathbf{1})$	$= (\mathbf{0} + \mathbf{1})^*$

Od DFA k regulárním výrazům

Regulární výraz z DFA

Mějme DFA A , $Q_A = \{1, \dots, n\}$ o n stavech.

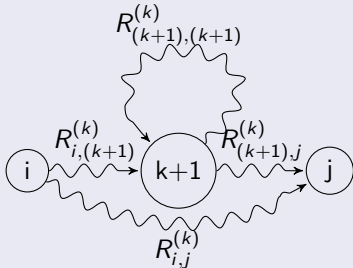
Nechť $R_{ij}^{(k)}$ je regulární výraz, $L(R_{ij}^{(k)}) = \{w \mid \delta_{\leq k}^*(i, w) = j\}$ množina slov převádějících stav i do stavu j v A cestou, která neobsahuje stav s vyšším indexem než k .

Budeme rekurzivně konstruovat $R_{ij}^{(k)}$ pro $k = 0, \dots, n$.

$k = 0, i \neq j$: $R_{ij}^{(0)} = \mathbf{a_1} + \mathbf{a_2} + \dots + \mathbf{a_m}$ kde $a_1, a_2, \dots, a_m$ jsou symboly označující hrany i do j (nebo $R_{ij}^{(0)} = \emptyset$ nebo $R_{ij}^{(0)} = \mathbf{a}$ pro $m = 0, 1$).

$k = 0, i = j$: smyčky, $R_{ii}^{(0)} = \lambda + \mathbf{a_1} + \mathbf{a_2} + \dots + \mathbf{a_m}$ kde $a_1, a_2, \dots, a_m$ jsou symboly na smyčkách v i .

INDUKCE. Mějme $\forall i, j \in Q \ R_{ij}^{(k)}$. Konstruujeme $R_{ij}^{(k+1)}$.

$$R_{ij}^{(k+1)} = R_{ij}^{(k)} + R_{i(k+1)}^{(k)} (R_{(k+1)(k+1)}^{(k)})^* R_{(k+1)j}^{(k)}$$

- Cesty z i do j neprocházející uzlem $(k+1)$ jsou již v $R_{ij}^{(k)}$.
- Cesty z i do j přes $(k+1)$ s případnými smyčkami můžeme zapsat $R_{i(k+1)}^{(k)} (R_{(k+1)(k+1)}^{(k)})^* R_{(k+1)j}^{(k)}$.
- regulární výrazy jsou uzavřené na sčítání (sjednocení), zřetězení i iteraci, tj. $R_{ij}^{k+1} \in \text{RegE}(\Sigma)$

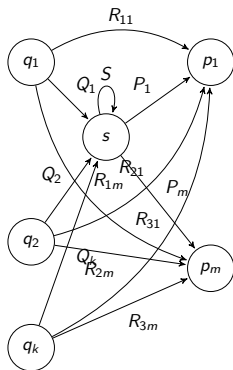
Nakonec, $\text{RegE} = \bigoplus_{j \in F_A} R_{1j}^{(n)}$ sjednocení přes přijímající stavy j .

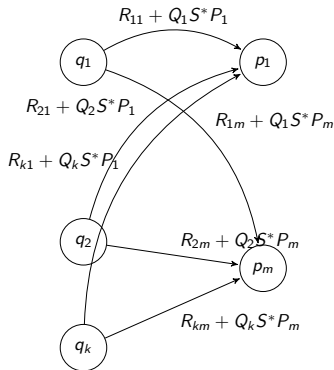
Konverze DFA na RegE eliminací stavů

- Předchozí metoda může obsahovat až 4^n symbolů.
- Následující algoritmus se občas vyhne duplicitě.
- Dovolíme regulární výrazy jako popisky na hranách grafu (transformovaného automatu).

Stav s vybrán k eliminaci

Výsledek eliminace s z předchozího grafu.

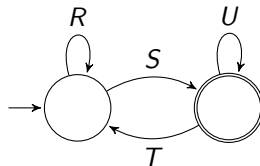

Konstrukce regulárního výrazu $RegE$ z NFA

Pro každý cílový stav $q \in F$ aplikujeme předchozí redukci na všechny $p \in Q \setminus \{q, q_0\}$.

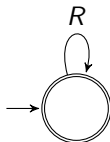
Pro $q \neq q_0$ vezmeme

$$RegE(q) = (R + SU^*T)^*SU^*.$$

Pro $q = q_0$ vezmeme

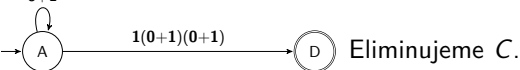
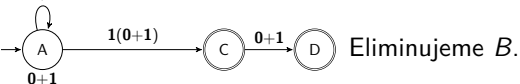
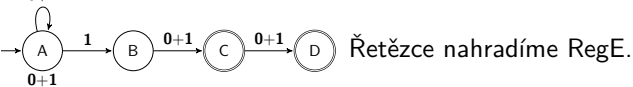
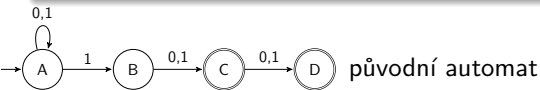
$$RegE(q) = R^*.$$

Sečteme výrazy (jazyky sjednotíme) přes všechny přijímající stavy;
 $RegE(NFA) = \bigoplus_{q \in F} RegE(q).$

Example 3.7

NFA přijímající slova s 1 na 2. nebo 3. pozici od konce.

A máme RegE výraz: $(0 + 1)^* 1(0 + 1) + (0 + 1)^* 1(0 + 1)(0 + 1)$.

[Pořadí eliminace]

Nejdřív eliminujeme uzly ne-cílové a ne-startovní $q \notin F, q \neq q_0$.

Shrnutí převodů mezi reprezentacemi regulárních jazyků

Převod NFA na DFA

- λ uzávěr v $O(n^3)$ – prohledává n stavů násobeno n^2 hran pro λ přechody.
- Podmnožinová konstrukce, DFA s až 2^n stavy. Pro každý stav, $O(n^3)$ času na výpočet přechodové funkce.

Převod DFA na NFA

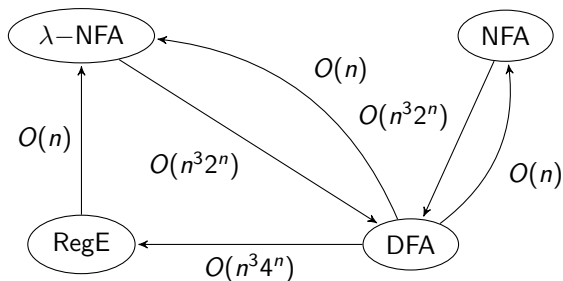
- Přidat množinové závorky k přechodové funkci a přechody pro λ u λ -NFA.

Převod automatu DFA an RegE regulární výraz

- $O(n^3 4^n)$

RegE výraz na automat

- V čase $O(n)$ vytvoříme λ -NFA.

- Regulární výrazy
- Kleeneho věta
  - Jazyk je přijímaný konečným automatem právě když lze napsat jako regulární výraz,
    - tj. z $\emptyset$ a $\{a\}$ pro $a \in \Sigma$
    - a konečného počtu aplikací iterace, zřetězení a sjednocení.
- Uzávěrové vlastnosti
  - dnes jen 'regulární' sloupec

jazyk	regulární (RL)	bezkontextové	deterministické CFL
sjednocení	ANO	ANO	NE
průnik	ANO	NE	NE
$\cap$ s RL	ANO	ANO	ANO
doplňěk	ANO	NE	ANO
homomorfismus	ANO	ANO	NE
inverzní hom.	ANO	ANO	ANO

Lemma (Další vlastnosti bez důkazu)

- *Zjednodušení návrhu automatů*

$$L.\emptyset = \emptyset.L = \emptyset$$

$$\{\lambda\}.L = L.\{\lambda\} = L$$

$$(L^*)^* = L^*$$

$$(L_1 \cup L_2)^* = L_1^*(L_2.L_1^*)^* = L_2^*(L_1.L_2^*)^*$$

$$(L_1.L_2)^R = L_2^R.L_1^R$$

$$\partial_w(L_1 \cup L_2) = \partial_w(L_1) \cup \partial_w(L_2)$$

$$\partial_w(\Sigma^* - L) = \Sigma^* - \partial_w L$$

Substituce jazyků

Definition 4.1 (Substituce jazyků)

Mějme konečnou abecedu Σ . Pro každé $x \in \Sigma$ budiž $\sigma(x)$ jazyk v nějaké abecedě Y_x . Dále položíme

$$\sigma(\lambda) = \{\lambda\}$$

$$\sigma(u.v) = \sigma(u).\sigma(v)$$

- Zobrazení $\sigma : \Sigma^* \rightarrow P(Y^*)$, kde $Y = \bigcup_{x \in \Sigma} Y_x$ se nazývá **substituce**.
- $\sigma(L) = \bigcup_{w \in L} \sigma(w)$
- **nevypouštějící substituce** je substituce, kde žádné $\sigma(x)$ neobstahuje λ .

Example 4.1 (substituce)

- 1) $\Sigma = \{k, p, m, c, t\}$, $L = (kmp)(ckmp)^*t$,
 k slovník křestních jmen, p slovník příjmení, m mezera, c čárka, t tečka.
- 2) Pokud $\sigma(0) = \{a^i b^j, i, j \geq 0\}$, $\sigma(1) = \{cd\}$
tak $\sigma(010) = \{a^i b^j cda^k b^l, i, j, k, l \geq 0\}$.

Homomorfizmus a inverzní homomorfizmus jazyků

Definition 4.2 (homomorfizmus (jazyků), inverzní homomorfizmus)

homomorfizmus h je speciální případ substituce, kde obraz je vždy jen jednoslovný jazyk (vynecháváme u něj závorky), tj. $(\forall x \in \Sigma) h(x) = w_x$. Pokud $\forall x : w_x \neq \lambda$, jde o **nevypouštějící homomorfizmus**.

Inverzní homomorfizmus $h^{-1}(L) = \{w | h(w) \in L\}$.

Example 4.2 (homomorfizmus)

homomorfizmus h definujeme: $h(0) = ab$, a $h(1) = \lambda$. Pak $h(0011) = abab$. Pro $L = 10^*1$ je $h(L) = (ab)^*$.

Theorem 4.1 (uzavřenost na homomorfizmus)

Je-li jazyk L i $\forall x \in \Sigma$ jazyk $\sigma(x), h(x)$ regulární, pak je regulární i $\sigma(L), h(L)$.

Proof.

Strukturální indukci 'probubláváním' algebraickým popisem jazyka základních, sjednocení, zřetězení a iterace. Tvzení: $\sigma(L(E)) = L(\underline{\sigma}(E))$. $\sigma(\{\lambda\}) = \lambda$, $\sigma(\emptyset) = \emptyset$, $\sigma(\{x\}) = \underline{\sigma}(x)$, $\sigma(L(\alpha + \beta)) = L(\underline{\sigma}(\alpha) + \underline{\sigma}(\beta))$ atd. □

Přehled definic k 'probublání' substitute

Regulární výrazy:

	výraz α	hodnota $L(\alpha) \equiv [\alpha]$
	λ	$L(\lambda) = \{\lambda\}$
	$\emptyset$	$L(\emptyset) = \{\} \equiv \emptyset$
• Základ:	a	$L(\mathbf{a}) = \{\mathbf{a}\}.$
	$\alpha + \beta$	$L(\alpha + \beta) = L(\alpha) \cup L(\beta)$
	$\alpha\beta$	$L(\alpha\beta) = L(\alpha)L(\beta)$
	α^*	$L(\alpha^*) = L(\alpha)^*$
	(α)	$L((\alpha)) = L(\alpha)$

Substitute

$$\sigma(\lambda) = \{\lambda\}$$

$$\sigma(u.v) = \sigma(u).\sigma(v)$$

$$\sigma(L) = \bigcup_{w \in L} \sigma(w)$$

Proof.

$$\begin{aligned}\sigma(L(\alpha)^*) &= \sigma(L(\alpha)^0) \cup \sigma(L(\alpha)^1) \cup \sigma(L(\alpha)^n) \cup \dots \\ &= L(\underline{\sigma}(\alpha)^0) \cup L(\underline{\sigma}(\alpha)^1) \cup L(\underline{\sigma}(\alpha)^n) \cup \dots \\ &= L(\sigma(\alpha)^*)\end{aligned}$$

Inverzní homomorfizmus

Definition ((4.2) Inverzní homomorfizmus)

Nechť h je homomorfizmus abecedy Σ do slov nad abecedou T . Pak $h^{-1}(L)$ 'h inverze L ' je množina řetězců

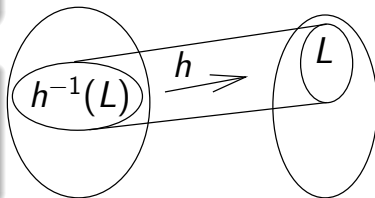
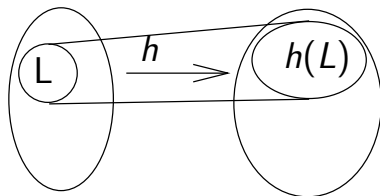
$$h^{-1}(L) = \{w \mid w \in \Sigma^*; h(w) \in L\}.$$

Example 4.3

Nechť $L = (\{00\} \cup \{1\})^*$, $h(a) = 01$ a $h(b) = 10$.

Pak $h^{-1}(L) = (\{ba\})^*$.

Důkaz: $h((\{ba\})^*) \in L$ snadno.
Ostatní w generují izolované 0 (rozbor případů).

Homomorfizmus
dopředně a zpětně.

aplikovaný

Inverzní homomorfizmus DFA

Theorem 4.2

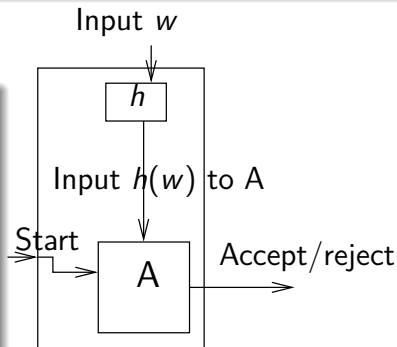
Je-li h homomorfizmus abecedy Σ do abecedy T a L je regulární jazyk abecedy T , pak $h^{-1}(L)$ je také regulární jazyk.

Proof.

Mějme DFA $A = (Q, T, \delta, q_0, F)$ pro L .
Konstruujeme DFA pro $h^{-1}(L)$.

- Definujeme $B(Q, \Sigma, \gamma, q_0, F)$ kde $\gamma(q, a) = \delta^*(q, h(a))$ (δ^* operace na řetězcích).
- Indukcí dle $|w|$,
 $\gamma^*(q_0, w) = \delta^*(q_0, h(w))$.
- Proto B přijímá právě řetězce $w \in h^{-1}(L)$.

□

DFA pro $h^{-1}(L)$ aplikuje h na svůj vstup a simuluje DFA pro L .

Příklad: Navštív všechny stavy

Example 4.4

Nechť $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ je DFA. Definujme jazyk $L = \{w \in \Sigma^*; \delta^*(q_0, w) \in F$ a pro každý stav $q \in Q$ existuje prefix x_q slova w tak, že $\delta^*(q_0, x_q) = q\}$. Tento jazyk L je regulární.

M Označme $M = L(A)$.

T Definujme novou abecedu T trojic $\{[paq]; p, q \in Q, a \in \Sigma, \delta(p, a) = q\}$.

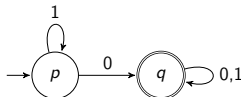
h Definujme homomorfizmus $(\forall p, q, a) h([paq]) = a$.

L_1 Jazyk $L_1 = h^{-1}(M)$ je regulární, protože M je regulární (DFA inverzní homomorfizmus).

- $h^{-1}(101)$ obsahuje $2^3 = 8$ řetězců, např.

$$[p1p][q0q][p1p] \in \{[p1p], [q1q]\}\{[p0q], [q0q]\}\{[p1p], [q1q]\}.$$

- Dále zkonstruujeme L z L_1 (další slide).

L_2 Vynutíme začátek q_0 . Definujeme

$$E_1 = \bigcup_{a \in \Sigma, q \in Q} \{[q_0 a q]\} =$$

$$E_1 = \{[q_0 a_1 q_0], [q_0 a_2 q_1], \dots, [q_0 a_m q_n]\}.$$

Pak $L_2 = L_1 \cap L(E_1 \cdot T^*)$.

L_3 Vynutíme stejné sousedící stavy.

Definujeme ne–odpovídající dvojice

$$E_2 = \bigcup_{q \neq r, p, q, r, s \in Q, a, b \in \Sigma} \{[p a q][r b s]\}.$$

Definujeme $L_3 = L_2 - L(T^* \cdot E_2 \cdot T^*)$,

- Končí v přijímajícím stavu, protože jsme začali z jazyku M přijímaném DFA A .

L_4 Všechny stavy. $\forall q \in Q$ definujeme E_q jako regulární výraz sjednocení všech symbolů T takových, že q není ani na první, ani na poslední pozici. Odečteme $L(E_q^*)$ od L_3 . $L_4 = L_3 - \bigcup_{q \in Q} \{E_q^*\}$.

L Odstraníme stavy, necháme symboly.
 $L = h(L_4)$. Tedy L je regulární.

Přehled:

$$M = L(A)$$

Inverzní homom.

$$L_1 \quad h^{-1}(M) \subseteq \{[qap]\}^*$$

průnik RJ

$$L_2 + q_0$$

rozdíl RJ

$$L_3 + \text{sousední stavy rovny}$$

rozdíl RJ

$$L_4 + \text{všechny stavy}$$

homomorfismus

$$L \quad h([qap]) = a$$

Rozhodovací problémy pro regulární jazyky

Lemma (Test ne-prázdnoti regulárního jazyka)

Lze algoritmicky rozhodnout, zda jazyk přijímaný DFA, NFA, λ je prázdný.

Jazyk je prázdný právě když žádný z koncových stavů není dosažitelný.
Dosažitelnost lze testovat $O(n^2)$.

Lemma (Test náležením do regulárního jazyka)

Pro daný řetězec w ; $|w| = n$ a regulární jazyk L . Lze algoritmicky rozhodnout, zda je $w \in L$.

- DFA: Spust' automat; pokud $|w| = n$, při dobré reprezentaci a konstatním čase přechodu $O(n)$.
- NFA o s stavech: čas $O(ns^2)$. Každý vstupní symbol aplikujeme na všechny stavy předchozího kroku, kterých je nejvýš s .
- λ -NFA - nejdříve určíme λ -uzávěr. Pak aplikujeme přechodovou funkci a λ -uzávěr na výsledek.

Definition (3.3 RJ – algebraický popis jazyků)

Pro konečnou neprázdnou abecedu Σ označme $RJ(\Sigma)$ nejmenší třídu jazyků, která:

- obsahuje prázdný jazyk $\emptyset$
- pro každé písmeno $x \in \Sigma$ obsahuje jazyk $\{x\}$
- je uzavřená na sjednocení $A, B \in RJ(\Sigma) \Rightarrow A \cup B \in RJ(\Sigma)$
- je uzavřená na zřetězení $A, B \in RJ(\Sigma) \Rightarrow A.B \in RJ(\Sigma)$
- je uzavřená na iteraci $A \in RJ(\Sigma) \Rightarrow A^* \in RJ(\Sigma)$.

Theorem (3.3 Kleene)

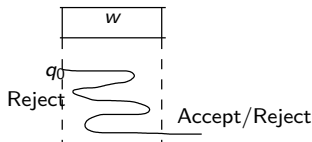
Libovolný jazyk je rozpoznatelný konečným automatem právě když je ve třídě RJ.

Třída regulárních jazyků je uzavřená na

- sjednocení, průnik, doplněk
- zřetězení, iteraci, substituci, homomorfizmus, inverzní homomorfizmus
- reverzi, levý i pravý kvocient.

Dvousměrné (dvoucestné) konečné automaty

- Konečný automat provádí následující činnosti:
  - přečte písmeno
  - změni stav vnitřní jednotky
  - posune čtecí hlavu doprava
- Čtecí hlava se nesmí vracet.

Definition 5.1 (Dvousměrné (dvoucestné) konečné automaty)

Dvousměrným (dvoucestným) konečným automatem nazýváme pěticu

$A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$, kde

Q je konečná množina stavů,

Σ je konečná množina vstupních symbolů

přechodové funkce δ je zobrazení $Q \times \Sigma \rightarrow Q \times \{-1, 1\}$ rozšířené o pohyb hlavy

$q_0 \in Q$ počáteční stav

množina přijímajících stavů $F \subseteq Q$.

Pozn.: Je deterministický, nedeterministický zavádět nebudeme.

Pozn.2: Nulový pohyb hlavy lze, jen trochu zkomplikuje důkaz dále.

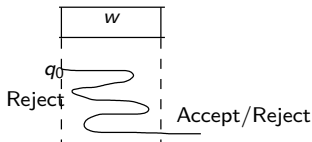
- Reprezentujeme opět stavovým diagramem, tabulkou.

Výpočet dvousměrného automatu

Definition 5.2 (Výpočet dvousměrného automatu)

Slovo w je **přijato dvousměrným konečným automatem**, pokud:

- výpočet začal na prvním písmenu slova w vlevo v počátečním stavu
- čtecí hlava poprvé opustila slovo w vpravo v některém přijímajícím stavu
- mimo čtené slovo není výpočet definován (výpočet zde končí a slovo není přijato).

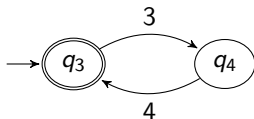
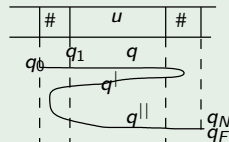
- Ke slovům si můžeme přidat speciální koncové znaky $\# \notin \Sigma$
- funkce $\partial_{\#}$ odstraní $\#$ zleva, $\partial_{\#}^R$ zprava.
- Je-li $L(A) = \{\#w\# \mid w \in L \subseteq \Sigma^*\}$ regulární, potom i L je regulární
- $L = \partial_{\#} \partial_{\#}^R (L(A) \cap \# \Sigma^* \#)$.

Příklad dvousměrného automatu

Example 5.1 (Příklad dvousměrného automatu)

Nechť $A = (Q, \Sigma, \delta, q_1, F)$. Dvousměrný konečný automat $B = (Q \cup Q^I \cup Q^{II} \cup \{q_0, q_N, q_F\}, \Sigma \cup \{\#\}, \delta^I, q_0, \{q_F\})$ přijímající jazyk $L(B) = \{\#u\# \mid uu \in L(A)\}$ (toto NENÍ levý ani pravý kvocient!) definujeme následovně:

δ^I	$x \in \Sigma$	#	poznámka
q_0	$q_N, -1$	$q_1, +1$	q_1 je počátek A
q	$p, +1$	$q^I, -1$	$p = \delta(q, x)$
q^I	$q^I, -1$	$q^{II}, +1$	
q^{II}	$p^{II}, +1$	$q_F, +1$	$q \in F, p = \delta(q, x)$
q^{II}	$p^{II}, +1$	$q_N, +1$	$q \notin F, p = \delta(q, x)$
q_N	$q_N, +1$	$q_N, +1$	
q_F	$q_N, +1$	$q_N, +1$	

Theorem 5.1

Jazyky přijímané dvousměrnými konečnými automaty jsou právě regulární jazyky.

Proof: konečný automat $\rightarrow$ dvousměrný automat

- Konečný automat předevedeme na dvousměrný přidáním posunu hlavy vpravo
- $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F) \rightarrow 2A = (Q, \Sigma, \delta^l, q_0, F)$, kde $\delta^l(q, x) = (\delta(q, x), +1)$.

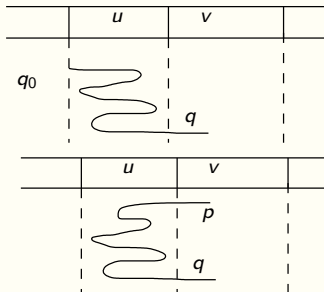
- Možnost pohybovat čtecí hlavou po pásce nezvětšila sílu konečného automatu (dokud na pásku nic nepíšeme!).
- Pro důkaz potřebujeme přípravu

Funkce f_u popisující výpočet 2DFA nad slovem u

Algorithm: Funkce f_u popisující výpočet 2DFA nad slovem u

Definujeme funkci $f_u : Q \cup \{q_0^|\}$ $\rightarrow Q \cup \{0\}$

- $f_u(q_0^|)$ popisuje v jakém stavu poprvé odejdeme vpravo, pokud začneme výpočet vlevo v počátečním stavu q_0 ,
- $f_u(p)$; $p \in Q$ v jakém stavu opět odejdeme vpravo, pokud začneme výpočet vpravo v p
- symbol 0 značí, že daná situace nenastane (odejdeme vlevo nebo cyklus)
- Definujeme ekvivalenci slov následovně: $u \sim w \Leftrightarrow_{\text{def}} f_u = f_w$,
  - tj. slova jsou ekvivalentní pokud mají stejné 'výpočtové' funkce

Regulárnost 2DFA

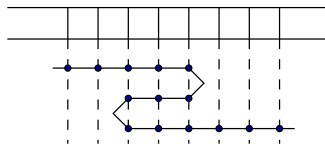
Ekvivalence $\sim$ je ekvivalence, má konečný index, je to pravá kongruence, jazyk 2DFA odpovídá sjednocení tříd $f_w(q_0^|) \in F$.

Podle Myhill–Nerodovy věty je $L(A)$ regulární jazyk.

Konstruktivní důkaz věty o 2DFA

- Potřebujeme převést návraty na lineární výpočet.
- Zajímají nás jen přijímající výpočty
- Díváme se na řezy mezi symboly (v jakém stavu přechází na další políčko)

Pozorování:

- stavy se v přechodu řezu střídají (doprava, doleva)
- první stav jde doprava, poslední také doprava
- v deterministických přijímajících výpočtech nejsou cykly
- první a poslední řez obsahují jediný stav

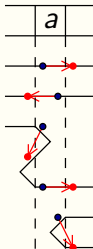
Algorithm: 2DFA $\rightarrow$ NFA

- Najdeme všechny možné řezy – posloupnosti stavů (je jich konečně mnoho).
- Mezi řezy definujeme nedeterministické přechody podle čteného symbolu.
- Rekonstruuujeme výpočet skládáním řezů jako puzzle.

Algorithm: Formální převod 2DFA na NFA

Nechť $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$ je dvousměrný (deterministický) konečný automat. Definujeme ekvivalentní nedeterministický automat $B = (Q^l, \Sigma, \delta^l, (q_0), F^l)$ kde:

- Q^l jsou všechny korektní přechodové posloupnosti
  - posloupnosti stavů $(q^1, \dots, q^k); q^i \in Q$
  - délka posloupnosti je lichá ($k = 2m + 1$)
  - žádný stav se neopakuje na liché ani na sudé pozici
($\forall i \neq j$) ($q^{2i} \neq q^{2j}$) & ($\forall i \neq j$) ($q^{2i+1} \neq q^{2j+1}$)
- $F^l = \{(q) | q \in F\}$ posloupnosti délky 1
- $\delta^l(c, a) = \{d | d \in Q^l \& c \xrightarrow{a} d \text{ je lokálně konzistentní přechod pro } a\} \subset Q^l$
  - existuje bijekce: $h : c_{\text{odd}} \cup d_{\text{even}} \rightarrow c_{\text{even}} \cup d_{\text{odd}}$, tak, že:
  - pro $h(q) \in c_{\text{even}}$ je $(h(q), -1) = \delta(q, a)$
  - pro $h(q) \in d_{\text{odd}}$ je $(h(q), +1) = \delta(q, a)$

$$L(A) = L(B)$$

Trajektorie 2DFA A odpovídá řezům v FA B , odtud $L(A) = L(B)$.

Příklad převodu 2DFA na NKA

Možné řezy a jejich přechody

- Mějme následující dvousměrný konečný automat:

	a	b
$\rightarrow p$	$p, +1$	$q, +1$
$*q$	$q, +1$	$r, -1$
r	$p, +1$	$r, -1$

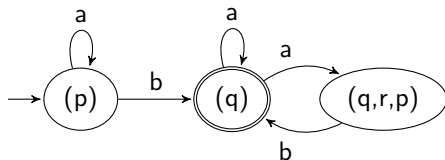
- Doleva jediné r – všechny sudé pozice r , tj. jediná sudá
- možné řezy: $(p), (q), (p, r, q), (q, r, p)$.

	a	b
$\rightarrow (p)$	(p)	(q)
$*(q)$	$(q), (q, r, p)$	
(p, r, q)		
(q, r, p)		(q)

Ukázka (zacykleného, nepřijímajícího) výpočtu:

a	a	b	a	a	b	a	a	b	b
p	p	p	q	q	q				
					r				
					p	q	q	q	
							r		
					p		q		
					r		r		
					p		q		

Výsledný NFA:

- Obecnější modely, které přijímají stále jen regulární jazyky:
  - nedeterministické konečné automaty NFA
  - NFA s λ přechody
  - dvousměrné konečné automaty (nepíší na pásku + prostor omezený vstupem)
- usnadní nám návrh automatu, zjednoduší zápis
- umíme převést na DFA.

Automaty s výstupem (motivace)

- Dosud jediná zpráva z automatu: 'Jsme v přijímajícím stavu'.
- Můžeme z FA získat více informací? Můžeme zaznamenat trasu výpočtu?

Moore: indikace stavů (všech, nejen koncových)

- v každé chvíli víme, kde se automat nachází
- Příklad: různé (regulární) čítače

Mealy: indikace přechodů

- po přečtení každého symbolu víme, co automat dělal
- Příklad: regulární překlad slov

Automat už není tak docela černá skříňka.

Definition 5.3 (Mooreův stroj)

Mooreovým (sekvenčním) strojem nazýváme šestici $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \mu, q_0)$ resp. pěticí $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \mu)$, kde

Q je konečná neprázdná množina stavů

Σ je konečná neprázdná množina symbolů (vstupní abeceda)

Y je konečná neprázdná množina symbolů (**výstupní abeceda**)

δ je zobrazení $Q \times \Sigma \rightarrow Q$ (přechodová funkce)

μ je zobrazení $Q \rightarrow Y$ (**značkovací funkce**)

$q_0 \in Q$ (počáteční stav)

- Někdy nás nezajímá počáteční stav, ale jen práce automatu
- značkovací funkce umožňuje suplovat roli koncových stavů
  - $F \subseteq Q$ nahradíme značkovací funkcí $\mu : Q \rightarrow \{0, 1\}$ takto:
 $\mu(q) = 0$ pokud $q \notin F$,
 $\mu(q) = 1$ pokud $q \in F$.

Příklad Mooreova stroje

Example 5.2 (Mooreův stroj pro tenis)

Mooreův stroj pro počítání tenisového skóre.

- Vstupní abeceda: ID hráče, který uhrál bod
- Výstupní abeceda & stavy: skóre (tj. $Q = Y$ a $\mu(q) = q$)

Stav/výstup	A	B
00:00	15:00	00:15
15:00	30:00	15:15
15:15	30:15	15:30
00:15	15:15	00:30
30:00	40:00	30:15
30:15	40:15	30:30
30:30	40:30	30:40
15:30	30:30	15:40
00:30	15:30	00:40
40:00	A	40:15
40:15	A	40:30
40:30	A	shoda
30:40	shoda	B
15:40	30:40	B
00:40	15:00	B
shoda	A:40	40:B
A:40	A	shoda
40:B	shoda	B
A	15:00	00:15
B	15:00	00:15

Definition 5.4 (Mealyho stroj)

Mealyho (sekvenčním) strojem nazýváme šestici $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \lambda_M, q_0)$ resp. pětici $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \lambda_M)$, kde

Q je konečná neprázdná množina stavů

Σ je konečná neprázdná množina symbolů (vstupní abeceda)

Y je konečná neprázdná množina symbolů (výstupní abeceda)

δ je zobrazení $Q \times \Sigma \rightarrow Q$ (přechodová funkce)

λ_M je zobrazení $Q \times \Sigma \rightarrow Y$ (**výstupní funkce**)

$q_0 \in Q$ (počáteční stav)

- Výstup je určen stavem a vstupním symbolem
  - Mealyho stroj je obecnějším prostředkem než stroj Mooreův
  - Značkovací funkci $\mu : Q \rightarrow Y$ lze nahradit výstupní funkcí $\lambda_M : Q \times \Sigma \rightarrow Y$ například takto:

$$\forall x \in \Sigma \quad \lambda_M(q, x) = \mu(q)$$

nebo $\forall x \in \Sigma \quad \lambda_M(q, x) = \mu(\delta(q, x))$

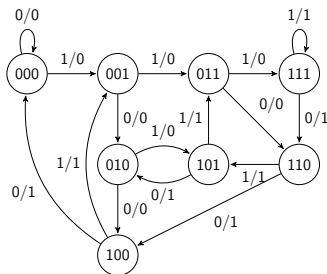
Příklad Mealyho stroje

Example 5.3 (Mealyho stroj)

Automat, který dělí vstupní slovo v binárním tvaru číslem 8 (celočíslně).

- Posun o tři bity doprava
- potřebujeme si pamatovat poslední trojici bitů
- vlastně tříbitová dynamická paměť

Stav \ symbol	0	1
000	000/0	001/0
001	010/0	011/0
010	100/0	101/0
011	110/0	111/0
100	000/1	001/1
101	010/1	011/1
110	100/1	101/1
111	110/1	111/1

- I když nevíme, kde automat startuje, po třech symbolech začne počítat správně.

Výstup sekvenčních strojů

slovo ve vstupní abecedě $\rightarrow$ slovo ve výstupní abecedě

Mooreův stroj

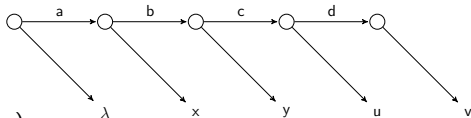
značková funkce $\mu : Q \rightarrow Y$

$\mu^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow Y^*$

$\mu^*(q, \lambda) = \lambda$ (někdy $\mu^*(q, \lambda) = q$)

$\mu^*(q, wx) = \mu^*(q, w) \cdot \mu(\delta^*(q, wx))$

Příklad: $\mu^*(00:00, AABA) = (00:00 \ .) \ 15:00 \ . \ 30:00 \ . \ 30:15 \ . \ 40:15$

Mealyho stroj

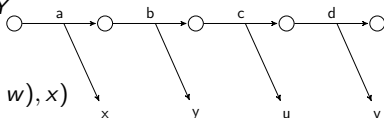
výstupní funkce $\lambda_M : Q \times \Sigma \rightarrow Y$

$\lambda_M^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow Y^*$

$\lambda_M^*(q, \lambda) = \lambda$

$\lambda_M^*(q, wx) = \lambda_M^*(q, w) \cdot \lambda_M(\delta^*(q, w), x)$

Příklad: $\lambda_M^*(000, 1101010) = 0001101$

Lemma (Převod Mooreova stroje na Mealyho)

Pro každý Mooreův stroj existuje Mealyho stroj převádějící každé vstupní slovo na stejné výstupní slovo.

Proof.

- Nechť $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \mu, q_0)$ je Mooreův stroj.
- Definujeme Mealyho stroj $B = (Q, \Sigma, Y, \delta, \lambda_M, q_0)$, kde $\lambda_M(q, x) = \mu(\delta(q, x))$
tj. λ_M vrací značku stavu, do kterého přejdeme.

Example 5.4

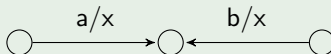
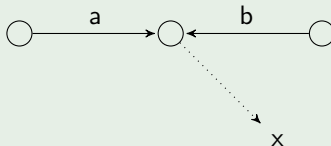
Mooreův stroj

stav	0	1	výstup
a	a	b	0
b	b	c	1
c	c	a	2

Mealyho stroj

se stejným výstupem

stav	0	1
a	a/0	b/1
b	b/1	c/2
c	c/2	a/0

Převod Mealyho stroje na Mooreův

Lemma (Převod Mealyho stroje na Mooreův)

Pro každý Mealyho stroj existuje Mooreův stroj převádějící každé vstupní slovo na stejné výstupní slovo.

Nechť $A = (Q, \Sigma, Y, \delta, \lambda_M, q_0)$ je Mealyho stroj.

Sestrojíme Mooreův stroj B tak, aby $\forall q, w \lambda_M^*(q, w) = \mu^*(q, w)$.

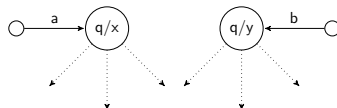
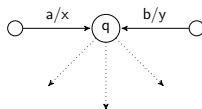
! Rozdělíme stav na více stavů, podle počtu výstupních symbolů.

$B = (Q \times (Y \cup \{\_ \}), \Sigma, Y, \delta^!, \mu, (q_0, \_))$, kde
 $\delta^!((q, y), x) = (\delta(q, x), \lambda_M(q, x))$ a
 $\mu((q, y)) = y$

Příklad:

stav	0	1
a	a/0	b/0
b	a/1	b/1

stav	0	1	výstup
(a,0)	(a,0)	(b,0)	0
(a,1)	(a,0)	(b,0)	1
(b,0)	(a,1)	(b,1)	0
(b,1)	(a,1)	(b,1)	1

Theorem

Každé dva ekvivalentní redukované automaty jsou isomorfní.

Proof.

- Každý stav $q \in Q_1$ je dosažitelný. Najdeme pro něj slovo $q = \delta_1^*(q_{0_1}, w)$
- a definujeme $h(q) = \delta_2^*(q_{0_2}, w)$.
- Lze dokázat, že je h korektně definovaná funkce, zachovává vlastnosti homomorfizmu (q_0, F, δ) a jde o bijekci, tj. je to isomorfismus.

Konečné automaty – shrnutí

Konečný automat

- redukováný deterministický automat (lze definovat i jednoznačný)
- nedeterminismus λ -NFA, 2^n , (dvousměrný FA n^n)

Regulární výrazy

Automaty a jazyky

- regulární jazyky
- uzavřenost na množinové operace
- uzavřenost na řetězcové operace
- uzavřenost na substituci, homomorfizmus a inverzní homomorfizmus,
- automaty výše i regulární výrazy popisují stejnou třídu jazyků.

Charakteristika regulárních jazyků

- Mihyll–Nerodova věta (kongruence)
- Kleeneova věta (elementární jazyky a operace)
- Iterační (pumping) lemma (iterace podslov, jen nutná podmínka).

(Automaty s výstupem)

- (Mooreův stroj)
- (Mealyho stroj)

Palindromy

Definition (palindrom)

Palindrom je řetězec w stejný při čtení zepředu i zezadu, tj. $w = w^R$.

- Příklady: otto, Madam, I'm Adam.

Lemma

Jazyk $L_{pal} = \{w \mid w = w^R, w \in \Sigma^*\}$ není regulární.

Example 6.1 (Bezkontextová gramatika pro palindromy)

1. $S \rightarrow \lambda$
2. $S \rightarrow 0$
3. $S \rightarrow 1$
4. $S \rightarrow 0S0$
5. $S \rightarrow 1S1$

Proof:

- Důkaz sporem. Předpokládejme L_{pal} je regulární, nechť n je konstanta z pumping lemma, uvažujme slovo: $w = 0^n 1 0^n$.
- z pumping lemmatu lze rozložit na $w = xyz$, y obsahuje jednu nebo více z prvních n nul. Tedy xz má být v L_{pal} ale není, tj. L_{pal} není regulární.

Formální (generativní) gramatiky, Bezkontextové gramatiky

Definition 6.1 (Formální (generativní) gramatika)

Formální (generativní) gramatika je $G = (V, T, P, S)$ složena z

- konečné množiny **neterminálů** (variables) V
- neprázdné konečné množiny **terminálních symbolů** (**terminálů**) T
- **počáteční symbol** $S \in V$.
- konečné množiny **pravidel** (**produkcí**) P reprezentující rekurzivní definici jazyka. Každé pravidlo má tvar:
  - $\beta A \gamma \rightarrow \omega, A \in V, \beta, \gamma, \omega \in (V \cup T)^*$
tj. levá strana obsahuje aspoň jeden neterminální symbol.

Definition (Bezkontextová gramatika CFG)

Bezkontextová gramatika (CFG) je $G = (V, T, P, S)$ gramatika, obsahující pouze pravidla tvaru

$$A \rightarrow \omega, A \in V, \omega \in (V \cup T)^*.$$

Definition 6.2 (Klasifikace gramatik podle tvaru přepisovacích pravidel)

- **gramatiky typu 0 (rekurzivně spočetné jazyky $\mathcal{L}_0$)**
pravidla v obecné formě $\alpha \rightarrow \omega$, $\alpha, \omega \in (V \cup T)^*$, α obsahuje neterminál
- **gramatiky typu 1 (kontextové gramatiky, jazyky $\mathcal{L}_1$)**
  - pouze pravidla ve tvaru $\gamma A \beta \rightarrow \gamma \omega \beta$
 $A \in V, \gamma, \beta \in (V \cup T)^*, \omega \in (V \cup T)^+$!
  - jedinou výjimkou je pravidlo $S \rightarrow \lambda$, potom se ale S nevyskytuje na pravé straně žádného pravidla
- **gramatiky typu 2 (bezkontextové gramatiky, jazyky $\mathcal{L}_2$)**
pouze pravidla ve tvaru $A \rightarrow \omega$, $A \in V, \omega \in (V \cup T)^*$
- **gramatiky typu 3 (regulární/pravé lineární gramatiky, regulární jazyky $\mathcal{L}_3$)**
pouze pravidla ve tvaru $A \rightarrow \omega B$, $A \rightarrow \omega$, $A, B \in V, \omega \in T^*$

Uspořádanost Chomského hierarchie

- Chomského hierarchie definuje uspořádání tříd jazyků

$$\mathcal{L}_0 \supseteq \mathcal{L}_1 \supseteq \mathcal{L}_2 \supseteq \mathcal{L}_3$$

- dokonce vlastní podmnožiny (později)

$$\mathcal{L}_0 \supset \mathcal{L}_1 \supset \mathcal{L}_2 \supset \mathcal{L}_3$$

$\mathcal{L}_0 \supseteq \mathcal{L}_1$ rekurzivně spočetné jazyky zahrnují kontextové jazyky
pravidla $\gamma A \beta \rightarrow \gamma \omega \beta$ obsahují vlevo neterminál A

$\mathcal{L}_2 \supseteq \mathcal{L}_3$ bezkontextové jazyky zahrnují regulární jazyky
pravidla $A \rightarrow \omega B, A \rightarrow \omega$ obsahují vpravo řetězec $(V \cup T)^*$

$\mathcal{L}_1 \supseteq \mathcal{L}_2$ kontextové jazyky zahrnují bezkontextové jazyky
problém je s pravidly typu $A \rightarrow \lambda$, ale ta umíme eliminovat.

Example 6.2 (Notace)

$a, b, c, 1, *, ($	terminály
A, B, C	neterminály, proměnné
w, z	řetězec terminálů
X, Y	buď terminál nebo neterminál
α, β, γ	řetězec $(T \cup V)^*$
$A \rightarrow \alpha \beta$	$\{A \rightarrow \alpha, A \rightarrow \beta\}$, OR, kompaktní zápis více pravidel.

Derivace, Jazyk generovaný gramatikou G , neterminálem A

Definition 6.3 ($\text{Derivace} \Rightarrow^*$)

Mějme gramatiku $G = (V, T, P, S)$.

- Říkáme, že α se **přímo přepíše** na ω (píšeme $\alpha \Rightarrow_G \omega$ nebo $\alpha \Rightarrow \omega$) jestliže
 $\exists \beta, \gamma, \eta, \nu \in (V \cup T)^* : \alpha = \eta\beta\nu, \omega = \eta\gamma\nu$ a $(\beta \rightarrow \gamma) \in P$.
- Říkáme, že α se **přepíše** na ω (píšeme $\alpha \Rightarrow^* \omega$) jestliže
 $\exists \beta_1, \dots, \beta_n \in (V \cup T)^* : \alpha = \beta_1 \Rightarrow \beta_2 \Rightarrow \dots \Rightarrow \beta_n = \omega$,
tj. také $\alpha \Rightarrow^* \alpha$.
- Posloupnost $\beta_1, \dots, \beta_n$ nazýváme **derivací (odvozením)**.
- Pokud $\forall i \neq j : \beta_i \neq \beta_j$, hovoříme o **minimálním odvození**.

Definition 6.4 (Jazyk generovaný gramatikou G)

Jazyk $L(G)$ generovaný gramatikou $G = (V, T, P, S)$ je množina terminálních řetězců, pro které existuje derivace ze startovního symbolu

$$L(G) = \{w \in T^* \mid S \Rightarrow_G^* w\}.$$

Jazyk neterminálu $A \in V$ definujeme $L(A) = \{w \in T^* \mid A \Rightarrow_G^* w\}$.

Gramatiky typu 3 a regulární jazyky

Definition (Gramatika typu 3, pravá lineární)

Gramatika G je **pravá lineární, tj. Typu 3**, pokud obsahuje pouze pravidla tvaru $A \rightarrow wB, A \rightarrow w, A, B \in V, w \in T^*$.

Example 6.3 (Příklad derivace gramatiky typu 3)

$$P = \{S \rightarrow 0S|1A|\lambda, A \rightarrow 0A|1B, B \rightarrow 0B|1S\}$$

$$S \Rightarrow 0S \Rightarrow 01A \Rightarrow 011B \Rightarrow 0110B \Rightarrow 01101S \Rightarrow 01101$$

- Pozorování:
  - každé slovo derivace obsahuje právě jeden neterminál
  - tento neterminál je vždy umístěn zcela vpravo
  - aplikací pravidla $A \rightarrow w$ se derivace uzavírá
  - krok derivace generuje symboly a změni neterminál
- Idea vztahu gramatiky a konečného automatu
- neterminál = stav konečného automatu
- pravidla = přechodová funkce

Příklad převodu FA na gramatiku

Example 6.4 (G, FA binární zápis čísla dělitelného 5)

$L = \{w \mid w \in \{a, b\}^* \text{ \& } w \text{ je binární zápis čísla dělitelného } 5\}$

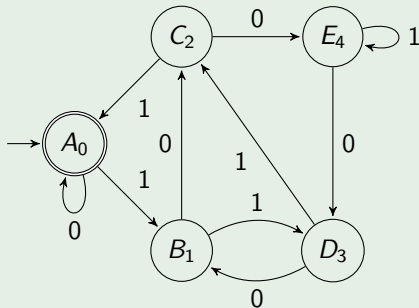
$A \rightarrow 1B \mid 0A \mid \lambda$

$B \rightarrow 0C \mid 1D$

$C \rightarrow 0E \mid 1A$

$D \rightarrow 0B \mid 1C$

$E \rightarrow 0D \mid 1E$

Příklady derivací

$A \Rightarrow 0A \Rightarrow 0$ (0)

$A \Rightarrow 1B \Rightarrow 10C \Rightarrow 101A \Rightarrow 101$ (5)

$A \Rightarrow 1B \Rightarrow 10C \Rightarrow 101A \Rightarrow 1010A \Rightarrow 1010$ (10)

$A \Rightarrow 1B \Rightarrow 11D \Rightarrow 111C \Rightarrow 1111A \Rightarrow 1111$ (15)

Převod konečného automatu na gramatiku typu 3

Theorem 6.1 ($L \in RE \Rightarrow L \in \mathcal{L}_3$)

Pro každý jazyk rozpoznávaný konečným automatem existuje gramatika typu 3, která ho generuje.

Proof: Převod konečného automatu na gramatiku typu 3

- $L = L(A)$ pro deterministický konečný automat $A = (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$.
- definujeme gramatiku $G = (Q, \Sigma, P, q_0)$, kde pravidla P mají tvar
$$p \rightarrow aq, \quad \text{když } \delta(p, a) = q$$
$$p \rightarrow \lambda, \quad \text{když } p \in F$$
- je $L(A) = L(G)$?
  - $\lambda \in L(A) \Leftrightarrow q_0 \in F \Leftrightarrow (q_0 \rightarrow \lambda) \in P \Leftrightarrow \lambda \in L(G)$
  - $a_1 \dots a_n \in L(A) \Leftrightarrow \exists q_0, \dots, q_n \in Q$ tž. $\delta(q_i, a_{i+1}) = q_{i+1}, q_n \in F$
$$\Leftrightarrow (q_0 \Rightarrow a_1 q_1 \Rightarrow \dots a_1 \dots a_n q_n \Rightarrow a_1 \dots a_n)$$
 je derivace pro $a_1 \dots a_n$
$$\Leftrightarrow a_1 \dots a_n \in L(G)$$

Příprava převodu gramatiky typu 3 na FA

- Opačný směr
  - pravidla $A \rightarrow aB$ kódujeme do přechodové funkce
  - pravidla $A \rightarrow \lambda$ určují koncové stavy
  - pravidla $A \rightarrow a_1 \dots a_n B$, $A \rightarrow a_1 \dots a_n$ s více neterminály rozepíšeme
    - zavedeme nové neterminály $Y_2, \dots, Y_n, Z_1, \dots, Z_n$
    - vytvoříme pravidla $A \rightarrow a_1 Y_2$, $Y_2 \rightarrow a_2 Y_3, \dots, Y_n \rightarrow a_n B$
    - resp. $Z \rightarrow a_1 Z_1$, $Z_1 \rightarrow a_2 Z_2, \dots, Z_{n-1} \rightarrow a_n Z_n$, $Z_n \rightarrow \lambda$
  - pravidla $A \rightarrow B$ odpovídají λ přechodům
    - zbavíme se jich tranzitivním uzávěrem
    - nebo musíme tranzitivně uzavřít $S \rightarrow B$ pro hledání $S \rightarrow \lambda$.

Lemma

Ke každé gramatice typu 3 existuje gramatika typu 3, která generuje stejný jazyk a obsahuje pouze pravidla ve tvaru: $A \rightarrow aB$, $A \rightarrow \lambda$, $A, B \in V$, $a \in T$.

Standardizace gramatiky typu 3

Lemma

Ke každé gramatice typu 3 existuje gramatika typu 3, která generuje stejný jazyk a obsahuje pouze pravidla ve tvaru: $A \rightarrow aB, A \rightarrow \lambda, A, B \in V, a \in T$.

Proof.

Pro gramatiku $G = (V, T, S, P)$ definujeme $G^| = (V^|, T, S, P^|)$, kde pro každé pravidlo zavedeme dostatečný počet nových neterminálů $Y_2, \dots, Y_n, Z_1, \dots, Z_n$ a definujeme

P	$P^ $
$A \rightarrow aB$	$A \rightarrow aB$
$A \rightarrow \lambda$	$A \rightarrow \lambda$
$A \rightarrow a_1 \dots a_n B$	$A \rightarrow a_1 Y_2, Y_2 \rightarrow a_2 Y_3, \dots, Y_n \rightarrow a_n B$
$Z \rightarrow a_1 \dots a_n$	$Z \rightarrow a_1 Z_1, Z_1 \rightarrow a_2 Z_2, \dots, Z_{n-1} \rightarrow a_n Z_n, Z_n \rightarrow \lambda$
odstraníme i pravidla: $A \rightarrow B$	tranzitivní uzávěr $U(A) = \{B B \in V \& A \Rightarrow^* B\}$ $A \rightarrow w$ pro všechna $Z \in U(A)$ a $(Z \rightarrow w) \in P^ $

Pouze pravidla $A \rightarrow aB, A \rightarrow \lambda$

Example 6.5

P	$P $
$B \rightarrow a_1$	$B \rightarrow a_1 H_1, H_1 \rightarrow \lambda$
	$U(A) = \{A, B\}$, proto
$A \rightarrow B$	$A \rightarrow a_1 H_2, H_2 \rightarrow \lambda$
$A \rightarrow a_2$	$A \rightarrow a_2 H_3, H_3 \rightarrow \lambda$

Převod gramatiky typu 3 na konečný automat

Theorem 6.2 (λ -NFA pro gramatiku typu 3 rozpoznávající stejný jazyk)

Pro každý jazyk L generovaný gramatikou typu 3 existuje λ -NFA rozpoznávající L .

Proof: Převod gramatiky typu 3 na konečný automat

- Vezmeme $G = (V, T, P, S)$ obsahující jen pravidla tvaru $A \rightarrow aB$, $A \rightarrow \lambda$, $A, B \in V$, $a \in T$ generující L (předchozí lemma)
- definujeme nedeterministický λ -NFA $A = (V, T, \delta, S, F)$, kde:
$$F = \{A \mid (A \rightarrow \lambda) \in P\}$$
$$\delta(A, a) = \{B \mid (A \rightarrow aB) \in P\}$$
- $L(G) = L(A)$
  - $\lambda \in L(G) \Leftrightarrow (S \rightarrow \lambda) \in P \Leftrightarrow S \in F \Leftrightarrow \lambda \in L(A)$
  - $a_1 \dots a_n \in L(G) \Leftrightarrow$ existuje derivace
 $(S \Rightarrow a_1 H_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow a_1 \dots a_n H_n \Rightarrow a_1 \dots a_n)$
 $\Leftrightarrow \exists H_0, \dots, H_n \in V$ tak že $H_0 = S, H_n \in F$
 $H_{i+1} \in \delta(H_i, a_{i+1})$ pro krok $a_1 \dots a_{i+1} H_i \Rightarrow a_1 \dots a_{i+1} H_{i+1}$
  - $a_1 \dots a_n \in L(A)$

Levé (a pravé) lineární gramatiky

Definition 6.5 (Levé (a pravé) lineární gramatiky)

Gramatiky typu 3 nazýváme také **pravé lineární** (neterminál je vždy vpravo). Gramatika G je **levá lineární**, jestliže má pouze pravidla tvaru $A \rightarrow Bw, A \rightarrow w, A, B \in V, w \in T^*$.

Lemma

Jazyky generované levou lineární gramatikou jsou právě regulární jazyky.

Proof:

- $\Rightarrow$ 'otočením' pravidel levé lineární gramatiky dostaneme pravou lineární $A \rightarrow Bw, A \rightarrow w$ převedeme na $A \rightarrow w^R B, A \rightarrow w^R$
- získaná gramatika generuje jazyk L^R , najdeme automat
  - víme, že regulární jazyky jsou uzavřené na reverzi, L^R je regulární, tudíž i $L = (L^R)^R$ je regulární
- $\Leftarrow$ takto lze získat všechny regulární jazyky
- (FA $\Rightarrow$ reverse $\Rightarrow$ pravá lineární gramatika $\Rightarrow$ levá lineární gramatika) □

Lineární gramatiky (a jazyky)

- Levá a pravá lineární pravidla dohromady jsou už silnější.

Definition 6.6 (lineární gramatika, jazyk)

Gramatika je lineární, jestliže má pouze pravidla tvaru

$A \rightarrow uBw, A \rightarrow w, A, B \in V, u, w \in T^*$ (na pravé straně vždy maximálně jeden neterminál).

Lineární jazyky jsou právě jazyky generované lineárními gramatikami.

- Zřejmě platí: regulární jazyky $\subseteq$ lineární jazyky.
- Jde o vlastní podmnožinu $\subsetneq$.

Example 6.6 (lineární, neregulární jazyk)

Jazyk $L = \{0^n 1^n \mid n \geq 1\}$ není regulární jazyk, ale je lineární, generovaný gramatikou s pravidly $S \rightarrow 0S1 \mid 01$.

Pozorování:

- lineární pravidla lze rozložit na levě a pravě lineární pravidla: $S \rightarrow 0A, A \rightarrow S1$.

Bezkontextová gramatika pro jednoduché výrazy

Definition (Bezkontextová gramatika)

Bezkontextová gramatika je gramatika, kde všechna pravidla jsou tvaru
 $A \rightarrow \omega, \omega \in (V \cup T)^*$.

Example 6.7 (CFG pro jednoduché výrazy)

Gramatika pro jednoduché výrazy
 $G = (\{E, I\}, \{+, *, (,), a, b, 0, 1\}, P, E)$, P
jsou pravidla vypsána vpravo.

- Pravidla 1–4 definují výraz.
- Pravidla 5–10 definují identifikátor I , odpovídající regulárnímu výrazu $(a + b)(a + b + 0 + 1)^*$.

CFG pro jednoduché výrazy

1. $E \rightarrow I$
2. $E \rightarrow E + E$
3. $E \rightarrow E * E$
4. $E \rightarrow (E)$
5. $I \rightarrow a$
6. $I \rightarrow b$
7. $I \rightarrow Ia$
8. $I \rightarrow Ib$
9. $I \rightarrow I0$
10. $I \rightarrow I1$

Definition 6.7 (Derivační strom)

Mějme gramatiku $G = (V, T, P, S)$. **Derivační strom** pro G je strom, kde:

- Kořen (kreslíme nahoře) je ozančen startovním symbolem S ,
- každý vnitřní uzel je ohodnocen neterminálem V .
- Každý uzel je ohodnocen prvkem $\in V \cup T \cup \{\lambda\}$.
- Je-li uzel ohodnocen λ , je jediným dítětem svého rodiče.
- Je-li A ohodnocení vrcholu a jeho děti **zleva pořadě** jsou ohodnoceny $X_1, \dots, X_k$, pak $(A \rightarrow X_1, \dots, X_k) \in P$ je pravidlo gramatiky.

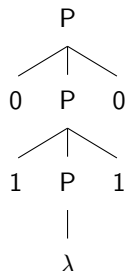
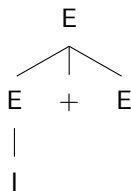
Notation 1 (Terminologie stromů)

Uzly, rodiče, děti, kořen, vnitřní uzly, listy, následníci, předci.

- Stromová struktura reprezentuje zdrojový program v překladači. Struktura usnadňuje překlad do strojového kódu.

Příklady stromů, Strom dává slovo (yield)

Derivační strom $E \Rightarrow^* I + E$. Derivační strom $P \Rightarrow^* 0110$.

Definition 6.8 (Strom dává slovo (yield))

Říkáme, že **derivační strom dává slovo w (yield)**, jestliže w je slovo složené z ohodnocení listů bráno zleva doprava.

Levá a pravá derivace

Definition 6.9 (Levá a pravá derivace)

Levá derivace (leftmost) $\Rightarrow_{lm}, \Rightarrow_{lm}^*$ v každém kroku přepisuje nejlevnější neterminál.

Pravá derivace (rightmost) $\Rightarrow_{rm}, \Rightarrow_{rm}^*$ v každém kroku přepisuje nejpravější neterminál.

Example 6.8 (levá derivace)

$$\begin{aligned} E &\Rightarrow_{lm} E * E \Rightarrow_{lm} I * E \Rightarrow_{lm} a * E \Rightarrow_{lm} a * (E) \Rightarrow_{lm} a * (E + E) \Rightarrow_{lm} a * (I + E) \Rightarrow_{lm} \\ &\Rightarrow_{lm} a * (a + E) \Rightarrow_{lm} a * (a + I) \Rightarrow_{lm} a * (a + I0) \Rightarrow_{lm} a * (a + I00) \Rightarrow_{lm} a * (a + b00) \end{aligned}$$

Pravá derivace používá stejné přepisy, jen je provádí v jiném pořadí.

Example 6.9 (rightmost derivation)

$$\begin{aligned} E &\Rightarrow_{rm} E * E \Rightarrow_{rm} E * (E) \Rightarrow_{rm} E * (E + E) \Rightarrow_{rm} E * (E + I) \Rightarrow_{rm} \\ &\Rightarrow_{rm} E * (E + I0) \Rightarrow_{rm} E * (E + I00) \Rightarrow_{rm} E * (E + b00) \Rightarrow_{rm} \\ &\Rightarrow_{rm} E * (I + b00) \Rightarrow_{rm} E * (a + b00) \Rightarrow_{rm} I * (a + b00) \Rightarrow_{rm} a * (a + b00) \end{aligned}$$

Theorem 6.3

Pro danou gramatiku $G = (V, T, P, S)$ a $w \in T^*$ jsou následující tvrzení ekvivalentní:

- $A \Rightarrow^* w$.
- $A \Rightarrow_{lm}^* w$.
- $A \Rightarrow_{rm}^* w$.
- *Existuje derivační strom s kořenem A dávající slovo w .*

Od stromů k derivaci

Lemma

Mějme CFG $G = (V, T, P, S)$ a derivační strom s kořenem A dávající slovo $w \in T^*$.

Pak existuje levá derivace $A \Rightarrow_{lm}^* w$ v G .

Příprava důkazu: 'obalení derivace'

Mějme následující derivaci:

$$E \Rightarrow I \Rightarrow Ib \rightarrow ab.$$

Pro libovolná slova $\alpha, \beta \in (V \cup T)^*$ je také derivace:

$$\alpha E \beta \Rightarrow \alpha I \beta \Rightarrow \alpha I b \beta \Rightarrow \alpha a b \beta.$$

Indukcí podle výšky stromu.

- Základ: výška 1: Kořen A s dětmi dávajícími w . Je to derivační strom, proto, $A \rightarrow w$ je pravidlo $\in P$, tedy $A \Rightarrow_{lm} w$ v jednom kroku.
- Indukce: výška $n > 1$. Kořen A s dětmi $X_1, X_2, \dots, X_k$.
  - Je-li $X_i \in T$, definujeme $w_i \equiv X_i$.
  - Je-li $X_i \in V$, z indukčního předpokladu $X_i \Rightarrow_{lm}^* w_i$.

Levou derivaci konstruujeme induktivně pro $i = 1, \dots, k$ složíme $A \Rightarrow_{lm}^* w_1 w_2 \dots w_i X_{i+1} X_{i+2} \dots X_k$.

- Pro $X_i \in T$ jen zvedneme čítač $i++$.
- Pro $X_i \in V$ přepíšeme derivaci: $X_i \Rightarrow_{lm} \alpha_1 \Rightarrow_{lm} \alpha_2 \dots \Rightarrow_{lm} w_i$ na

$$w_1 w_2 \dots w_{i-1} X_i X_{i+1} X_{i+2} \dots X_k \Rightarrow_{lm}$$

$$w_1 w_2 \dots w_{i-1} \alpha_1 X_{i+1} X_{i+2} \dots X_k \Rightarrow_{lm}$$

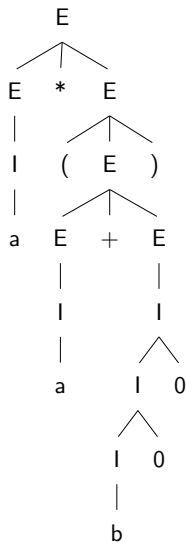
...

$$\Rightarrow_{lm} w_1 w_2 \dots w_{i-1} w_i X_{i+1} X_{i+2} \dots X_k.$$

Pro $i = k$ dostaneme levou derivaci w z A .

Příklad levé derivace z derivačního stromu

Je příjemnější zachytit derivaci stromem.

- Kořen: $E \Rightarrow_{lm} E * E$
- Levé dítě kořene: $E \Rightarrow_{lm} I \Rightarrow_{lm} a$
- Kořen a levé dítě: $E \Rightarrow_{lm} E * E \Rightarrow_{lm} I * E \Rightarrow_{lm} a * E$
- Pravé dítě kořene:
 $E \Rightarrow_{lm} (E) \Rightarrow_{lm} (E + E) \Rightarrow_{lm} (I + E) \Rightarrow_{lm} (a + E)$
 $\Rightarrow_{lm} (a + I) \Rightarrow_{lm} (a + I0) \Rightarrow_{lm} (a + I00) \Rightarrow_{lm} (a + b00)$
- Plná derivace:
 $E \Rightarrow_{lm} E * E \Rightarrow_{lm} I * E \Rightarrow_{lm} a * E \Rightarrow_{lm}$
 $\Rightarrow_{lm} a * (E) \Rightarrow_{lm} a * (E + E) \Rightarrow_{lm} a * (I + E) \Rightarrow_{lm}$
 $\Rightarrow_{lm} a * (a + E) \Rightarrow_{lm} a * (a + I) \Rightarrow_{lm} a * (a + I0) \Rightarrow_{lm}$
 $\Rightarrow_{lm} a * (a + I00) \Rightarrow_{lm} a * (a + b00).$

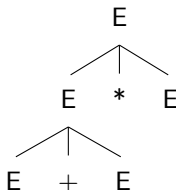
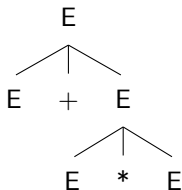
Definition 6.10 (ekvivalence gramatik)

Gramatiky G_1 , G_2 jsou **ekvivalentní**, jestliže $L(G_1) = L(G_2)$, tj. generují stejný jazyk.

Víceznačnost gramatik

Dvě derivace téhož výrazu:

$$E \Rightarrow E + E \Rightarrow E + E * E \quad E \Rightarrow E * E \Rightarrow E + E * E$$

- Rozdíl je důležitý, vlevo $1 + (2 * 3) = 7$, vpravo $(1 + 2) * 3 = 9$.
- Tato gramatika může být modifikovaná na jednoznačnou.

Example 6.10

Různé derivace mohou reprezentovat stejný derivační strom, pak není problém.

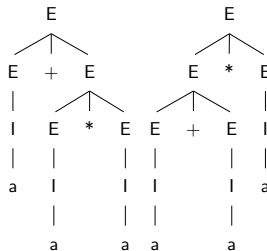
1. $E \Rightarrow E + E \Rightarrow I + E \Rightarrow a + E \Rightarrow a + I \Rightarrow a + b$
2. $E \Rightarrow E + E \Rightarrow E + I \Rightarrow I + I \Rightarrow I + b \Rightarrow a + b$.

Definition 6.11 (Jednoznačnost a víceznačnost CFG)

- Bezkontextová gramatika $G = (V, T, P, S)$ je **víceznačná** pokud existuje aspoň jeden řetězec $w \in T^*$ pro který můžeme najít dva různé derivační stromy, oba s kořenem S dávající slovo w .
- V opačném případě nazýváme gramatiku **jednoznačnou**.
- Bezkontextový jazyk L je **jednoznačný**, jestliže existuje jednoznačná CFG G tak, že $L = L(G)$.
- Bezkontextový jazyk L je (podstatně) nejednoznačný**, jestliže každá CFG G taková, že $L = L(G)$, je nejednoznačná. Takovému jazyku říkáme i **víceznačný**.

Example 6.11 (nejednoznačnost CFG)

Dva derivační stromy dávající $a + a * a$ ukazující víceznačnost gramatiky.

Příklad víceznačného jazyka

Example 6.12 (Víceznačný jazyk)

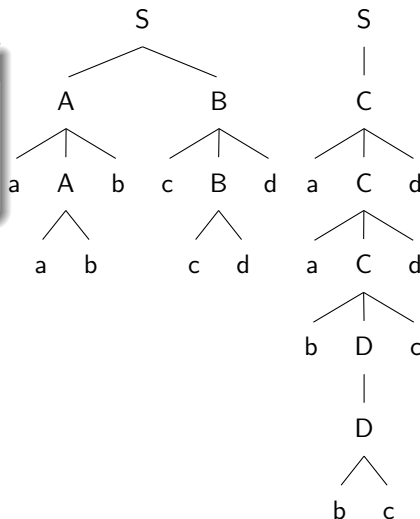
Příklad víceznačného jazyka:

$$L = \{a^n b^n c^m d^m \mid n \geq 1, m \geq 1\} \cup \{a^n b^m c^m d^n \mid n \geq 1, m \geq 1\}.$$

1. $S \rightarrow AB|C$
2. $A \rightarrow aAb|ab$
3. $B \rightarrow cBd|cd$
4. $C \rightarrow aCd|aDd$
5. $D \rightarrow bDc|bc$.

Jakákoli gramatika pro daný jazyk bude generovat pro některá slova typu $a^n b^n c^n d^n$ dva různé derivační stromy.

Dva derivační stromy pro $aabbccdd$.

Odstanění víceznačnosti gramatiky

- Neexistuje algoritmus, který nám řekne, zda je daná gramatika víceznačná.
- Existují bezkontextové jazyky, pro které neexistuje jednoznačná bezkontextová gramatika, pouze víceznačné CFG.
- Existují určitá doporučení pro odstranění víceznačnosti.

Víceznačnost má různé příčiny:

- Není respektovaná priorita operátorů.
- Posloupnost identických operátorů lze shlukovat zleva i zprava.
- $S \rightarrow \text{if then } S \text{ else } S \mid \text{if then } S \mid \lambda$
slovo 'if then if then else' má dva významy

'if then (if then else)' nebo 'if then (if then) else'

Řešení:

- syntaktická chyba (Algol 60)
- else patří k bližšímu if (preference pořadí pravidel)
- závorky begin-end, odsazení v Python (asi nejčistší řešení).

Vynucení priority

Řešením je zavést více různých proměnných, každou pro jednu úroveň 'priority'.

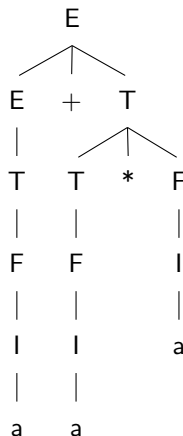
Konkrétně:

- **Faktor** je výraz který nesmí rozdělit žádný operátor.
  - identifikátory
  - výraz v závorkách
- **Term** je výraz, který nemůže rozdělit operátor $+$.
- **Výraz** může být rozdělen $*$ i $+$.

Jednoznačná gramatika pro výrazy:

1. $I \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1$
2. $F \rightarrow I|(E)$
3. $T \rightarrow F|T * F$
4. $E \rightarrow T|E + T$.

Jediný derivační strom pro $a + a * a$.

Kompilace výrazu (zásobník na mezivýsledky + dva registry):

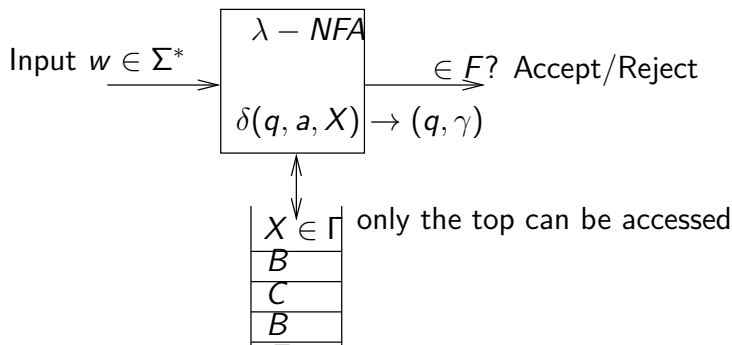
- (1) $E \rightarrow E + T$ ... pop r1; pop r2; add r1,r2; push r2
- (2) $E \rightarrow T$
- (3) $T \rightarrow T * F$ ... pop r1; pop r2; mul r1,r2; push r2
- (4) $T \rightarrow F$
- (5) $F \rightarrow (E)$
- (6) $F \rightarrow a$ ... push a

- 'a+a*a' získáme postupnou aplikací pravidel 1,2,4,6,3,4,6,6
- posloupnost obrátíme a vybereme pouze pravidla generující kód
6,6,3,6,1
- nyní nahradíme pravidla příslušným kódem
push a; push a; pop r1; pop r2; mul r1,r2; push r2; push a; pop r1; pop r2;
add r1,r2; push r2

- Gramatiky
  - obecné
  - kontextové
  - bezkontextové
  - regulární, pravé lineární
- jazyk gramatiky, derivace, derivace dává slovo, derivační strom (pro bezkontextové gramatiky), ekvivalentní gramatiky
- ne každá lineární gramatika má ekvivalentní pravou lineární
- bezkontextové gramatiky
- jednoznačné a (podstatně) víceznačné gramatiky

Zásobníkové automaty

- Zásobníkové automaty jsou rozšířením λ -NFA nedeterministických konečných automatů s λ přechody.
- Přidanou věcí je **zásobník**. Ze zásobníku můžeme číst (read), přidávat na vrch (push), a odebírat z vrchu zásobníku (pop) znak $\in \Gamma$.
- Může si pamatovat neomezené množství informace.
- Zásobníkové automaty definují bezkontextové jazyky.
- Deterministické zásobníkové automaty přijímají jen vlastní podmnožinu bezkontextových jazyků.

Zásobníkový automat (PDA)

Definition 7.1 (Zásobníkový automat (PDA))

Zásobníkový automat (PDA) je $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$, kde

Q konečná množina stavů

Σ neprázdná konečná množina vstupních symbolů

Γ neprázdná konečná zásobníková abeceda

δ přechodová funkce $\delta : Q \times (\Sigma \cup \{\lambda\}) \times \Gamma \rightarrow P_{FIN}(Q \times \Gamma^*)$,
 $\delta(p, a, X) \ni (q, \gamma)$

kde q je nový stav a γ je řetězec zásobníkových symbolů, který nahradí X na vrcholu zásobníku

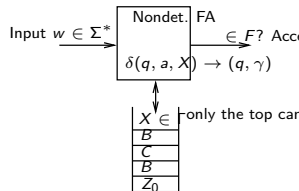
$q_0 \in Q$ počáteční stav

$Z_0 \in \Gamma$ Počáteční zásobníkový symbol. Víc na začátku na zásobníku není.

F Množina přijímajících (koncových) stavů; může být nedefinovaná.

V jednom časovém kroku zásobníkový automat:

- Přečte na vstupu žádný nebo jeden symbol. (λ přechody pro prázdný vstup.)
- Přejde do nového stavu.
- Nahradí symbol na vrchu zásobníku libovolným řetězcem (λ odpovídá samotnému pop, jinak následuje push jednoho nebo více symbolů).

Example 7.1

Zásobníkový automat pro jazyk: $L_{ww^R} = \{ww^R \mid w \in (0 + 1)^*\}$.

PDA přijímající L_{ww^R} :

- Start q_0 reprezentuje odhad, že ještě nejsme uprostřed.
- V každém kroku nedeterministicky hádáme;
  - Zůstat q_0 (ještě nejsme uprostřed).
  - Přejít λ přechodem do q_1 (už jsme viděli střed).
- V q_0 , přečte vstupní symbol a dá (push) ho na zásobník
- V q_1 , srovná vstupní symbol s vrcholem zásobníku
  - pokud se shodují, přečte vstupní symbol a umaže (pop) vrchol zásobníku
- Když vyprázdníme zásobník, přijmeme vstup, který jsme doted' přečetli.

Example 7.2 (PDA pro L_{wwr})

PDA pro L_{wwr} můžeme popsat

$P = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{0, 1\}, \{0, 1, Z_0\}, \delta, q_0, Z_0, \{q_2\})$ kde δ je definovaná:

$$\delta(q_0, 0, Z_0) = \{(q_0, 0Z_0)\}$$

$$\delta(q_0, 1, Z_0) = \{(q_0, 1Z_0)\}$$

Ulož vstup na zásobník, startovní symbol tam nech

$$\delta(q_0, 0, 0) = \{(q_0, 00)\}$$

$$\delta(q_0, 0, 1) = \{(q_0, 01)\}$$

$$\delta(q_0, 1, 0) = \{(q_0, 10)\}$$

$$\delta(q_0, 1, 1) = \{(q_0, 11)\}$$

Zůstaň v q_0 , přečti vstup a dej ho na zásobník

$$\delta(q_0, \lambda, Z_0) = \{(q_1, Z_0)\}$$

$$\delta(q_0, \lambda, 0) = \{(q_1, 0)\}$$

$$\delta(q_0, \lambda, 1) = \{(q_1, 1)\}$$

λ přechod q_1 bez změny zásobníku (a vstupu)

$$\delta(q_1, 0, 0) = \{(q_1, \lambda)\}$$

$$\delta(q_1, 1, 1) = \{(q_1, \lambda)\}$$

stav q_1 srovná vstupní symbol a vrchol zásobníku

$$\delta(q_1, \lambda, Z_0) = \{(q_2, Z_0)\}$$

našli jsme ww^R a jdeme do přijímajícího stavu

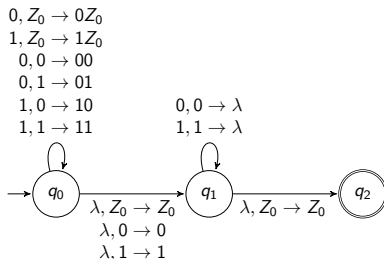
Definition 7.2 (Přechodový diagram pro zásobníkový automat)

Přechodový diagram pro zásobníkový automat obsahuje:

- Uzly, které odpovídají stavům PDA.
- Šipka 'odnikud' ukazuje počáteční stav, dvojité kruhy označují přijímající stavy.
- hrana odpovídá přechodu PDA.
Hrana označená $a, X \rightarrow \alpha$ ze stavu p do q znamená $\delta(p, a, X) \ni (q, \alpha)$
- Konvence je, že počáteční symbol zásobníku značíme Z_0 .

Labels:

input_symbol, stack_symbol $\rightarrow$ string_to_push

Notace zásobníkových automatů

$a, b, c, *, +, 1, (,)$	symboly vstupní abecedy
p, q, r	stavy
u, v, w, x, y, z	řetězce vstupní abecedy
X, Y, E, I, S	zásobníkové symboly
α, β, γ	řetězce zásobníkových symbolů

Definition 7.3 (Situace zásobníkového automatu)

Situaci zásobníkového automatu reprezentujeme trojicí (q, w, γ) , kde

q je stav

w je zbývajícím vstup a

γ je obsah zásobníku (vrch zásobníku je vlevo).

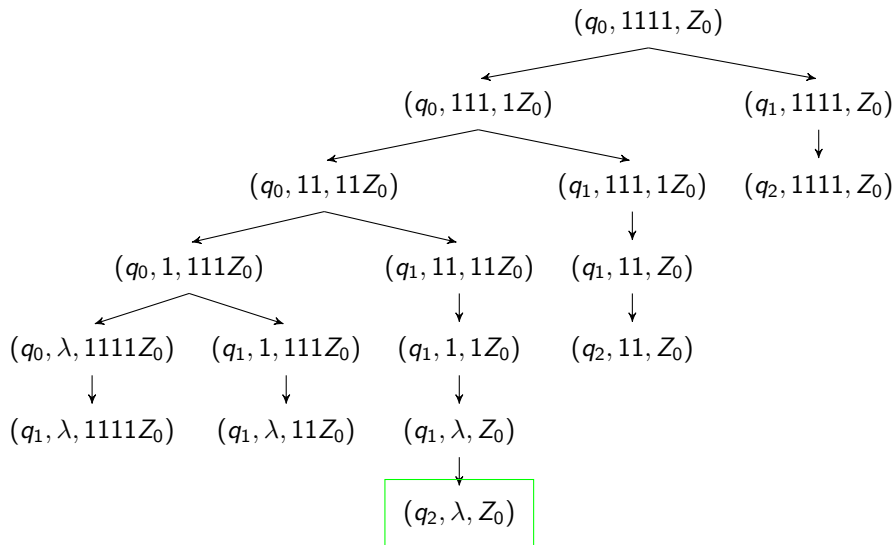
Situaci značíme zkratkou **(ID)** z anglického **instantaneous description (ID)**.

Definition 7.4 ($\vdash, \vdash^*$ posloupnosti situací)

Mějme PDA $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$. Definujeme $\vdash_P$ nebo $\vdash$ následovně.

- Necht $\delta(p, a, X) \ni (q, \alpha)$, $p, q \in Q$, $a \in (\Sigma \cup \{\lambda\})$, $X \in \Gamma$, $\alpha \in \Gamma^*$.
 $\forall w \in \Sigma^*, \beta \in \Gamma^* : (p, aw, X\beta) \vdash (q, w, \alpha\beta)$.
- Symboly $\vdash_P^*$ a $\vdash^*$ používáme na označení nuly a více kroků zásobníkového automatu, t.j.
  - $I \vdash^* I$ pro každou situaci I
  - $I \vdash^* J$ pokud existuje situace K tak že $I \vdash K$ a $K \vdash^* J$.
- Čteme $I \vdash^* J$ **situace I vede na situaci J** , $I \vdash J$ situace I **bezprostředně vede** na situaci J .

Situace zásobníkového automatu na vstup 1111

Jazyky zásobníkových automatů

Definition 7.5 (Jazyk přijímaný koncovým stavem, prázdným zásobníkem)

Mějme zásobníkový automat $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$. Pak $L(P)$, **jazyk akceptovaný koncovým stavem** je

$$L(P) = \{w \mid (q_0, w, Z_0) \vdash_P^* (q, \lambda, \alpha) \text{ pro nějaké } q \in F \text{ a libovolný řetězec } \alpha \in \Gamma^*; w \in \Sigma^*\}.$$

jazyk akceptovaný prázdným zásobníkem $N(P)$ definujeme

$$N(P) = \{w \mid (q_0, w, Z_0) \vdash_P^* (q, \lambda, \lambda) \text{ pro libovolné } q \in Q; w \in \Sigma^*\}.$$

- Protože je množina přijímajících stavů F nerelevantní, může se vynechat a PDA je šestice $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0)$.

Example 7.3

Zásobníkový automat z předchozího příkladu akceptuje L_{wwr} koncovým stavem.

Example 7.4

$P' \equiv P$ z předchozího příkladu, jen změníme instrukci, aby umazala poslední symbol
 $\delta(q_1, \lambda, Z_0) = \{(q_2, Z_0)\}$ nahradíme
 $\delta(q_1, \lambda, Z_0) = \{(q_2, \lambda)\}$
Nyní $L(P') = N(P') = L_{wwr}$.

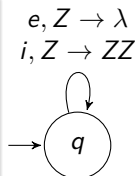
Příklad If-Else

Example 7.5 (If-else přijímané prázdným zásobníkem)

Následující zásobníkový automat zastaví při první chybě na if (*i*) a else (*e*), máme-li více else než if.

$P_N = (\{q\}, \{i, e\}, \{Z\}, \delta_N, q, Z)$ kde

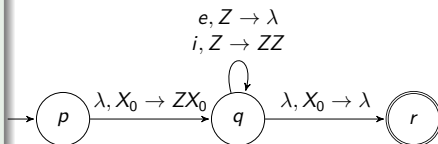
- $\delta_N(q, i, Z) = \{(q, ZZ)\}$ push
- $\delta_N(q, e, Z) = \{(q, \lambda)\}$ pop

Example 7.6 (Přijímání koncovým stavem)

$P_F = (\{p, q, r\}, \{i, e\}, \{Z, X_0\}, \delta_F, p, X_0, \{r\})$ kde

- $\delta_F(p, \lambda, X_0) = \{(q, ZX_0)\}$ start
- $\delta_F(q, i, Z) = \{(q, ZZ)\}$ push
- $\delta_F(q, e, Z) = \{(q, \lambda)\}$ pop
- $\delta_F(q, \lambda, X_0) = \{(r, \lambda)\}$ přijmi

Nečtený vstup a dno zásobníku P neovlivní výpočet

Lemma 7.1

Mějme PDA $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$ a $(p, x, \alpha) \vdash_P^* (q, y, \beta)$. Potom pro libovolné slovo $w \in \Sigma^*$ and $\gamma \in \Gamma^*$ platí: $(p, xw, \alpha\gamma) \vdash_P^* (q, yw, \beta\gamma)$.
Speciálně pro $\gamma = \lambda$ a/nebo $w = \lambda$.

Proof.

Indukcí podle počtu situací mezi $(p, xw, \alpha\gamma)$ a $(q, yw, \beta\gamma)$. Každý krok $(p, x, \alpha) \vdash_P^* (q, y, \beta)$ je určen bez w a/nebo γ . Proto je možný i se symboly na konci vstupu / dně zásobníku. □

Lemma 7.2

Pro PDA $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$ a $(p, xw, \alpha) \vdash_P^* (q, yw, \beta)$ platí $(p, x, \alpha) \vdash_P^* (q, y, \beta)$.

Remark Pro zásobník ale obdoba neplatí. PDA může zásobníkové symboly γ použít a zase je tam naskládat (push). $L = \{0^i 1^i 0^j 1^j\}$, situace $(p, 0^{i-j} 1^i 0^j 1^j, 0^j Z_0) \vdash^* (q, 1^j, 0^j Z_0)$, mezitím vyčistíme zásobník k Z_0 .

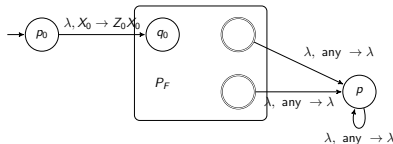
Od přijímajícího stavu k prázdnému zásobníku

Lemma 7.3 (Od přijímajícího stavu k prázdnému zásobníku)

Mějme $L = L(P_F)$ pro nějaký PDA

$P_F = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta_F, q_0, Z_0, F)$.

Pak existuje PDA P_N takový, že $L = L(P_N)$.

Proof:

Nechť $P_N = (Q \cup \{p_0, p\}, \Sigma, \Gamma \cup \{X_0\}, \delta_N, p_0, X_0)$, kde

- $\delta_N(p_0, \lambda, X_0) = \{(q, Z_0 X_0)\}$ start
- $\forall (q \in Q, a \in \Sigma \cup \{\lambda\}, Y \in \Gamma)$
 $\delta_N(q, a, Y) = \delta_F(q, a, Y)$
simulujeme
- $\forall (q \in F, Y \in \Gamma \cup \{X_0\})$,
 $\delta_N(q, \lambda, Y) \ni (p, \lambda)$ přijmout
pokud P_F přijímá,
- $\forall (Y \in \Gamma \cup \{X_0\})$,
 $\delta_N(p, \lambda, Y) = \{(p, \lambda)\}$ vyprázdnit
zásobník.

Pak $w \in N(P_n)$ iff $w \in L(P_F)$. $\square$

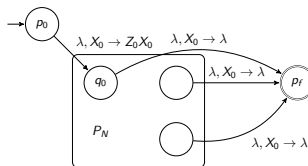

Od prázdného zásobníku ke koncovému stavu

Lemma 7.4 (Od prázdného zásobníku ke koncovému stavu)

Pokud $L = N(P_N)$ pro nějaký PDA

$P_N = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta_N, q_0, Z_0)$,
pak existuje PDA P_F
takový, že $L = L(P_F)$.

Proof:

$$P_F = (Q \cup \{p_0, p_f\}, \Sigma, \Gamma \cup \{X_0\}, \delta_F, p_0, X_0, \{p_f\})$$

kde δ_F je

- $\delta_F(p_0, \lambda, X_0) = \{(q_0, Z_0 X_0)\}$ (start).
- $\forall (q \in Q, a \in \Sigma \cup \{\lambda\}, Y \in \Gamma),$
 $\delta_F(q, a, Y) = \delta_N(q, a, Y).$
- Navíc, $\delta_F(q, \lambda, X_0) \ni (p_f, \lambda)$ pro každý $q \in Q.$

Chceme ukázat $w \in L(P_N)$ iff $w \in L(P_F)$.

- (If) P_F přijímá následovně:
 $(p_0, w, X_0) \vdash_{P_F} (q_0, w, Z_0 X_0) \vdash_{P_F=N_F}^* (q, \lambda, X_0) \vdash_{P_F} (p_f, \lambda, \lambda).$
- (Only if) Do p_f nelze dojít jinak než předchozím bodem.

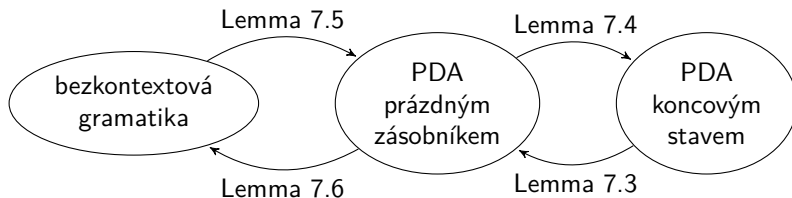
Ekvivalence jazyků rozpoznávaných zásobníkovými automaty a bezkontextových jazyků

Theorem 7.1 ($L(\text{CFG}) = L(\text{PDA}) = N(\text{PDA})$)

Následující tvrzení jsou ekvivalentní

- Jazyk L je bezkontextový, tj. generovaný CFG
- Jazyk L je přijímaný nějakým zásobníkovým automatem koncovým stavem.
- Jazyk L je přijímaný nějakým zásobníkovým automatem prázdným zásobníkem.

Důkaz bude veden směry dle následujícího obrázku.

Od bezkontextové gramatiky k zásobníkovému automatu

Algorithm: Konstrukce PDA z CFG G

Mějme CFG gramatiku $G = (V, T, P, S)$.

Konstruuujeme PDA $P = (\{q\}, T, V \cup T, \delta, q, S)$.

- (1) Pro neterminály $A \in V$, $\delta(q, \lambda, A) = \{(q, \beta) \mid A \rightarrow \beta \text{ je pravidlo } G\}$.
- (2) pro každý terminál $a \in T$, $\delta(q, a, a) = \{(q, \lambda)\}$.

Example 7.7

Konvertujeme gramatiku:

$$I \rightarrow a|b|la|lb|l0|l1$$

$$E \rightarrow I|E * E|E + E|(E).$$

Množina vstupních symbolů PDA je $\Sigma = \{a, b, 0, 1, (,), +, *\}$, $\Gamma = \Sigma \cup \{I, E\}$,
přechodová funkce δ :

- $\delta(q, \lambda, I) = \{(q, a), (q, b), (q, la), (q, lb), (q, l0), (q, l1)\}$.
- $\delta(q, \lambda, E) = \{(q, I), (q, E * E), (q, E + E), (q, (E))\}$.
- $\forall s \in \Sigma$ je $\delta(q, s, s) = \{(q, \lambda)\}$, např. $\delta(q, +, +) = \{(q, \lambda)\}$.

Jinak je δ prázdná.

Lemma 7.5 (Přijímání prázdným zásobníkem ze CFG)

Pro PDA P konstruovaný z CFG G algoritmem výše je $N(P) = L(G)$.

- Levá derivace: $E \Rightarrow E * E \Rightarrow I * E \Rightarrow a * E \Rightarrow a * I \Rightarrow a * b$
- Posloupnost situací:
 $(q, a * b, E) \vdash (q, a * b, E * E) \vdash (q, a * b, I * E) \vdash (q, a * b, a * E)$
 $\vdash (q, *b, *E) \vdash (q, b, E) \vdash (q, b, I) \vdash (q, b, b) \vdash (q, \lambda, \lambda)$

Pozorování:

- Kroky derivace simuluje PDA λ přepisy zásobníku
- odmazávaný vstup u PDA v derivaci zůstává až do konce
- až PDA vymaže terminály, pokračuje v přepisech.

$$w \in N(P) \Leftarrow w \in L(G).$$

Nechť $w \in L(G)$, w má levou derivaci $S = \gamma_1 \xRightarrow{lm} \gamma_2 \xRightarrow{lm} \dots \xRightarrow{lm} \gamma_n = w$.

Indukcí podle i dokážeme $(q, w, S) \vdash_P^* (q, v_i, \alpha_i)$, kde $\gamma_i = u_i \alpha_i$ je levá sentenciální forma a $u_i v_i = w$.

- Pokud γ_i obsahuje pouze terminály, $\gamma_i = w$, hotovo.
- Každá nekoncová sentenciální forma γ_i může být zapsaná $u_i A \alpha_i$,
A nejlevější neterminál, u_i řetězec terminálů
- indukční předpoklad nás dovedl do situace $(q, v_i, A \alpha_i)$, $w = u_i v_i$
- Pro $\gamma_i \xRightarrow{lm} \gamma_{i+1}$ bylo použito pravidlo $(A \rightarrow \beta) \in P$
- PDA nahradí A na zásobníku β , přejde na situaci $(q, v_i, \beta \alpha_i)$.
- odstraníme všechny terminály $v \in \Sigma^*$ zleva $\beta \alpha$ porovnáváním se vstupem
  - $v_i = v v_{i+1}$ a zároveň $\beta \alpha = v \alpha_{i+1}$
- přešli jsme do nové situace $(q, v_{i+1}, \alpha_{i+1})$ a iterujeme.

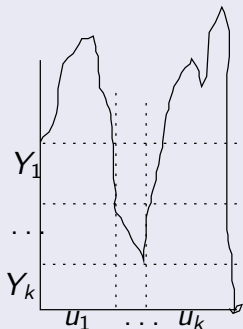

$$w \in N(P) \Rightarrow w \in L(G).$$

Dokazujeme: Pokud $(q, u, A) \vdash_P^* (q, \lambda, \lambda)$, tak $A \xRightarrow{G}^* u$.

Indukcí podle počtu kroků P .

- $n = 1$ kroků:
  - $a \in \Sigma$, přechod $\delta(q, a, a) \ni (q, \lambda)$, v derivaci žádný krok,
  - $A \in \Gamma$, přechod $\delta(q, \lambda, A) \ni (q, \lambda)$ pro pravidlo gramatiky $(A \rightarrow \lambda) \in G$.
- $n > 1$ kroků;
  - První krok typu (2) – terminály, nerozšiřujeme derivaci.
  - První krok typu (1), A nahrazeno $Y_1 Y_2 \dots Y_k$ z pravidla $A \rightarrow Y_1 Y_2 \dots Y_k$.
Rozdělíme $u = u_1 u_2 \dots u_k$:
    - čtením symbolu Y_i skončilo slovo u_{i-1} a začíná u_i .

Použijeme indukční hypotézu na každé $i = 1, \dots, k$:

$(q, u_i u_{i+1} \dots u_k, Y_i) \vdash^* (q, u_{i+1} \dots u_k, \lambda)$ a dostaneme $Y_i \Rightarrow^* u_i$.

Dohromady $A \Rightarrow Y_1 Y_2 \dots Y_k \Rightarrow^* u_1 Y_2 \dots Y_k \Rightarrow^* \dots \Rightarrow^* u_1 u_2 \dots u_k$.

Příklad: Od zásobníkového automatu ke gramatice

Example 7.8

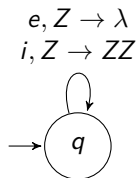
Převědme PDA $P_N = (\{q\}, \{i, e\}, \{Z\}, \delta_N, q, Z)$ na obrázku na gramatiku.

- Neterminály gramatiky budou $V = \{S, [qZq]\}$ nový start a jediná trojice P_N .
- Pravidla:
  - $S \rightarrow [qZq]$.
  - $[qZq] \rightarrow i[qZq][qZq]$.
  - $[qZq] \rightarrow e$

Můžeme nahradit trojici $[qZq]$ symbolem A a dostaneme:

$$S \rightarrow A$$
$$A \rightarrow iAA|e.$$

Protože A a S odvozují přesně stejné řetězce, můžeme je ztotožnit: $G = (\{S\}, \{i, e\}, \{S \rightarrow iSS|e\}, S)$.

Od zásobníkového automatu ke gramatice CFG

- Zásobní automat bere **jeden** symbol ze zásobníku. Stav před a po kroku může být různý.
- Neterminály gramatiky budou složené symboly $[qXr]$, PDA vyšel z q , vzal X a přešel do r ;
a zavedeme nový počáteční symbol S .

Lemma 7.6 (Gramatika pro PDA)

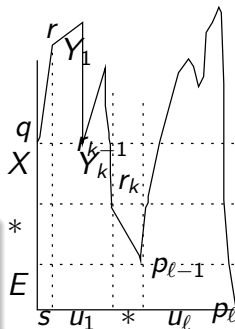
Mějme PDA $P = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0)$. Pak existuje bezkontextová gramatika G taková, že $L(G) = N(P)$.

Pravidla definujeme:

- $\forall p \in Q: S \rightarrow [q_0 Z_0 p]$, tj. uhodni koncový stav a spusť PDA na $(q_0, w, Z_0) \vdash^* (p, \lambda, \lambda)$.
- Pro všechny dvojice $(r, Y_1 Y_2 \dots Y_k) \in \delta(q, s, X)$, $s \in \Sigma \cup \{\lambda\}$, $\forall r_1, \dots, r_{k-1} \in Q$ vytvoř pravidlo

$$[qXr_k] \rightarrow s[rY_1 r_1][r_1 Y_2 r_2] \dots [r_{k-1} Y_k r_k]$$

- spec. pro $(r, \lambda) \in \delta(q, a, A)$ vytvoř $[qAr] \rightarrow a$.

Proof.

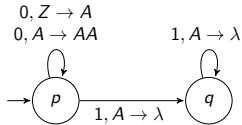
Pro $w \in \Sigma^*$ dokazujeme

$[qXp] \Rightarrow^* w$ právě když $(q, w, X) \vdash^* (p, \lambda, \lambda)$

indukcí v obou směrech (počet kroků PDA, počet kroků derivace.) □

Example 7.9 ($\{0^n 1^n; n > 0\}$)

δ	Pravidla	
	$S \rightarrow [pZp][pZq]$	(1)
$\delta(p, 0, Z) \ni (p, A)$	$[pZp] \rightarrow 0[pAp]$	(2)
	$[pZq] \rightarrow 0[pAq]$	(3)
$\delta(p, 0, A) \ni (p, AA)$	$[pAp] \rightarrow 0[pAp][pAp]$	(4)
	$[pAp] \rightarrow 0[pAq][qAp]$	(5)
	$[pAq] \rightarrow 0[pAp][pAq]$	(6)
	$[pAq] \rightarrow 0[pAq][qAq]$	(7)
$\delta(p, 1, A) \ni (q, \lambda)$	$[pAq] \rightarrow 1$	(8)
$\delta(q, 1, A) \ni (q, \lambda)$	$[qAq] \rightarrow 1$	(9)

Derivace 0011

$S \Rightarrow^{(1)} [pZq] \Rightarrow^{(3)} 0[pAq] \Rightarrow^{(7)} 00[pAq][qAq] \Rightarrow^{(8)} 001[qAq] \Rightarrow^{(9)} 0011$

- Zásobníkový automat PDA je λ -NFA automat rozšířený o zásobník, potenciálně nekonečnou paměť
  - a zásobníkovou abecedu, počáteční zásobníkový symbol, přechodová funkce čte a píše na zásobník, píše i řetězec
- Přijímání koncovým stavem a prázdným zásobníkem, pro nedeterministické PDA přijímají stejnou třídu jazyků
- a to bezkontextové jazyky, generované bezkontextovými gramatikami.

Chomského normální forma

- Chomského normální forma: všechna pravidla tvaru $A \rightarrow BC$ nebo $A \rightarrow a$, A, B, C jsou neterminály, a terminál
- Každý bezkontextový jazyk (kromě slova λ) je generovaný gramatikou v Chomského normálním tvaru

Postupně provedeme zjednodušení gramatiky, nejdřív:

- Eliminace *zbytečných symbolů*
- eliminace λ -pravidel $A \rightarrow \lambda$; $A \in V$
- eliminace *jednotkových pravidel* $A \rightarrow B$ pro $A, B \in V$.

Eliminace zbytečných symbolů

Definition 8.1 (zbytečný, užitečný, generující, dosažitelný symbol)

- Symbol X je **užitečný** v gramatice $G = (V, T, P, S)$ pokud existuje derivace tvaru $S \Rightarrow^* \alpha X \beta \Rightarrow^* w$ kde $w \in T^*$, $X \in (V \cup T)$, $\alpha, \beta \in (V \cup T)^*$.
- Pokud X není užitečný, říkáme, že je **zbytečný**.
- X je **generující** pokud $X \Rightarrow^* w$ pro nějaké slovo $w \in T^*$. Vždy $w \Rightarrow^* w$ v nula krocích.
- X je **dosažitelný** pokud $S \Rightarrow^* \alpha X \beta$ pro nějaká $\alpha, \beta \in (V \cup T)^*$.

Chceme eliminovat ne-generující a ne-dosažitelné symboly.

Example 8.1

Uvažujme gramatiku:	Eliminujeme B (ne-generující):	Eliminujeme A (nedosažitelný):
$S \rightarrow AB a$	$S \rightarrow a$	$S \rightarrow a.$
$A \rightarrow b$	$A \rightarrow b.$	

Lemma 8.1 (Eliminace zbytečných symbolů)

Nechť $G = (V, T, P, S)$ je CFG, předpokládejme $L(G) \neq \emptyset$. Zkonstruujeme $G_1 = (V_1, T_1, P_1, S)$ následovně:

- Eliminujeme ne-generující symboly a pravidla je obsahující
- poté eliminujeme všechny nedosažitelné symboly

Pak G_1 nemá zbytečné symboly a $L(G_1) = L(G)$.

Algorithm: Generující symboly

Základ Každý $a \in T$ je generující.

Indukce Pro každé pravidlo $A \rightarrow \alpha$, kde každý symbol v α je generující. Pak i A je generující.
(Včetně $A \rightarrow \lambda$).

Algorithm: Dosažitelné symboly

Základ S je dosažitelný.

Indukce Je-li A dosažitelný, pro všechna pravidla $A \rightarrow \alpha$ jsou všechny symboly v α dosažitelné.

Lemma 8.2 (generující/dosažitelné symboly)

Výše uvedené algoritmy najdou právě všechny generující / dosažitelné symboly.

Eliminace λ pravidel

Definition 8.2 (nulovatelný neterminál)

Neterminál A je **nulovatelný** pokud $A \Rightarrow^* \lambda$.

Pro nulovatelné neterminály na pravé straně pravidla $B \rightarrow CAD$, vytvoříme dvě verze pravidla – s a bez nulovatelného neterminálu.

Algorithm: Nalezení nulovatelných symbolů v G

Základ Pokud $A \rightarrow \lambda$ je pravidlo G , pak A je nulovatelné.

Indukce Pokud $B \rightarrow C_1 \dots C_k$, kde jsou všechna C_i nulovatelná, je i B nulovatelné (terminály nejsou nulovatelné nikdy).

Algorithm: Konstrukce gramatiky bez λ -pravidel z G

- Najdi nulovatelné symboly
- Pro každé pravidlo $A \rightarrow X_1 \dots X_k \in P, k \geq 1$, nechť m z X_i je nulovatelných. Nová gramatika G_1 bude mít 2^m verzí tohoto pravidla s/bez každého nulovatelného symbolu kromě λ v případě $m = k$.

Příklad eliminace λ -pravidel

Example 8.2

Mějme gramatiku:

$$S \rightarrow AB$$

$$A \rightarrow aAA|\lambda$$

$$B \rightarrow bBB|\lambda$$

$$S \rightarrow AB|A|B$$

$$A \rightarrow aAA|aA|aA|a$$

$$B \rightarrow bBB|bB|bB|b$$

Výsledná gramatika:

$$S \rightarrow AB|A|B$$

$$A \rightarrow aAA|aA|a$$

$$B \rightarrow bBB|bB|b.$$

Eliminace jednotkových pravidel

Definition 8.3 (jednotkové pravidlo)

Jednotkové pravidlo je $A \rightarrow B \in P$ kde A, B jsou oba neterminály.

Example 8.3

$$I \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1$$
$$F \rightarrow I|(E)$$
$$T \rightarrow F|T * F$$
$$E \rightarrow T|E + T$$

Expanze $T \vee E \rightarrow T$

$$E \rightarrow F|T * F$$

Expanze $E \rightarrow F$

$$E \rightarrow I|(E)$$

Expanze $E \rightarrow I$

$$E \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1$$

Dohromady: $E \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1|(E)|T * F|E + T$.

Musíme se vyhnout možným cyklům.

Definition 8.4 (jednotkový pár)

Dvojici $A, B \in V$ takovou, že $A \Rightarrow^* B$ pouze jednotkovými pravidly nazýváme **jednotkový pár** (jednotková dvojice).

Algorithm: Nalezení jednotkových párů

Základ (A, A) pro každý $A \in V$ je jednotkový pár.

Indukce Je-li (A, B) jednotkový pár a $(B \rightarrow C) \in P$, pak (A, C) je jednotkový pár.

Example 8.4 (Jednotkové páry z předchozí gramatiky)

$(E, E), (T, T), (F, F), (I, I), (E, T), (E, F), (E, I), (T, F), (T, I), (F, I).$

Algorithm: Eliminace jednotkových pravidel z G

- najdi všechny jednotkové páry v G
- pro každý jednotkový pár (A, B) dáme do nové gramatiky všechna pravidla $A \rightarrow \alpha$ kde $B \rightarrow \alpha \in P$ a $B \rightarrow \alpha$ není jednotkové pravidlo.

Example 8.5

$I \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1$

$F \rightarrow I|(E)$

$T \rightarrow F|T * F$

$E \rightarrow T|E + T$

$I \rightarrow a|b|Ia|Ib|I0|I1$

$F \rightarrow (E)|a|b|Ia|Ib|I0|I1$

$T \rightarrow T * F|(E)|a|b|Ia|Ib|I0|I1$

$E \rightarrow E + T|T * F|(E)|a|b|Ia|Ib|I0|I1$

Lemma 8.3 (Gramatika v normálním tvaru, redukováná)

*Mějme bezkontextovou gramatiku G , $L(G) - \{\lambda\} \neq \emptyset$. pak existuje CFG G_1 taková že $L(G_1) = L(G) - \{\lambda\}$ a G_1 neobsahuje λ -pravidla, jednotková pravidla ani zbytečné symboly. Gramatika G_1 se nazývá **redukováná**.*

Proof.

Idea důkazu:

- Začneme eliminací λ -pravidel.
- Eliminujeme jednotková pravidla. Tím nepřidáme λ -pravidla.
- Eliminujeme zbytečné symboly. Tím nepřidáme žádná pravidla.

Definition 8.5 (Chomského normální tvar)

O bezkontextové gramatice $G = (V, T, P, S)$ bez zbytečných symbolů kde jsou všechna pravidla v jednom ze dvou tvarů

- $A \rightarrow BC, A, B, C \in V,$
- $A \rightarrow a, A \in V, a \in T,$

říkáme, že je v **Chomského normálním tvaru (ChNF)**.

Potřebujeme dva další kroky:

- pravé strany délky 2 a více předělat na samé neterminály
- rozdělit pravé strany délky 3 a více neterminálů na více pravidel

Algorithm: neterminály

- Pro každý terminál a vytvoříme nový neterminál, řekněme A ,
- přidáme pravidlo $A \rightarrow a$,
- použijeme A místo a na pravé straně pravidel délky 2 a více

Algorithm: rozdělení pravidel

- Pro pravidlo $A \rightarrow B_1 \dots B_k$ zavedeme $k - 2$ neterminálů C_i
- Přidáme pravidla
 $A \rightarrow B_1 C_1, C_1 \rightarrow B_2 C_2,$
 $\dots, C_{k-2} \rightarrow B_{k-1} B_k.$

Theorem 8.1 (ChNF)

Mějme bezkontextovou gramatiku G , $L(G) - \{\lambda\} \neq \emptyset$. Pak existuje CFG G_1 v Chomského normálním tvaru taková, že $L(G_1) = L(G) - \{\lambda\}$.

Example 8.6

$I \rightarrow a|b|IA|IB|IZ|IU$

$F \rightarrow LER|a|b|IA|IB|IZ|IU$

$T \rightarrow TMF|LER|a|b|IA|IB|IZ|IU$

$E \rightarrow EPT|TMF|LER|a|b|IA|IB|IZ|IU$

$A \rightarrow a$

$B \rightarrow b$

$Z \rightarrow 0$

$U \rightarrow 1$

$P \rightarrow +$

$M \rightarrow *$

$L \rightarrow ($

$R \rightarrow)$

$F \rightarrow LC_3|a|b|Ia|IB|IZ|IU$

$T \rightarrow TC_2|LC_3|a|b|IA|IB|IZ|IU$

$E \rightarrow EC_1|TC_2|LC_3|a|b|IA|IB|IZ|IU$

$C_1 \rightarrow PT$

$C_2 \rightarrow MF$

$C_3 \rightarrow ER$

$I, A, B, Z, U, P, M, L, R$ jako vlevo

Příprava na (pumping) lemma o vkládání

Lemma (Velikost derivačního stromu gramatiky v CNF)

Mějme derivační strom podle gramatiky $G = (V, T, P, S)$ v Chomského normálním tvaru, který dává slovo w . Je-li délka nejdelší cesty n , pak $|w| \leq 2^{n-1}$.

Proof.

Indukcí podle n ,

Základ $|a| = 1 = 2^0$

Indukce $2^{n-2} + 2^{n-2} = 2^{n-1}$.

Lemma (Důsledek)

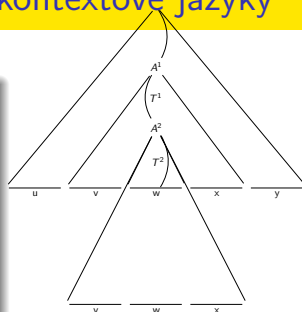
Mějme derivační strom podle gramatiky $G = (V, T, P, S)$ v Chomského normální formě, který dává slovo w , $|w| > p = 2^{n-1}$. Pak ve stromě existuje cesta delší než n .

Lemma o vkládání (pumping) pro bezkontextové jazyky

Theorem 8.2 (Lemma o vkládání (pumping) pro bezkontextové jazyky)

Mějme bezkontextový jazyk L . Pak existuje přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ takové, že každé $z \in L$, $|z| > n$ lze rozložit na $z = uvwxy$ kde:

- $|vwx| \leq n$
- $vx \neq \lambda$
- $\forall i \geq 0, uv^iwx^iy \in L$.

Idea důkazu:

- vezmeme derivační strom pro z
- najdeme nejdelší cestu
- na ní dva stejné neterminály
- tyto neterminály určí dva podstromy
- podstromy definují rozklad slova
- nyní můžeme větší podstrom posunout ($i > 1$)
- nebo nahradit menším podstromem ($i = 0$)

Proof: $|z| > n : z = uvwxy, |vwx| \leq n, vx \neq \lambda, \forall i \geq 0 uv^i wx^i y \in L$

- vezmeme gramatiku v Chomského NF (pro $L = \{\lambda\}$ a $\emptyset$ dk jinak).
- Nechť $|V| = k$. Položíme $n = 2^k$.
- Pro $z \in L, |z| > 2^k$, má v derivačním stromu z cestu délky $> k$
- vezmeme nejdelší cestu; terminál kam vede označíme t
- Aspoň dva z posledních $(k + 1)$ neterminálů na cestě do t jsou stejné
- vezmeme dvojici A^1, A^2 nejbližší k t (určuje podstromy T^1, T^2)
- cesta z A^1 do t je nejdelší v podstromu T^1 a má délku maximálně $(k + 1)$

tedy slovo dané stromem T^1 není delší než 2^k (tedy $|vwx| \leq n$)

- z A^1 vedou dvě cesty (ChNF), jedna do T^2 druhá do zbytku vx
ChNF je nevypouštějící, tedy $vx \neq \lambda$

- derivace slova ($A^1 \Rightarrow^* vA^2x, A^2 \Rightarrow^* w$)

$$S \Rightarrow^* uA^1y \Rightarrow^* uvA^2xy \Rightarrow^* uvwxy$$

- posuneme-li A^2 do A^1
($i = 0$)

$$S \Rightarrow^* uA^2y \Rightarrow^* uwy$$

- posuneme-li A^1 do A^2 ($i = 2, 3, \dots$)

$$S \Rightarrow^* uA^1y \Rightarrow^* uvA^1xy \Rightarrow^* uvvA^2xxy \Rightarrow^* uvvwxy.$$

Použití lemma o vkládání

Example 8.7 (ne-bezkontextový jazyk)

Následující jazyk není bezkontextový

- $\{0^i 1^j 2^i \mid n \geq 1\}$
- důkaz sporem: předpokládejme bezkontextovost
- z lemmatu o vkládání máme n
- zvolme $z = |0^n 1^n 2^n| > n$
- pumpovací slovo $|vwx| \leq n$
- tj. vždy lze pumpovat maximálně dva různé symboly
- poruší se rovnost počtu symbolů – SPOR

Example 8.8 (ne-bezkontextový jazyk)

Následující jazyk není bezkontextový

- $\{0^i 1^j 2^k \mid 0 \leq i \leq j \leq k\}$
- důkaz sporem: předpokládejme bezkontextovost
- z lemmatu o vkládání máme n
- zvolme $z = |0^n 1^n 2^n| > n$
- pumpovací slovo $|vwx| \leq n$
- tj. vždy lze pumpovat maximálně dva různé symboly
- pokud 0 (nebo 1), pumpujeme nahoru – SPOR $i \leq j$ (nebo $j \leq k$)
- pokud 2 (nebo 1), pumpujeme dolů – SPOR $j \leq k$ (nebo $i \leq j$)

Použití lemma o vkládání

Example 8.9 (ne-bezkontextový jazyk)

Následující jazyk není bezkontextový

- $\{0^i 1^j 2^i 3^j \mid i, j \geq 1\}$

- důkaz sporem: předpokládejme bezkontextovost
- z lemmatu o vkládání máme n
- zvolme $z = |0^n 1^n 2^n 3^n| > n$
- pumpovací slovo $|vwx| \leq n$
- tj. vždy lze pumpovat maximálně dva různé sousední symboly
- poruší se rovnost počtu symbolů 0 a 2 nebo 1 a 3 – SPOR

Example 8.10 (ne-bezkontextový jazyk)

Následující jazyk není bezkontextový

- $\{ww \mid w \in \{0, 1\}^*\}$

- důkaz sporem: předpokládejme bezkontextovost
- z lemmatu o vkládání máme n
- zvolme $z = |0^n 1^n 0^n 1^n| > n$
- pumpovací slovo $|vwx| \leq n$
- tj. vždy lze pumpovat maximálně dva různé sousední symboly
- poruší se buď rovnost nul či jedniček.

Kdy lemma o vkládání nezabere

- Lemma o vkládání je pouze implikace!

Example 8.11 (pumpovatelný, ne-bezkontextový jazyk)

$L = \{a^i b^j c^k d^l \mid i = 0 \vee j = k = l\}$ není bezkontextový jazyk, přesto lze pumpovat.

$i = 0 : b^j c^k d^l$ lze pumpovat v libovolném písmenu
 $i > 0 : a^i b^n c^n d^n$ lze pumpovat v části obsahující a

Co s tím?

- zobecnění pumping lemmatu (Ogdenovo lemma)
  - pumpování vyznačených symbolů
- uzávěrové vlastnosti

Cocke-Younger-Kasami algorithm náležení slova do CFL

Exponenciálně k $|w|$: vyzkoušet všechny derivační stromy dostatečné délky pro L .

Algorithm: CYK algoritmus, v čase $O(n^3)$

- Mějme gramatiku v ChNF
 $G = (V, T, P, S)$ pro jazyk L a slovo
 $w = a_1 a_2 \dots a_n \in T^*$.

- Vytvoříme trojúhelníkovou tabulku (vpravo),

- horizontální osa je w
- X_{ij} jsou množiny neterminálů A takových, že $A \Rightarrow^* a_i a_{i+1} \dots a_j$.

Základ: $X_{ii} = \{A; A \rightarrow a_i \in P\}$

Indukce: $X_{ij} = \{A \rightarrow BC; B \in X_{ik}, C \in X_{k+1,j}\}$

- Vyplňujeme tabulku zdola nahoru.
- Pokud $S \in X_{1,n}$, potom $w \in L(G)$.

X_{15}				
X_{14}	X_{25}			
X_{13}	X_{24}	X_{35}		
X_{12}	X_{23}	X_{34}	X_{45}	
X_{11}	X_{22}	X_{33}	X_{44}	X_{55}
a_1	a_2	a_3	a_4	a_5

Example 9.1 (CYK algoritmus)

Gramatika

$$S \rightarrow AB|BC$$

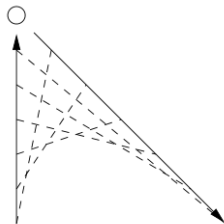
$$A \rightarrow BA|a$$

$$B \rightarrow CC|b$$

$$C \rightarrow AB|a$$

Tabulku vyplňujeme odspodu:

{S, A, C}				
-	{S, A, C}			
-	{B}	{B}		
{S, A}	{B}	{S, C}	{S, A}	
{B}	{A, C}	{A, C}	{B}	{A, C}
b	a	a	b	a

Deterministický zásobníkový automat (DPDA)

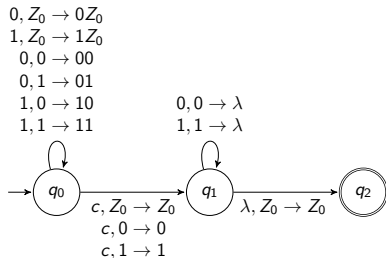
Definition 9.1 (Deterministický zásobníkový automat (DPDA))

Zásobníkový automat $P = (Q, \Sigma, \gamma, \delta, q_0, z_0, F)$ je **deterministický** PDA právě když platí zároveň:

- $\delta(q, a, X)$ je nejvýše jednoprvková $\forall (q, a, X) \in Q \times (\Sigma \cup \{\lambda\}) \times \Gamma$.
- Je-li $\delta(q, a, X)$ neprázdná pro nějaké $a \in \Sigma$, pak $\delta(q, \lambda, X)$ musí být prázdná.

Example 9.2 (Det. PDA přijímající $L_{w c w^R}$)

- Jazyk $L_{w c w^R}$ palindromů je bezkontextový, ale nemá přijímající deterministický zásobníkový automat.
- Druhá podmínka zaručuje, že nebude volba mezi λ přechodem a čtením vstupního symbolu.
- Vložení středové značky c do $L_{w c w^R} = \{w c w^R \mid w \in (\mathbf{0} + \mathbf{1})^*\}$ dostaneme jazyk rozpoznatelný DPDA.

$$RL \subsetneq L(P_{DPDA}) \subsetneq CFL \supsetneq N(P_{DPDA}).$$

Theorem 9.1

Nechť L je regulární jazyk, pak $L = L(P)$ pro nějaký DPDA P .

Proof.

DPDA může simulovat deterministický konečný automat a ignorovat zásobník. (nechat tam Z_0).

Lemma

Jazyk L_{wcwr} je přijímaný DPDA ale není regulární.

Důkaz neregularity z pumping lemmatu na slovo $0^n c 0^n$.

Example 9.3

Jazyk $L_{xyy} = \{x^i y^i \mid i \in \mathbb{N}_0\} \cup \{x^i y^{2i} \mid i \in \mathbb{N}_0\}$ je bezkontextový, ale není přijímaný žádným deterministickým zásobníkovým automatem.

Proof.

- SPOREM: Předokládejme, že existuje deterministický PDA M přijímající jazyk L_{xyy} .
- Vytvořme dvě kopie, M_1 a M_2 , odpovídající si uzly budeme nazývat sourozenci.
- Zkonstruuje nový automat:
  - Počátečním stavem bude počáteční stav M_1
  - koncovými stavy budou koncové stavy M_2
  - přechody z koncových stavů M_1 přesměrujeme do jejich sourozenců v M_2
  - v automatu M_2 hrany označené y přeznačíme na z .
- Výsledný automat přijímá $\{x^i y^i z^i \mid i \in \mathbb{N}_0\}$
- M je deterministický, nemá jinou cestu, tj. i ve slově $x^i y^{2i}$ musel jít začátek stejně a pak číst y^i , nyní z^i ,
- o $\{x^i y^i z^i \mid i \in \mathbb{N}_0\}$ víme, že není bezkontextový, tj. deterministický M nemůže existovat.

Bezprefixové jazyky

Definition 9.2 (bezprefixové jazyky)

Říkáme, že jazyk L je **bezprefixový** pokud neexistují slova $x, y \in L$ taková, že x je prefix y .

Example 9.4

- Jazyk $L_{w_{cwr}}$ je bezprefixový.
- Jazyk $L = \{0\}^*$ není bezprefixový.

Theorem 9.2 ($L \in N(P_{DPDA})$ právě když L bezprefixový a $L \in L(P'_{DPDA})$)

Jazyk L je $N(P)$ pro nějaký DPDA P právě když L je bezprefixový a L je $L(P')$ pro nějaký DPDA P' .

Proof.

- $\Rightarrow$ Prefix přijmeme prázdným zásobníkem, pro prázdný zásobník neexistuje instrukce, tj. žádné prodloužení není v $N(P)$.
- $\Leftarrow$ Převod $P^|$ na P nepřidá nedeterminismus (první koncový $\rightarrow$ smaž, přijmi).

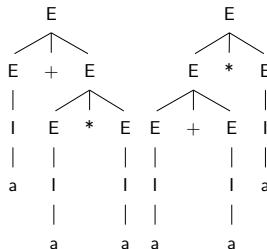

Definition ((6.11) Jednoznačnost a víceznačnost CFG)

- Bezkontextová gramatika $G = (V, T, P, S)$ je **víceznačná** pokud existuje aspoň jeden řetězec $w \in T^*$ pro který můžeme najít dva různé derivační stromy, oba s kořenem S dávající slovo w .
- V opačném případě nazýváme gramatiku **jednoznačnou**.
- Bezkontextový jazyk L je **jednoznačný**, jestliže existuje jednoznačná CFG G tak, že $L = L(G)$.
- Bezkontextový jazyk L je (podstatně) nejednoznačný**, jestliže každá CFG G taková, že $L = L(G)$, je nejednoznačná. Takovému jazyku říkáme i **víceznačný**.

Example 9.5 (nejednoznačnost CFG)

Dva derivační stromy dávající $a + a * a$ ukazující víceznačnost gramatiky.

Example 9.6 (nejednoznačný jazyk)

Jazyk $L = \{a^i b^j c^k \mid i = j \vee j = k\}$ je podstatně nejednoznačný, 'dost dlouhá' slova $a^i b^j c^i$ mají vždy dva způsoby odvození.

DPDA's a víceznačné gramatiky

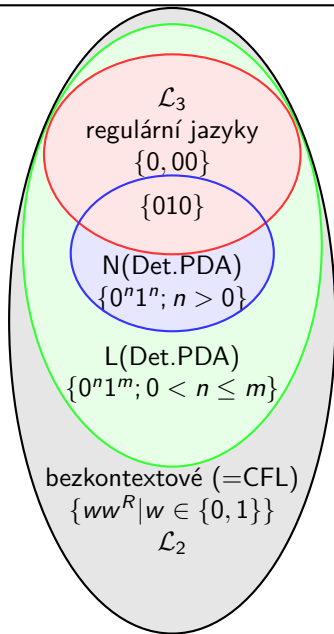
Theorem 9.3 ($L = N(P_{DPDA}) \Rightarrow L$ má jednoznačnou CFG.)

- Necht $L = N(P)$ pro nějaký DPDA P . Pak L má jednoznačnou CFG.
- Necht $L = L(P)$ pro nějaký DPDA P . Pak L má jednoznačnou CFG.

Jazyk L_{wwr} má jednoznačnou gramatiku $S \rightarrow 0S0|1S1|\lambda$ ale není přijímaný DPDA.

Proof.

- $N(P)$: konstrukce CFG z PDA přijímajícího prázdným zásobníkem aplikovaná na DPDA vydá jednoznačnou CFG G .
- $L(P)$:
  - Vytvoříme bezprefixový jazyk zavedením nového symbolu $\$$ na konec každého slova $w \in L$.
  - Zkonstruujeme DPDA P' kde $L' = N(P')$.
  - Vytvoříme gramatiku G' generující jazyk $N(P')$.
  - Vytvoříme G tak že $L(G) = L$. Nového znaku $\$$ se zbavíme tím, že ho vezmeme jako neterminál a přidáme pravidlo $\$ \rightarrow \lambda$. Ostatní pravidla zůstanou stejná jako v G' .
  - G je jednoznačná protože G' je jednoznačná a nepřidali jsme nejednoznačnost.

kontextové (=CL)
 $\mathcal{L}_1$
 $\{a^i b^j c^i | i = 0, 1, \dots\}$

rekurzivně
 spočetné
 $\mathcal{L}_0$

Theorem 10.1 (CFL uzavřené na sjednocení, konkatenaci, uzávěr, reverzi)

CFL jsou uzavřené na sjednocení, konkatenaci, uzávěr $(*)$, pozitivní uzávěr $(+)$, homomorfismus, zrcadlový obraz w^R .

Proof:

- Sjednocení:

- pokud $V_1 \cap V_2 \neq \emptyset$ přejmenujeme neterminály,
- přidáme nový symbol S_{new} a pravidlo $S_{new} \rightarrow S_1 | S_2$

- zřetězení $L_1.L_2$

$$S_{new} \rightarrow S_1 S_2 \text{ (pro } V_1 \cup V_2 = \emptyset, \text{ jinak přejmenujeme)}$$

- iterace $L^* = \bigcup_{i \geq 0} L^i$

$$S_{new} \rightarrow SS_{new} | \lambda$$

- pozitivní iterace $L^+ = \bigcup_{i \geq 1} L^i$

$$S_{new} \rightarrow SS_{new} | S$$

- zrcadlový obraz $L^R = \{w^R | w \in L\}$

$$X \rightarrow \omega^R \text{ obrátíme pravou stranu pravidel.}$$

Průnik bezkontextových jazyků

Example 10.1 (CFL nejsou uzavřené na průnik)

- Jazyk $L = \{0^n 1^n 2^n \mid n \geq 1\} = \{0^n 1^n 2^i \mid n, i \geq 1\} \cap \{0^i 1^n 2^n \mid n, i \geq 1\}$

není CFL, i když oba členy průniku jsou bezkontextové, dokonce deterministické

bezkontextové.

$\{0^n 1^n 2^i \mid n, i \geq 1\}$	$\{S \rightarrow AC, A \rightarrow 0A1 \mid 01, C \rightarrow 2C \mid 2\}$
$\{0^i 1^n 2^n \mid n, i \geq 1\}$	$\{S \rightarrow AB, A \rightarrow 0A \mid 0, B \rightarrow 1B2 \mid 12\}$

- průnik není CFL z pumping lemmatu

paralelní běh dvou zásobníkových automatů

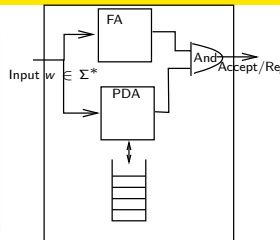
- řídící jednotky umíme spojit (viz konečné automaty)
- čtení umíme spojit (jeden automat může čekat)
- bohužel dva zásobníky nelze obecně spojit do jednoho

dva neomezené zásobníky = Turingův stroj
= rekurzivně spočetné jazyky $\mathcal{L}_0$

Průnik bezkontextového a regulárního jazyka

Theorem 10.2 (CFL i DCFL jsou uzavřené na průnik s regulárním jazykem)

- Mějme L bezkontextový jazyk a R regulární jazyk. Pak $L \cap R$ je bezkontextový jazyk.
- Mějme L deterministický CFL a R regulární jazyk. Pak $L \cap R$ je deterministický CFL.

Proof:

- zásobníkový a konečný automat můžeme spojit
  - FA $A_1 = (Q_1, \Sigma, \delta_1, q_1, F_1)$
  - PDA přijímání stavem $M_1 = (Q_2, \Sigma, \Gamma, \delta_2, q_2, Z_0, F_2)$
- nový automat $M = (Q_1 \times Q_2, \Sigma, \Gamma, \delta, (q_1, q_2), Z_0, F_1 \times F_2)$
  - $((r, s), \alpha) \in \delta((p, q), a, Z)$ právě když
    - $a \neq \lambda$: $r = \delta_1(p, a) \& (s, \alpha) \in \delta_2(q, a, Z)$ ... automaty čtou vstup
    - $a = \lambda$: $(s, \alpha) \in \delta_2(q, \lambda, Z)$ PDA mění zásobník
    - $r = p$ FA stojí
- zřejmě $L(M) = L(A_1) \cap L(M_2)$
  - paralelní běh automatů.

Substituce a homomorfismus

- Opakování definice:

Definition ((5.1,5.2)substituce, homomorfismus, inverzní homomorfismus)

Mějme jazyk L nad abecedou Σ .

Substituce σ ; $\forall a \in \Sigma : \sigma(a) = L_a$ jazyk abecedy Σ_a , tj. $\sigma(a) \subseteq \Sigma_a^*$
převádí slova na jazyky:

- $\sigma(\lambda) = \{\lambda\}$,
- $\sigma(a_1 \dots a_n) = \sigma(a_1) \dots \sigma(a_n)$ (konkatenace), tj. $\sigma : \Sigma^* \rightarrow P((\bigcup_{a \in \Sigma} \Sigma_a)^*)$
- $\sigma(L) = \bigcup_{w \in L} \sigma(w)$.

homomorfismus h , $\forall a \in \Sigma : h(a) \in \Sigma_a^*$

převádí slova na slova

- $h(\lambda) = \lambda$,
- $h(a_1 \dots a_n) = h(a_1) \dots h(a_n)$ (konkatenace) tj. $h : \Sigma^* \rightarrow (\bigcup_{a \in \Sigma} \Sigma_a)^*$
- $h(L) = \{h(w) \mid w \in L\}$.

Inverzní homomorfismus převádí slova zpět

- $h^{-1}(L) = \{w \mid h(w) \in L\}$.

Příklad: Substituce

Example 10.2

Mějme gramatiku $G = (\{E\}, \{a, +, (,)\}, \{E \rightarrow E + E | (E) | a\}, E)$. Mějme substituci:

- $\sigma(a) = L(G_a)$, $G_a = (\{I\}, \{a, b, 0, 1\}, \{I \rightarrow I0 | I1 | Ia | Ib | a | b\}, I)$,
- $\sigma(+)=\{-, \times, :, \textit{div}, \textit{mod}\}$,
- $\sigma(()=\{\{,$
- $\sigma())=\{\}\}$.

- $(a + a) + a \in L(G)$
- $(a001 - bba) * b1 \in \sigma((a + a) + a) \subset \sigma(L(G))$
- v $\sigma(a)$ chybí $+$ pro ukázkou, že $(a + a) + a \notin \sigma(L(G))$.

Co se stane, když změníme definici:

- $\sigma(()=\{(\{,$
- $\sigma())=\{\}, \}\}$?

Příklad: Homomorfismus

Example 10.3

Mějme gramatiku
 $G = (\{E\}, \{a, +, (,)\},$
 $\{E \rightarrow E + E | (E) | a\}, E)$. Mějme
homomorfismus:

- $h(a) = \lambda$
  - $h(+) = \lambda,$
  - $h(( ) = \textit{left},$
  - $h( )) = \textit{right}.$
-
- $h((a + a) + a) = \textit{leftright},$
  - $h^{-1}(\textit{leftright}) \ni (a + +)a.$

Example 10.4

Mějme gramatiku
 $G = (\{E\}, \{a, +, (,)\},$
 $\{E \rightarrow a + E | (E) | a\}, E)$. Mějme
homomorfismus:

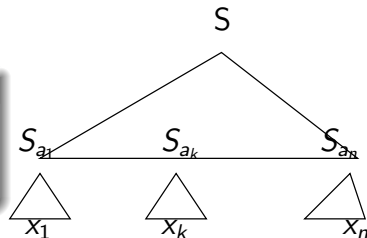
- $h_2(a) = a$
- $h_2(+) = +,$
- $h_2(( ) = \lambda,$
- $h_2( )) = \lambda.$

- 1 Je jazyk $L(G)$ regulární?
- 2 Je jazyk $h(L(G))$ regulární?
- 3 Je jazyk $h^{-1}(h(L(G)))$ regulární?
- 4 Je $h^{-1}(h(L(G))) = L(G)$?

Uzávěrové vlastnosti bezkontextových jazyků

Theorem 10.3 (CFL jsou uzavřené na substituci)

Mějme CFL jazyk L nad Σ a substituci σ na Σ takovou, že $\sigma(a)$ je CFL pro každé $a \in \Sigma$. Pak je $\sigma(L)$ CFL (bezkontextový).

Proof:

- Idea: listy v derivačním stromu generují další stromy.
- Přejmenujeme neterminály na jednoznačné všude v $G = (V, \Sigma, P, S)$, $G_a = (V_a, T_a, P_a, S_a)$, $a \in \Sigma$.
- Vytvoříme novou gramatiku $G' = (V', T', P', S)$ pro $\sigma(L)$:
  - $V' = V \cup \bigcup_{a \in \Sigma} V_a$
  - $T' = \bigcup_{a \in \Sigma} T_a$
  - $P' = \bigcup_{a \in \Sigma} P_a \cup \{p \in P \text{ kde všechna } a \in \Sigma \text{ nahradíme } S_a\}$.

G' generuje jazyk $\sigma(L)$. □

Substitute bezkontextových jazyků

Example 10.5 (substitute)

$$\begin{aligned} L &= \{a^i b^j \mid 0 \leq i \leq j\} & S &\rightarrow aSb \mid Sb \mid \lambda \\ \sigma(a) &= L_1 = \{c^i d^i \mid i \geq 0\} & S_1 &\rightarrow cS_1 d \mid \lambda \\ \sigma(b) &= L_2 = \{c^i \mid i \geq 0\} & S_2 &\rightarrow cS_2 \mid \lambda \\ \sigma(L): & & S &\rightarrow S_1 S_2 \mid S S_2 \mid \lambda, S_1 \rightarrow cS_1 d \mid \lambda, S_2 \rightarrow cS_2 \mid \lambda \end{aligned}$$

Theorem 10.4 (homomorfismus)

Bezkontextové jazyky jsou uzavřeny na homomorfismus.

Proof:

- Přímý důsledek předchozí věty.
- Terminál a v derivačním stromě nahradím slovem $h(a)$.

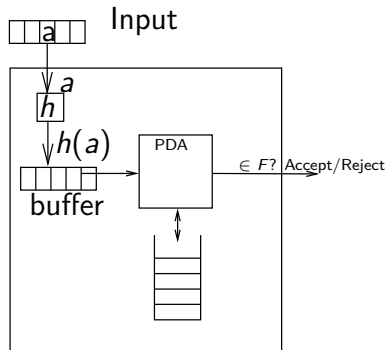
CFL jsou uzavřené na inverzní homomorfismus

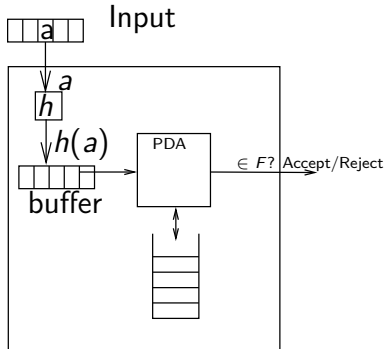
Theorem 10.5 (CFL jsou uzavřené na inverzní homomorfismus)

Mějme CFL jazyk L a homomorfismus h . Pak $h^{-1}(L)$ je bezkontextový jazyk. Je-li L deterministický CFL, je i $h^{-1}(L)$ deterministický CFL.

Idea

- přečteme písmeno a a do vnitřního bufferu dáme $h(a)$
- simulujeme výpočet M , kdy vstup bereme z bufferu
- po vyprázdnění bufferu načteme další písmeno ze vstupu
- slovo je přijato, když je buffer prázdný a M je v koncovém stavu
- ! buffer je konečný, můžeme ho tedy modelovat ve stavu

Proof:

- pro L máme PDA $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, Z_0, F)$ (koncovým stavem)
- $h : T \rightarrow \Sigma^*$
- definujeme PDA $M' = (Q', T, \Gamma, \delta', [q_0, \lambda], Z_0, F \times \{\lambda\})$ kde

$$Q' = \{[q, u] \mid q \in Q, u \in \Sigma^*, \exists (a \in T) \exists (v \in \Sigma^*) h(a) = vu\} \quad u \text{ je buffer}$$

$$\delta'([q, u], \lambda, Z) = \{([p, u], \gamma) \mid (p, \gamma) \in \delta(q, \lambda, Z)\}$$

$$\cup \{([p, v], \gamma) \mid (p, \gamma) \in \delta(q, b, Z), u = bv\} \quad \text{čte buffer}$$

$$\delta'([q, \lambda], a, Z) = \{([q, h(a)], Z)\}$$

naplňuje buffer

Pro deterministický PDA M je i M' deterministický. $\square$

Kvocienty s regulárním jazykem

Lemma

Bezkontextové jazyky jsou uzavřené na levý (pravý) kvocient s regulárním jazykem.

$$R \setminus L = \{w \mid \exists u \in R \text{ } uw \in L\},$$

$$L/R = \{u \mid \exists w \in R \text{ } uw \in L\}$$

Idea:

- PDA běží paralelně s FA, nečtou vstup
- je-li FA v koncovém stavu, můžeme začít číst vstup

Proof:

- FA $A_1 = (Q_1, \Sigma, \delta_1, q_1, F_1)$
- PDA $M_2 = (Q_2, \Sigma, \Gamma, \delta_2, q_2, Z_0, F_2)$
- definujeme PDA $M = (Q', \Sigma, \Gamma, \delta, (q_1, q_2), Z_0, F_2)$ kde
 $Q' = (Q_1 \times Q_2) \cup Q_2$ dvojice stavů pro paralelní běh
$$\begin{aligned}\delta((p, q), \lambda, Z) &= \{((p', q'), \gamma) \mid \exists (a \in \Sigma) p' \in \delta_1(p, a) \& (q', \gamma) \in \delta_2(q, a, Z)\} \\ &\quad \cup \{((p, q'), \gamma) \mid (q', \gamma) \in \delta_2(q, \lambda, Z)\} \\ &\quad \cup \{(q, Z) \mid p \in F_1\} \\ \delta(q, a, Z) &= \delta_2(q, a, Z), \text{ } a \in \Sigma \cup \{\lambda\}, \text{ } q \in Q_2, \text{ } Z \in \Gamma\end{aligned}$$

zřejmě $L(M) = L(A_1) \setminus L(M_2)$.
- Pravý kvocient z levého a uzavřenosti na reverzi $L/M = (M^R \setminus L^R)^R$ $\square$

Použití uzavřenosti průniku CFL a RL

Example 10.6

Jazyk $L = \{0^i 1^j 2^k 3^l \mid i = 0 \vee j = k = l\}$ není bezkontextový.

Proof: Důkaz sporem:

- Nechť L je bezkontextový jazyk
- $L_1 = \{01^j 2^k 3^l \mid j, k, l \geq 0\}$ je regulární jazyk
  - $\{S \rightarrow 0B, B \rightarrow 1B \mid C, C \rightarrow 2C \mid D, D \rightarrow 3D \mid \lambda\}$
- $L \cap L_1 = \{01^i 2^i 3^i \mid i \geq 0\}$ není bezkontextový $\Rightarrow$ SPOR

L je kontextový jazyk

$S \rightarrow B_1 0A$

$B_1 \rightarrow 1B_1 \mid C_1, C_1 \rightarrow 2C_1 \mid D_1, D_1 \rightarrow 3D_1 \mid \lambda$

λ odstraníme jako u ChNF + nový poč. symbol

$A \rightarrow 0A \mid P$

$P \rightarrow 1PCD \mid 1CD$

$DC \rightarrow CD$ přepíšeme $\{DC \rightarrow XC, XC \rightarrow XY, XY \rightarrow CY, CY \rightarrow CD\}$

$1C \rightarrow 12, 2C \rightarrow 22, 2D \rightarrow 23, 3D \rightarrow 33$

Rozdíl a doplněk

Theorem 10.6 (Rozdíl s regulárním jazykem)

Mějme bezkontextový jazyk L a regulární jazyk R . Pak:

- $L - R$ je CFL.

Proof.

$L - R = L \cap \overline{R}$, $\overline{R}$ je regulární. □

Theorem 10.7 (CFL nejsou uzavřené na doplněk ani rozdíl)

Třída bezkontextových jazyků není uzavřená na doplněk ani na rozdíl.

CFL nejsou uzavřené na doplněk ani rozdíl.

Mějme bezkontextové jazyky L, L_1, L_2 , regulární jazyk R . Pak:

- $\overline{L}$ nemusí být CFL. $L_1 \cap L_2 = \overline{\overline{L_1} \cup \overline{L_2}}$
- $L_1 - L_2$ nemusí být CFL. $\Sigma^* - L$ není vždy CFL.

□

- V PDA nestačí prohodit koncové a nekoncové stavy – nedeterminismus

Uzávěrové vlastnosti deterministických CFL

- Rozumné programovací jazyky jsou deterministické CFL.
- Deterministické bezkontextové jazyky
  - nejsou uzavřené na průnik
  - jsou uzavřené na průnik s regulárním jazykem
  - jsou uzavřené na inverzní homomorfismus.

Lemma

Doplňěk deterministického CFL je opět deterministický CFL.

Proof:

- idea: prohodíme koncové a nekoncové stavy
- nedefinované kroky ošetříme 'podložkou' na zásobníku
- cyklus odhalíme pomocí čítače
- až po přečtení slova prochází koncové a nekoncové stavy stačí si pamatovat, zda prošel koncovým stavem.

Neuzavřenost deterministických CFL

Example 10.7 (DCFL nejsou uzavřené na sjednocení)

Jazyk $L = \{a^i b^j c^k \mid i \neq j \vee j \neq k \vee i \neq k\}$ je CFL, ale není DCFL.

Proof.

Vzhledem k uzavřenosti DCFL na doplněk by byl DCFL i

$\bar{L} \cap a^* b^* c^* = \{a^i b^j c^k \mid i = j = k\}$, o kterém víme, že není CFL (pumping lemma) □

Example 10.8 (DCFL nejsou uzavřené na homomorfismus)

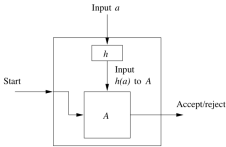
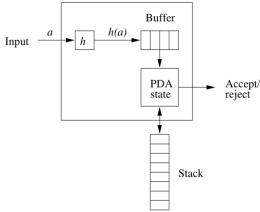
Jazyky $L_1 = \{a^i b^j c^k \mid i \neq j\}$, $L_2 = \{a^i b^j c^k \mid j \neq k\}$, $L_3 = \{a^i b^j c^k \mid i \neq k\}$ jsou deterministické bezkontextové.

- Jazyk $0L_1 \cup 1L_2 \cup 2L_3$ je deterministický bezkontextový
- Jazyk $L_1 \cup L_2 \cup L_3$ není deterministický bezkontextový
položme $h(0) = \lambda$, $h(1) = \lambda$, $h(2) = \lambda$
 $h(x) = x$ pro ostatní symboly
- $h(0L_1 \cup 1L_2 \cup 2L_3) = L_1 \cup L_2 \cup L_3$,
- doplněk $\overline{L_1 \cup L_2 \cup L_3} \cap a^* b^* c^* = \{a^i b^j c^k \mid i = j = k\}$

Uzávěrové vlastnosti v kostce

jazyk	regulární (RL)	bezkontextové	deterministické CFL
sjednocení	ANO	ANO	NE
průnik	ANO	NE	NE
$\cap$ s RL	ANO	ANO	ANO
doplňěk	ANO	NE	ANO
homomorfismus	ANO	ANO	NE
inverzní hom.	ANO	ANO	ANO

Uzávěrové vlastnosti v kostce

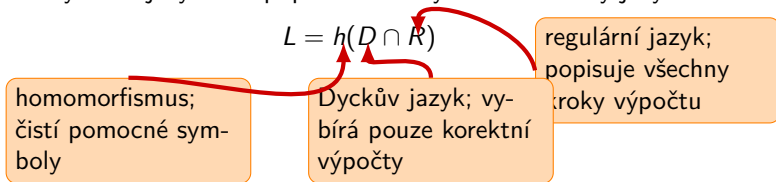
jazyk	regulární (RL)	bezkontextové	deterministické CFL
sjednocení	$F = F_1 \times Q_2 \cup Q_1 \times F_2$	$S \rightarrow S_1 S_2$	$A \cap B = \overline{\overline{A} \cup \overline{B}}$
průnik	$F = F_1 \times F_2$	$L = \{0^n 1^n 2^n n \geq 1\} = \left\{ \begin{array}{l} \{0^n 1^n 2^i n, i \geq 1\} \\ \cap \{0^i 1^n 2^n n, i \geq 1\} \end{array} \right\}$	
$\cap$ s RL	$F = F_1 \times F_2$	$F = F_1 \times F_2$	$F = F_1 \times F_2$
doplňěk homom.	$F = Q_1 - F_1, \delta \text{ tot.}$ Kleene + RegExp + uz.	$A \cap B = \overline{\overline{A} \cup \overline{B}}$ $a \text{ nahrad' } S_a$	$F = Q_1 - F_1, Z_0, \text{ cykly, tot.}$ $h(0) = h(1) = 0 \text{ cca. } \cup$
inverzní hom.			

Definition 10.1 (Dyckův jazyk)

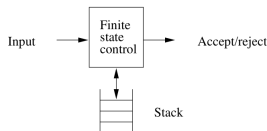
Dyckův jazyk D_n je definován nad abecedou $Z_n = \{a_1, a_1^|, \dots, a_n, a_n^|\}$ následující gramatikou: $S \rightarrow \lambda | SS | a_1 S a_1^| \dots | a_n S a_n^|$.

Úvodní pozorování:

- jedná se zřejmě o jazyk bezkontextový
- Dyckův jazyk D_n popisuje správně uzávorkované výrazy s n druhy závorek
- tímto jazykem lze popisovat výpočty libovolného zásobníkového automatu
- pomocí Dyckova jazyka lze popsat libovolný bezkontextový jazyk.

Jak charakterizovat bezkontextové jazyky?

- Pokud do zásobníku pouze přidáváme

potom si stačí pamatovat
poslední symbol

- stačí konečná paměť → konečný automat.

- potřebujeme ze zásobníku také odebírat (čtení symbolu)
takový proces nelze zaznamenat v konečné struktuře
- přidávání a odebírání není zcela libovolné
jedná se o zásobník, tj. LIFO (last in, first out) strukturu
- roztáhněme si výpočet se zásobníkem do lineární struktury

X symbol přidán do zásobníku
 X^{-1} symbol odebrán do zásobníku

- přidávaný a odebíraný symbol tvoří pár $\underbrace{ZZ^{-1}} B \underbrace{AA^{-1} CC^{-1}} B^{-1}$

který se v celé posloupnosti chová jako závorka

Pro každý bezkontextový jazyk L existuje regulární jazyk R tak, že $L = h(D \cap R)$ pro vhodný Dyckův jazyk D a homomorfismus h .

Proof:

- máme PDA přijímající L prázdným zásobníkem
- převedeme na instrukce tvaru $\delta(q, a, Z) \in (p, w), |w| \leq 2$
  - delší psaní na zásobník rozdělíme zavedením nových stavů
- nechť $R^{\downarrow}$ obsahuje všechny výrazy
  - $q^{-1}aa^{-1}Z^{-1}BAp$ pro instrukci $\delta(q, a, Z) \ni (p, AB)$
  - podobně pro instrukce $\delta(q, a, Z) \in (p, A), \delta(q, a, Z) \in (p, \lambda)$
  - je-li $a = \lambda$, potom dvojici aa^{-1} nezařazujeme
- definujeme R takto: $Z_0q_0(R^{\downarrow})^*Q^{-1}$
- Dyckův jazyk je definován nad abecedou $\Sigma \cup \Sigma^{-1} \cup Q \cup Q^{-1} \cup Y \cup Y^{-1}$
- $D \cap Z_0q_0(R^{\downarrow})^*Q^{-1}$ popisuje korektní výpočty

$$\underbrace{Z_0 \overbrace{q_0q_0^{-1}} \overbrace{aa^{-1}} Z_0^{-1}} B \underbrace{A \overbrace{pp^{-1}} \overbrace{bb^{-1}} A^{-1}} \underbrace{q \overbrace{q^{-1}} c \overbrace{c^{-1}} B^{-1}} \underbrace{rr^{-1}}$$

- homomorfismus h vydělí přečtené slovo, tj.

$h(a) = a$	pro vstupní (čtené) symboly
$h(y) = \lambda$	pro ostatní

Greibachové normální forma

- při analýze zhora (tvorbě levé derivace daného slova w) potřebujeme vědět, které pravidlo vybrat
- speciálně vadí pravidla tvaru $A \rightarrow A\alpha$ (levá rekurze)

Definition 10.2 (Greibachové normální forma CFG)

Říkáme, že gramatika je v **Greibachové normální formě**, jestliže všechna pravidla mají tvar $A \rightarrow a\beta$, kde $a \in T$, $\beta \in V^*$ (řetězec neterminálů).

- srovnání terminálu na pravé straně pravidel a čteného symbolu určí, které pravidlo použít
- pokud je ovšem takové pravidlo jediné.

Theorem 10.9 (Greibachové normální forma)

Ke každému bezkontextovému jazyku L existuje bezkontextová gramatika G v Greibachové normální formě taková, že $L(G) = L - \{\lambda\}$.

Spojení pravidel a odstranění levé rekurze

Lemma (spojení pravidel)

Nechť $A \rightarrow \alpha B \beta$ je pravidlo gramatiky G a $B \rightarrow \omega_1, \dots, B \rightarrow \omega_k$ jsou všechna pravidla pro B . Potom nahrazením pravidla $A \rightarrow \alpha B \beta$ pravidly $A \rightarrow \alpha \omega_1 \beta, \dots, A \rightarrow \alpha \omega_k \beta$ dostaneme ekvivalentní gramatiku.

Proof:

$A \Rightarrow \alpha B \beta \Rightarrow^* \alpha \mid B \beta \Rightarrow \alpha \mid \omega_i \beta$ v původní gramatice

$A \Rightarrow \alpha \omega_i \beta \Rightarrow^* \alpha \mid \omega_i \beta$ v nové gramatice

- Spojením pravidel se zbavíme některých neterminálů na začátku těla pravidla (tj. při $\alpha = \lambda$).
- Na začátku ω_i ale může být také neterminál.

Odstranění levé rekurze

Lemma (odstranění levé rekurze)

Nechť $A \rightarrow A\omega_1, \dots, A \rightarrow A\omega_k$ jsou všechna levě rekurzivní pravidla gramatiky G pro A a $A \rightarrow \alpha_1, \dots, A \rightarrow \alpha_m$ všechna ostatní pravidla pro A , Z je nový neterminál. Potom nahrazení těchto pravidel pravidly:

1. $A \rightarrow \alpha_i, A \rightarrow \alpha_i Z, Z \rightarrow \omega_j, Z \rightarrow \omega_j Z$, nebo
  2. $A \rightarrow \alpha_i Z, Z \rightarrow \omega_j Z, Z \rightarrow \lambda$
- dostaneme ekvivalentní gramatiku.

Proof:

$$A \Rightarrow A\omega_{i_n} \Rightarrow \dots \Rightarrow A\omega_{i_1} \dots \omega_{i_n} \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} \dots \omega_{i_n} \quad (G)$$

$$A \Rightarrow \alpha_j Z \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} Z \dots \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} \dots \omega_{i_{n-1}} Z \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} \dots \omega_{i_n} \quad (1)$$

$$A \Rightarrow \alpha_j Z \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} Z \dots \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} \dots \omega_{i_n} Z \Rightarrow \alpha_j \omega_{i_1} \dots \omega_{i_n} \quad (2)$$

Theorem (10.9 Greibachové normální forma)

Ke každému bezkontextovému jazyku L existuje bezkontextová gramatika G v Greibachové normální formě taková, že $L(G) = L - \{\lambda\}$.

Proof: Greibachové normální forma

vezmeme gramatiku pro L v normálním tvaru (bez λ -pravidel)

- neterminály libovolně očísloveme $\{A_1, \dots, A_n\}$
- povolíme rekurzivní pravidla pouze tvaru $A_i \rightarrow A_j \omega$, kde $i < j$

postupnou iterací od 1 do n

$A_i \rightarrow A_j \omega$ pro $j < i$ odstraníme spojováním pravidel
pro $j = i$ odstraníme levou rekurzi

získáme pravidla tvaru $A_i \rightarrow A_j \omega$ ($i < j$), $A_i \rightarrow a \omega$ ($a \in T$), $Z_i \rightarrow \omega$

- pravidla s A_i (původní neterminály) pouze tvaru $A_i \rightarrow a \omega$
postupným spojováním pravidel od n do 1 (pro n již platí)
- pravidla s Z_i (nové neterminály) pouze tvaru $Z_i \rightarrow a \omega$
  - žádné pravidlo pro Z_i nezačíná vpravo Z_j
  - buď je v požadovaném tvaru nebo se spojí s pravidlem $A_j \rightarrow a \omega$
- odstranění terminálů uvnitř pravidel

Příklad převodu na Greibachové NF

Původní gramatika

$$E \rightarrow E + T \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

$$F \rightarrow (E) \mid a$$

Odstranění levé rekurze

$$E \rightarrow T \mid TE^{\mid}$$

$$E^{\mid} \rightarrow +T \mid +TE^{\mid}$$

$$T \rightarrow F \mid FT^{\mid}$$

$$T^{\mid} \rightarrow *F \mid *FT^{\mid}$$

$$F \rightarrow (E) \mid a$$

(téměř) Greibachové normální forma

$$E \rightarrow (E) \mid a \mid (E)T^{\mid} \mid aT^{\mid} \mid (E)E^{\mid} \mid aE^{\mid} \mid (E)T^{\mid}E^{\mid} \mid aT^{\mid}E^{\mid}$$

$$E^{\mid} \rightarrow +T \mid +TE^{\mid}$$

$$T \rightarrow (E) \mid a \mid (E)T^{\mid} \mid aT^{\mid}$$

$$T^{\mid} \rightarrow *F \mid *FT^{\mid}$$

$$F \rightarrow (E) \mid a$$

Greibachové normální forma

$$E \rightarrow (EP \mid a \mid (EPT^{\mid} \mid aT^{\mid} \mid (EPE^{\mid} \mid aE^{\mid} \mid (EPT^{\mid}E^{\mid} \mid aT^{\mid}E^{\mid}$$

$$E^{\mid} \rightarrow +T \mid +TE^{\mid}$$

$$T \rightarrow (EP \mid a \mid (EPT^{\mid} \mid aT^{\mid}$$

$$T^{\mid} \rightarrow *F \mid *FT^{\mid}$$

$$F \rightarrow (EP \mid a$$

$$P \rightarrow)$$

Nekonečnost bezkontextových jazyků

Lemma

Pro každý CFL L existuje přirozené číslo n takové, že L je nekonečný právě když $\exists z \in L : n < |z| \leq 2n$.

Proof:

Vezměme n z lemmatu o vkládání (pumping lemma) pro CFL

$\Leftarrow n < |z|$, tedy z lze pumpovat $\Rightarrow$ jazyk je nekonečný

$\Rightarrow$ jazyk je nekonečný $\Rightarrow \exists z \in L : n < |z|$.

vezmeme nejkratší takové z a potom $|z| \leq 2n$

sporem nechť $2n < |z|$, lze pumpovat i dolů, tj. $|z'| < |z|$
odstraňujeme část o max. velikosti n , tedy $p < |z'|$ spor.

Rychlejší algoritmus:

vezmeme redukovanou gramatiku G v ChNF tž. $L = L(G)$

uděláme orientovaný graf

- vrcholy = neterminály, hrany = $\{(A, B), (A, C) \mid A \rightarrow BC \in P_G\}$
- hledáme orientovaný cyklus (existuje $\Rightarrow$ jazyk je nekonečný)

Turingovy stroje – historie a motivace

- 1931–1936 pokusy o formalizaci pojmu algoritmu
Gödel, Kleene, Church, Turing

- **Turingův stroj**

- zachycení práce matematika
  - nekonečná tabule
lze z ní číst a lze na ni psát
  - mozek (řídící jednotka)

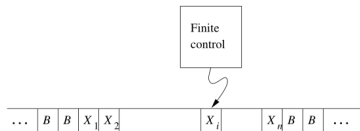
- Formalizace TM:

- místo tabule oboustranně nekonečná páska
- místo křídy čtecí a zapisovací hlava, kterou lze posunovat
- místo mozku konečná řídící jednotka (jako u PDA)

- další formalizace:

- λ -kalkul, částečně rekurzivní funkce, RAM

- Snažíme se definovat problémy nerozhodnutelné jakýmkoli počítačem.

Turingův stroj

Definition 11.1

Turingův stroj (TM) je sedmice $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, B, F)$ se složkami:

Q konečná množina **stavů**

Σ konečná neprázdná množina **vstupních symbolů**

Γ konečná množina všech **symbolů pro pásku**. Vždy $\Gamma \supseteq \Sigma$, $Q \cap \Gamma = \emptyset$.

δ (částečná) **přechodová funkce**. $(Q - F) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R\}$, v
 $\delta(q, x) = (p, Y, D)$:

$q \in (Q - F)$ aktuální stav

$x \in \Gamma$ aktuální symbol na pásce

p nový stav, $p \in Q$.

$Y \in \Gamma$ symbol pro zapsání do aktuální buňky, přepíše aktuální obsah.

$D \in \{L, R\}$ je **směr** pohybu hlavy (doleva, doprava).

$q_0 \in Q$ **počáteční stav**.

$B \in \Gamma - \Sigma$. Blank. Symbol pro prázdné buňky, na začátku všude kromě konečného počtu buněk se vstupem.

$F \subseteq Q$ množina **koncových** neboli **přijímajících** stavů.

Pozn: někdy se nerozlišuje Γ a Σ a neuvádí se prázdný symbol B , ti. přetice.

Definition 11.2 (Konfigurace Turingova stroje (Instantaneous Description ID))

Konfigurace Turingova stroje (Instantaneous Description ID) je řetězec

$X_1 X_2 \dots X_{i-1} q X_i X_{i+1} \dots X_n$ kde

- q je stav Turingova stroje
- čtecí hlava je vlevo od i -tého symbolu
- $X_1 \dots X_n$ je část pásky mezi nejlevějším a nejpravějším symbolem různým od prázdného (B). S výjimkou v případě, že je hlava na kraji – pak na tom kraji vkládáme jeden B navíc.

Definition 11.3 (Krok Turingova stroje)

Kroky Turingova stroje M značíme $\vdash_M, \vdash_M^*, \vdash_M^*$ jako u zásobníkových automatů.

Pro $\delta(q, X_i) = (p, Y, L)$

- $X_1 X_2 \dots X_{i-1} q X_i X_{i+1} \dots X_n \vdash_M X_1 X_2 \dots X_{i-2} p X_{i-1} Y X_{i+1} \dots X_n$

Pro $\delta(q, X_i) = (p, Y, R)$

- $X_1 X_2 \dots X_{i-1} q X_i X_{i+1} \dots X_n \vdash_M X_1 X_2 \dots X_{i-1} Y p X_{i+1} \dots X_n$.

Odvození v konečném počtu kroků $\vdash_M^*$ definuji rekurzivně pro $\mathcal{I}, \mathcal{J}, \mathcal{K}$ konfigurace

Základ: $\mathcal{I} \vdash_M^* \mathcal{I}$ Rekurze: Pokud $\mathcal{I} \vdash_M^* \mathcal{J}$ a $\mathcal{J} \vdash_M^* \mathcal{K}$, tak i $\mathcal{I} \vdash_M^* \mathcal{K}$.

A TM for $\{0^n 1^n; n \geq 1\}$

Definition 11.4 (TM přijímá jazyk, rekurzivně spočetný jazyk)

Turingův stroj $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, B, F)$ **přijímá jazyk**

$L(M) = \{w \in \Sigma^* : q_0 w \underset{M}{\vdash}^* \alpha p \beta, p \in F, \alpha, \beta \in \Gamma^*\}$, tj. množinu slov, po jejichž přečtení se dostane do koncového stavu. Pásku (u nás) nemusí uklízet.

Jazyk nazveme **rekurzivně spočetným**, pokud je přijímán nějakým Turingovým strojem T (tj. $L = L(T)$).

Example 11.1 (TM pro jazyk $\{0^n 1^n; n \geq 1\}$)

Turingův stroj $M = (\{q_0, q_1, q_2, q_3, q_4\}, \{0, 1\}, \{0, 1, X, Y, B\}, \delta, q_0, B, \{q_4\})$ s δ v tabulce přijímá jazyk $\{0^n 1^n; n \geq 1\}$.

Stav	0	1	X	Y	B
q_0	(q_1, X, R)	—	—	(q_3, Y, R)	—
q_1	$(q_1, 0, R)$	(q_2, Y, L)	—	(q_1, Y, R)	—
q_2	$(q_2, 0, L)$	—	(q_0, X, R)	(q_2, Y, L)	—
q_3	—	—	—	(q_3, Y, R)	(q_4, B, R)
q_4	—	—	—	—	—

Definition (TM zastaví)

TM **zastaví** pokud vstoupí do stavu q , s čteným symbolem X , a není instrukce pro tuto situaci, t.j., $\delta(q, X)$ není definováno.

- Předpokládáme, že v přijímajícím stavu $q \in F$ TM zastaví,
- dokud nezastaví, nevíme, jestli přijme nebo nepřijme slovo.

Definition (Rekurzivní jazyky)

Říkáme, že TM M **rozhoduje jazyk** L , pokud $L = L(M)$ a pro každé $w \in \Sigma^*$ stroj nad w zastaví.

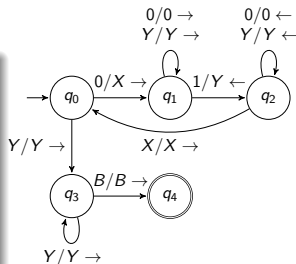
Jazyky rozhodnutelné TM nazýváme **rekurzivní jazyky**.

Přechodový diagram pro Turingův stroj

Definition 11.5 (Přechodový diagram pro TM)

Přechodový diagram pro TM sestává z uzlů odpovídajícím stavům TM. Hrany $q \rightarrow p$ jsou označeny seznamem všech dvojic X/YD , kde $\delta(q, X) = (p, Y, D)$, $D \in \{\leftarrow, \rightarrow\}$.

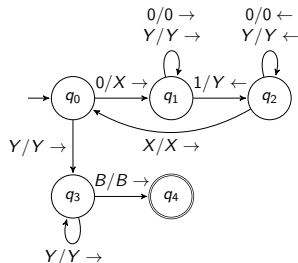
Pokud neuvedeme jinak, B značí blank – prázdný symbol.

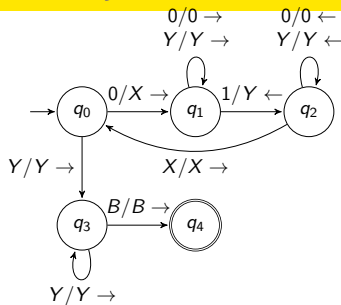
State	0	1	X	Y	B
q_0	(q_1, X, R)	–	–	(q_3, Y, R)	–
q_1	$(q_1, 0, R)$	(q_2, Y, L)	–	(q_1, Y, R)	–
q_2	$(q_2, 0, L)$	–	(q_0, X, R)	(q_2, Y, L)	–
q_3	–	–	–	(q_3, Y, R)	(q_4, B, R)
q_4	–	–	–	–	–

A TM for $\{0^n 1^n; n \geq 1\}$

- Na pásce vždy výraz typu $X^*0^*Y^*1^*$
  - postupně přepisujeme 0 na X a odpovídající 1 na Y
  - q_0 přepíše 0 na X a předá řízení q_1
  - q_1 najde první 1, přepíše na Y a předá řízení q_2
  - q_2 se vrátí k X , nechá ho být a předá řízení q_0
  - ...
  - pokud q_0 vidí Y , předá řízení q_3
  - q_3 dojde zkontrolovat, jestli na konci nezbyly 1
  - pokud q_3 našlo B , předá řízení q_4
  - q_4 skončí úspěchem (je přijímající)
  - ...
  - pokud q_3 narazilo na 1, tak skončí neúspěchem
    - nemá instrukci
    - není přijímající.

TM pro $\{0^n 1^n; n \geq 1\}$

Slovo 0011

$q_0 0011 \vdash Xq_1 011 \vdash X0q_1 11 \vdash Xq_2 0Y1 \vdash q_2 X0Y1 \vdash Xq_0 0Y1 \vdash XXq_1 Y1 \vdash$
 $\vdash XXYq_1 1 \vdash XXq_2 YY \vdash Xq_2 XYY \vdash XXq_0 YY \vdash XXYq_3 Y \vdash XXYYq_3 B \vdash XXYYBq_4 B$

Slovo 0010

$q_0 0010 \vdash Xq_1 010 \vdash X0q_1 10 \vdash Xq_2 0Y0 \vdash q_2 X0Y0 \vdash Xq_0 0Y0 \vdash XXq_1 Y0 \vdash$
 $\vdash XXYq_1 0 \vdash XXY0q_1 B$ a skončí neúspěchem, protože nemá instrukci.

Ještě příklad, rekursivně spočetné jazyky

Example 11.2

Jazyk $L = \{a^{2^n} | n \geq 0\}$

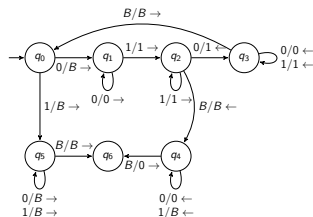
přijímá Turingův stroj $M = (\{q_0, q_1, q_F\}, \{a\}, \{a, B\}, \delta, q_0, B, \{q_F\})$ s δ v tabulce:

δ	komentář
$\delta(q_0, B) = (q_F, B, R)$	prázdné slovo, konec výpočtu
$\delta(q_0, a) = (q_1, a, R)$	zvětší čítač ($2k + 1$ symbolů)
$\delta(q_1, a) = (q_0, a, R)$	nuluje čítač ($2k$ symbolů).

- Regulární jazyky:
  - simulujeme konečný automat, pohyb hlavy vždy vpravo,
  - vidím-li B , tj. konec vstupu, přejdu do nového přijímajícího stavu q_F .
  - (Z přijímajících stavů nemá TM instrukci.)
- Bezkontextové jazyky: nejsnáze s pomocnou páskou simulující zásobník, bude za chvíli.

Turingův stoj počítající **monus** $m \dot{-} n = \max(m - n, 0)$.

- $M = (\{q_0, q_1, q_2, q_3, q_4, q_5, q_6\}, \{0, 1\}, \{0, 1, B\}, \delta, q_0, B, \{q_6\})$
- Počáteční pásk $0^m 10^n$.
- M zastaví s páskou $0^{m \dot{-} n}$ obklopenou prázdnem B.
- Najdi nejlevější 0, přepiš na B.
- Jdi doprava a najdi 1; pokračuj, najdi 0 a přepiš na 1.
- Vrať se doleva.
- Pokud nenajdeš 0 (uklid'):
  - vpravo: přepiš všechny 1 na B.
  - vlevo: $m < n$: přepiš všechny 1 a 0 na B, nech pásku prázdnou.

Paměť v řídicí jednotce

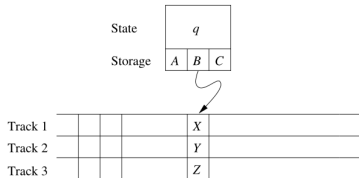
- Příklad paměti ve stavu TM
- Stav je dvojice (obecně n -tice)
- $M = (\{q_0, q_1\} \times \{0, 1, B\}, \{0, 1\}, \{0, 1, B\}, \delta, [q_0, B], B, \{[q_1, B]\})$
- $L(M) = (01^* + 10^*)$,

δ	0	1	B
$\rightarrow [q_0, B]$	$([q_1, 0], 0, R)$	$([q_1, 1], 1, R)$	
$[q_1, 0]$		$([q_1, 0], 1, R)$	$([q_1, B], B, R)$
$[q_1, 1]$	$([q_1, 1], 0, R)$		$([q_1, B], B, R)$
$*[q_1, B]$			

Více stop na pásce

- $L_{wcw} = \{wcw \mid w \in (0 + 1)^+\}$,
- $M = (\{q_1, \dots, q_9\} \times \{0, 1, B\}, \{[B, 0], [B, 1], [B, c]\}, \{B, *\} \times \{0, 1, B, c\}, \delta, [q_1, B], [B, B], \{[q_9, B]\})$
- δ je definováno ($a, b \in \{0, 1\}$):
  - $\delta([q_1, B], [B, a]) = ([q_2, a], [*, a], R)$ načti symbol a
  - $\delta([q_2, a], [B, b]) = ([q_2, a], [B, b], R)$ jdi vpravo, hledej střed c ,
  - $\delta([q_2, a], [B, c]) = ([q_3, a], [B, c], R)$ pokračuj vpravo ve stavu q_3 ,
  - $\delta([q_3, a], [*, b]) = ([q_3, a], [*, b], R)$ pokračuj vpravo,
  - $\delta([q_3, a], [B, a]) = ([q_4, B], [*, a], L)$ zkontroluj shodu, vymaž paměť a jdi vlevo,
  - $\delta([q_4, B], [*, a]) = ([q_4, B], [*, a], L)$ jdi vlevo,
  - $\delta([q_4, B], [B, c]) = ([q_5, B], [B, c], L)$ c pokračuj za střed ve stavu q_5 ,
- rozeskok podle toho, jestli je ještě co kontrolovat
  - $\delta([q_5, B], [B, a]) = ([q_6, B], [B, a], L)$ ještě budeme kontrolovat,
  - $\delta([q_6, B], [B, a]) = ([q_6, B], [B, a], L)$ jdi vlevo,
  - $\delta([q_6, B], [*, a]) = ([q_1, B], [*, a], R)$ znovu začni,
  - $\delta([q_5, B], [*, a]) = ([q_7, B], [*, a], R)$ už vše vlevo od c porovnáno, jdi vpravo,
  - $\delta([q_7, B], [B, c]) = ([q_8, B], [B, c], R)$ pokračuj vpravo,
  - $\delta([q_8, B], [*, a]) = ([q_8, B], [*, a], R)$ pokračuj vpravo,
  - $\delta([q_8, B], [B, B]) = ([q_9, B], [B, B], R)$ přijmi.

Theorem 11.1 (Rekurzivně spočetné jsou $\mathcal{L}_0$)

Každý rekurzivně spočetný jazyk je typu 0.

Proof: Od Turingova stroje ke gramatice

pro Turingův stroj T najdeme gramatiku G , $L(T) = L(G)$

- $G = (\{S, C, D, E\} \cup \{\underline{X}\}_{x \in \Sigma \cup \Gamma} \cup \{Q_i\}_{q_i \in Q}, \Sigma, P, S)$, P je:
- gramatika nejdříve vygeneruje pásku stroje a kopii slova $wB^n \underline{W}^R Q_0 B^m$, kde B^i představují volný prostor pro výpočet
- potom simuluje výpočet (stavy jsou součástí slova)
- v koncovém stavu smažeme pásku, necháme pouze kopii slova

$$1) \quad S \rightarrow DQ_0E$$

$$D \rightarrow xDX|E$$

generuje slovo a jeho revizní kopii pro výpočet

$$E \rightarrow BE|\lambda$$

generuje volný prostor pro výpočet

$$2) \quad \underline{XPY} \rightarrow \underline{QX'Y}$$

pro $\delta(p, x) = (q, x', R)$

$$\underline{XPY} \rightarrow \underline{X'YQ}$$

pro $\delta(p, x) = (q, x', L)$

$$3) \quad P \rightarrow C$$

pro $p \in F$

$$\underline{CA} \rightarrow C, \underline{AC} \rightarrow C$$

mazání pásky

$$C \rightarrow \lambda$$

konec výpočtu

Ještě $L(T) = L(G)$?

- $w \in L(T)$
  - existuje konečný výpočet stroje T (konečný prostor)
  - gramatika vygeneruje dostatečně velký prostor pro výpočet
  - simuluje výpočet a smaže dvojníky
- $w \in L(G)$
  - pravidla v derivaci nemusí být v pořadí, jakém chceme
  - derivaci můžeme přeuspořádat tak, že pořadí je 1),2),3).
  - podtržené symboly smazány, tj. vygenerován koncový stav.

Example 11.3

Turingův stroj $M =$

$(\{q_0, q_1, q_F\}, \{a\}, \{a, B\}, \delta, q_0, B, \{q_F\})$

$\delta(q_0, B) = (q_F, B, R)$

$\delta(q_0, a) = (q_1, a, R)$

$\delta(q_1, a) = (q_0, a, R)$

Gramatika po zjednodušení

$G =$

$(\{S, C, D, E, a, \underline{a}, Q_0, Q_1\}, \{a\}, P, S)$

$S \rightarrow DQ_0$

$D \rightarrow aD\underline{a}|B$

$BQ_0 \rightarrow C$

$\underline{a}Q_0 \rightarrow Q_1\underline{a}$

$\underline{a}Q_1 \rightarrow Q_0\underline{a}$

$C\underline{a} \rightarrow C$

$C \rightarrow \lambda$

Od gramatik k Turingově stroji

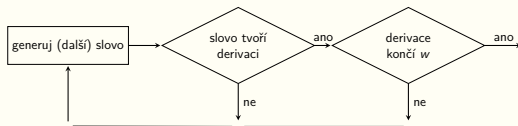
Theorem 11.2

Každý jazyk typu 0 je rekurzivně spočetný.

Proof:

idea: TM postupně generuje všechny derivace

- derivaci $S \Rightarrow \omega_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow \omega_n = w$ kódujeme jako slovo $\#S\#\omega_1\#\dots\#w\#$
- umíme udělat TM, který přijímá slova $\#\alpha\#\beta\#$, kde $\alpha \Rightarrow \beta$
- umíme udělat TM, který přijímá slova $\#\omega_1\#\dots\#\omega_k\#$, kde $\omega_1 \Rightarrow^* \omega_k$
- umíme udělat TM postupně generující všechna slova.

TM rozšíření: Vícepáskový TM

Definition 11.6 (Vícepáskový Turingův stroj)

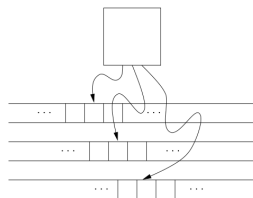
Počáteční pozice

- vstup na první pásce, ostatní zcela prázdné
- první hlava vlevo od vstupu, ostatní libovolně
- hlava v počátečním stavu

Jeden krok vícepáskového TM

- hlava přejde do nového stavu
- na každé pásce napíšeme nový symbol
- každá hlava se nezávisle posune vlevo, zůstane, vpravo.

Vícepáskový TM

Theorem 11.3 (Vícepáskový TM)

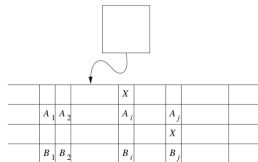
Každý jazyk přijímaný vícepáskovým TM je přijímaný i nějakým (jednopáskovým) Turingovým strojem TM.

Proof: vícepáskový TM

- konstruujeme Turingův stroj M
- pásku si představíme, že má $2k$ stop
  - liché stopy: pozice k -té hlavy
  - sudé stopy: znak na k -té pásce
- pro simulaci jednoho kroku navštívíme všechny hlavy
- ve stavu si pamatujeme
  - počet hlav vlevo
  - $\forall k$ symbol pod k -tou hlavou
- pak už umíme provést jeden krok (znovu běhat)

Simulace 2-páskového TM na jedné pásce

- Simulaci výpočtu k -páskového stroje o n krocích lze provést v čase $O(n^2)$ (simulace jednoho kroku z prvních n trvá $4n + 2k$, hlavy nejvýš $2n$ daleko, přečíst, zapsat, posunout značky).

Rozšíření: Nedeterministické Turingovy stroje

Definition 11.7 (Nedeterministický TM)

Nedeterministickým Turingovým strojem nazýváme sedmici $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, B, F)$, kde $Q, \Sigma, \Gamma, q_0, B, F$ jsou jako u TM a $\delta : (Q - F) \times \Gamma \rightarrow P(Q \times \Gamma \times \{L, R\})$.

Slovo $w \in \Sigma^*$ **je přijímáno nedeterministickým TM** M , pokud existuje nějaký výpočet $q_0 w \vdash^* \alpha p \beta$, $p \in F$.

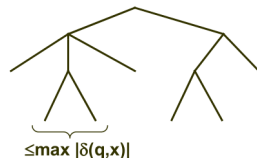
Theorem 11.4 (Nedeterministický TM)

Pro každý M_N nedeterministický TM existuje deterministický TM M_D takový, že $L(M_N) = L(M_D)$.

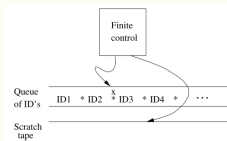
Velmi stručně (příprava)

prohledáváme do šířky možné výpočty M_N

- odvozeno v k krocích
- maximálně m^k konfigurací
  - kde $m = \max |\delta(q, x)|$ je max. počet voleb M_N

- páska nekonečná – nelze použít podmnožinovou konstrukci
- prohledáváme do šířky všechny výpočty M_N
- modelujeme TM se dvěma páskami
  - první páska: posloupnost konfigurací
    - aktuální označena (křížkem na obrázku)
    - vlevo už prozkoumané, můžeme zapomenout
    - vpravo aktuální a pak další čekající
  - druhá páska: pomocný výpočet
- zpracování jedné konfigurace obnáší
  - přečti stav a symbol aktuální konfigurace ID
  - je-li stav přijímající $\in F$, přijmi a skonči
  - napiš ID na pomocnou pásku
  - pro každý možný krok δ (uložený v hlavě M_D)
    - proveď krok a napiš novou ID na konec první pásky
  - vrať se k označené ID, značku vymaž a posuň o 1 doprava
  - opakuj

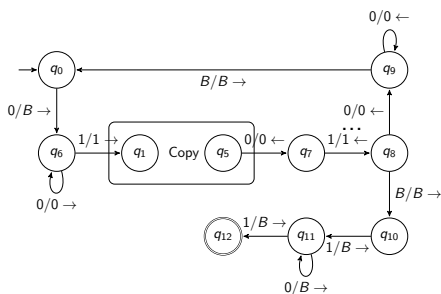
- **Turingův stroj**: nekonečná oboustranná páska, může číst, psát, pohybovat hlavou.
- **Přijímání TM**: Na začátku hlava a konečný řetězec na pásce, zbytek B. TM přijímá pokud vstoupí do koncového stavu.
- **Rekurzivně spočetné jazyky (RE)**: jazyky přijímané nějakým Turingovým strojem.
- **Konfigurace TM**: Všechny symboly pásky mezi nejlevějším a nejpravějším ne-B. Stav a pozice hlavy hned vlevo od právě čteného symbolu.
- modelovací triky
  - **Paměť v řídicí jednotce**
  - **Více stop**
- Rozšíření TM bez rozšíření třídy přijímaných jazyků:
  - **Vícepáskové TM** Samostatný pohyb hlav na páskách (lze simulovat na přidaných stopách).
  - **Nedeterministický TM**: Má instrukce na výběr, na přijetí stačí jeden přijímající výpočet.
- Budou: **Lineárně omezené automaty LBA**
  - Vstupní slovo mezi levou a pravou značkou, hlava nesmí za tyto značky ani je přepsat.
  - LBA rozpoznávají právě kontextové jazyky.

Subroutines

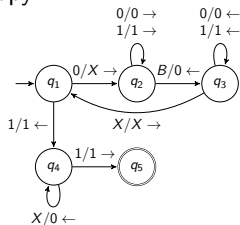
Multiplication: Input: $0^m 10^n 1$, Output: 0^{mn} .

- Strategy: On the tape generally $0^i 10^n 10^{kn}$
- In one basic step, change a 0 in the first group to B and add n 0's to the last group, giving us the string of the form $0^{i-1} 10^n 10^{(k+1)n}$.
- When finished, change the leading $10^n 1$ to blanks.

Multiply

Copy

Restricted Turing Machines

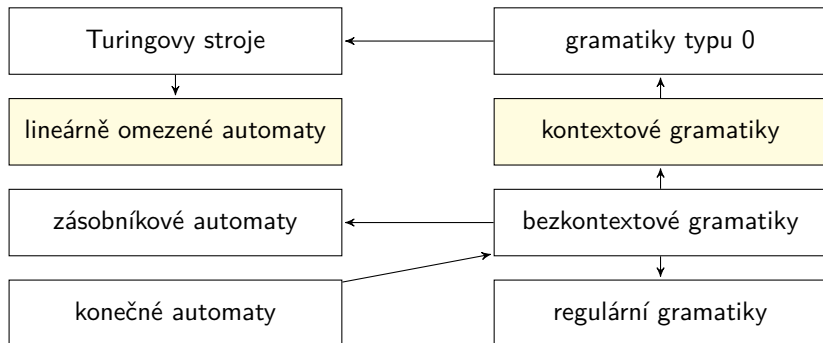
X_0	X_1	X_2	$\dots$
*	X_{-1}	X_{-2}	$\dots$

Theorem 11.5 (Semi-infinite Tape, Never Writes a Blank)

Every language accepted by a TM M_2 is also accepted by a TM M_1 with the following restrictions:

- M_1 's head never moves left of its initial position.
- M_1 never writes a blank.

Automaty a gramatiky – Chomského hierarchie

- **gramatiky typu 1** (kontextové jazyky $\mathcal{L}_1$)

- pouze pravidla ve tvaru $\alpha A \beta \rightarrow \alpha \omega \beta$

$$A \in V, \alpha, \beta \in (V \cup T)^*, \omega \in (V \cup T)^+$$

- jedinou výjimkou je pravidlo $S \rightarrow \lambda$, potom se ale S nevyskytuje na pravé straně žádného pravidla

- **gramatiky typu 0** (rekurzivně spočetné jazyky $\mathcal{L}_0$)
pravidla v obecné formě $\alpha \rightarrow \beta$, $\alpha, \beta \in (V \cup T)^*$, α obsahuje neterminál

gramatiky typu 1 (kontextové jazyky $\mathcal{L}_1$)

- pouze pravidla ve tvaru $\alpha A \beta \rightarrow \alpha \omega \beta$
 $A \in V, \alpha, \beta \in (V \cup T)^*, \omega \in (V \cup T)^+$
  - jedinou výjimkou je pravidlo $S \rightarrow \lambda$, potom se ale S nevyskytuje na pravé straně žádného pravidla

- **gramatiky typu 2** (bezkontextové jazyky $\mathcal{L}_2$)
pouze pravidla ve tvaru $A \rightarrow \omega$, $A \in V, \omega \in (V \cup T)^*$
- **gramatiky typu 3** (regulární/pravé lineární jazyky $\mathcal{L}_3$)
pouze pravidla ve tvaru $A \rightarrow \omega B$, $A \rightarrow \omega$, $A, B \in V, \omega \in T^*$

Kontextové gramatiky

- pouze pravidla ve tvaru $\alpha A \beta \rightarrow \alpha \omega \beta$
 $A \in V, \alpha, \beta \in (V \cup T)^*, \omega \in (V \cup T)^+$
- s jedinou výjimkou $S \rightarrow \lambda$,
potom se ale S nevyskytuje na pravé straně žádného pravidla
- neterminál A se přepisuje pouze v kontextu α, β
- $S \rightarrow \lambda$ slouží pouze pro přidání λ do jazyka

Example 12.1 (kontextový jazyk)

$L = \{a^n b^n c^n | n \geq 1\}$ je kontextový jazyk, není bezkontextový.

$$S \rightarrow aSBC|abC$$

$$CB \rightarrow BC$$

není kontextové, nutno rozepsat!

Gramatika: $bB \rightarrow bb$

$$bC \rightarrow bc$$

$$cC \rightarrow cc$$

Separované gramatiky

Definition 12.1 (Separovaná gramatika)

Gramatika je **separovaná**, pokud obsahuje pouze pravidla tvaru $\alpha \rightarrow \beta$, kde:

- buď $\alpha, \beta \in V^+$ (neprázdné posloupnosti neterminálů)
- nebo $\alpha \in V$ a $\beta \in T \cup \{\lambda\}$.

Lemma

Ke každé gramatice G lze sestavit ekvivalentní separovanou gramatiku G' .

Proof:

- Necht $G = (V, T, P, S)$
- pro každý terminál $a \in T$ zavedeme nový neterminál A'_a .
- v pravidlech z P
  - nahradíme terminály odpovídajícími neterminály
  - přidáme pravidla $A'_a \rightarrow a$
- Výsledná gramatika je separovaná a zřejmě $L(G) = L(G')$.

Od monotonie ke kontextovosti

Definition 12.2 (monotónní (nevypouštějící) gramatika)

Gramatika je **monotónní (nevypouštějící)**, jestliže pro každé pravidlo $(\alpha \rightarrow \beta) \in P$ platí $|\alpha| \leq |\beta|$. Monotónní gramatiky slovo v průběhu generování nezkracují.

Lemma

Ke každé monotónní gramatice lze nalézt ekvivalentní gramatiku kontextovou.

Proof:

- nejprve převedeme gramatiku na separovanou
  - tím se monotonie neporuší (a pravidla $A' \rightarrow a$ jsou kontextová)
- zbývající pravidla $A_1 \dots A_m \rightarrow B_1 \dots B_n$, $m \leq n$ převedeme na pravidla s novými neterminály C

$A_1 A_2 \dots A_m$	$\rightarrow C_1 A_2 \dots A_m$	$C_1 C_2 \dots C_m$	$\rightarrow B_1 C_2 \dots C_m$
$C_1 A_2 \dots A_m$	$\rightarrow C_1 C_2 \dots A_m$	$B_1 C_2 \dots C_m$	$\rightarrow B_1 B_2 \dots C_m$
$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$
$C_1 \dots C_{m-1} A_m$	$\rightarrow C_1 \dots C_{m-1} C_m$	$B_1 \dots B_{m-1} C_m$	$\rightarrow B_1 \dots B_{m-1} B_m \dots B_n$

Příklad kontextového jazyka

Example 12.2

Jazyk $L = \{a^i b^j c^k \mid 1 \leq i \leq j \leq k\}$ je kontextový jazyk, není bezkontextový.

Proof:

$S \rightarrow aSBC \mid aBC$	generování symbolů a
$B \rightarrow BBC$	množení symbolů B
$C \rightarrow CC$	množení symbolů C
$CB \rightarrow BC$	uspořádání symbolů B a C
$aB \rightarrow ab$	začátek přepisu B na b
$bB \rightarrow bb$	pokračování přepisu B na b
$bC \rightarrow bc$	začátek přepisu C na c
$cC \rightarrow cc$	pokračování přepisu C na c

$CB \rightarrow BC$ není kontextové pravidlo, nahradíme ho

$CB \rightarrow XB, XB \rightarrow XY, XY \rightarrow BY, BY \rightarrow BC$

Lineárně omezené automaty

- Ještě potřebujeme ekvivalent pro kontextové gramatiky
- kontextovou gramatiku dostaneme z libovolné monotónní gramatiky

Definition 12.3 (lineárně omezený automat (LBA))

Lineárně omezený automat LBA je nedeterministický TM, kde na pásce je označen levý a pravý konec $\underline{l}$, $\underline{r}$. Tyto symboly nelze při výpočtu přepsat a nesmí se jít nalevo od $\underline{l}$ a napravo od $\underline{r}$.

Slovo w **je přijímáno lineárně omezeným automatem**, pokud $q_0 \underline{l} w \underline{r} \vdash^* \alpha p \beta$, $p \in F$.

- Prostor výpočtu je definován vstupním slovem a automat při jeho přijímání nesmí překročit jeho délku
- u monotónních (kontextových) derivací to není problém – žádné slovo v derivaci není delší než vstupní slovo

Od kontextových jazyků k LBA

Theorem 12.1

Každý kontextový jazyk lze přijímat pomocí LBA.

Proof: z kontextové gramatiky k LBA

- derivaci gramatiky budeme simulovat pomocí LBA
- použijeme pásku se dvěma stopami
- slovo w dáme nahoru, na začátek dolní stopy S
- přepisujeme slovo ve druhé stopě podle pravidel G
  - nedeterministicky vybereme část k přepsání
  - provedeme přepsání dle pravidla (pravá část se odsune)
- pokud jsou ve druhé stopě samé terminály, porovnáme ji s první stopou
  - slovo přijmeme nebo zamítneme

!	w		$\bar{r}$
	S		

Aplikace pravidla

$$\alpha X \beta \rightarrow \alpha \gamma \beta$$

u	α	X	β	v
-----	----------	-----	---------	-----

u	α	γ	β	v
-----	----------	----------	---------	-----

Od LBA ke kontextovým jazykům

Theorem 12.2

LBA přijímají pouze kontextové jazyky.

Proof: z LBA ke kontextovým gramatikám

- potřebujeme převést LBA na monotónní gramatiku
  - tj. gramatika nesmí generovat nic navíc
- výpočet ukryjeme do 'dvoustopých' neterminálů
- generuj slovo ve tvaru $(a_0, [q_0, \underline{l}, a_0]), (a_1, a_1), \dots, (a_n, [a_n, \underline{r}])$

w		
$q_0, \underline{l}, a_0$		$a_n, \underline{r}$

- simuluj práci LBA ve 'druhé' stopě (stejně jako u TM)
  - pro $\delta(p, x) = (q, x', R)$: $P\underline{X} \rightarrow \underline{X}'Q$
  - pro $\delta(p, x) = (q, x', L)$: $\underline{Y}P\underline{X} \rightarrow Q\underline{Y}X'$
- pokud je stav koncový, smaž 'druhou' stop
- speciálně je třeba ošetřit přijímání prázdného slova
  - pokud LBA přijímá λ , přidáme speciální startovací pravidlo

Definition 12.4 (TM zastaví)

TM **zastaví** pokud vstoupí do stavu q , s čteným symbolem X , a není instrukce pro tuto situaci, t.j., $\delta(q, X)$ není definováno.

- Předpokládáme, že v přijímajícím stavu $q \in F$ TM zastaví,
- dokud nezastaví, nevíme, jestli přijme nebo nepřijme slovo.

Definition 12.5 (Rekurzivní jazyky)

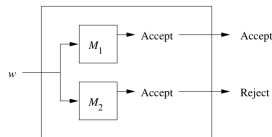
Říkáme, že TM M **rozhoduje jazyk** L , pokud $L = L(M)$ a pro každé $w \in \Sigma^*$ stroj nad w zastaví.

Jazyky rozhodnutelné TM nazýváme **rekurzivní jazyky**.

$L \& \bar{L} \in RE \Rightarrow L, \bar{L}$ je rekurzivní

Theorem 12.3 (Postova věta)

Jazyk L je rekurzivní, právě když L i $\bar{L}$ (doplňěk) jsou rekurzivně spočetné.

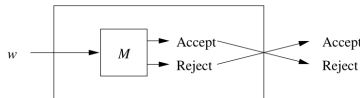

Proof:

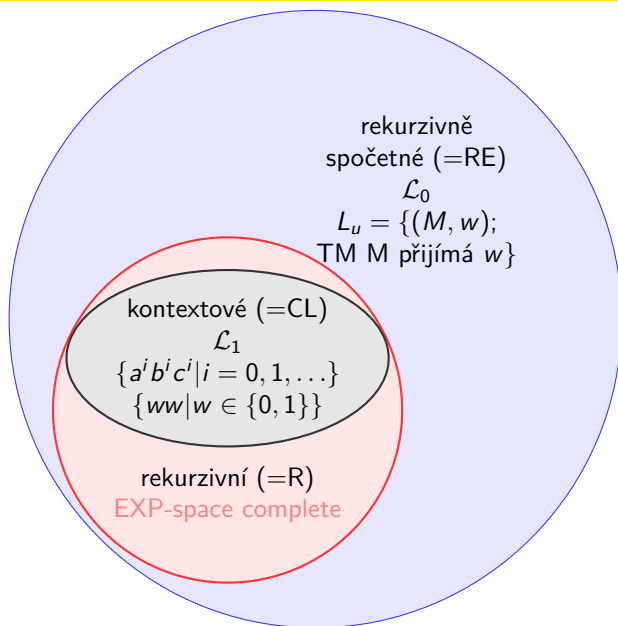
- Máme TM $L = L(M_1)$ a $\bar{L} = L(M_2)$.
- pro dané slovo w naráz simulujeme M_1 i M_2 (dvě pásky, stav se dvěma komponentami).
- Pokud jeden z M_i přijme, M zastaví a odpoví.
- Jazyky jsou komplementární, jeden z M_i vždy zastaví, L je rekurzivní $\square$

Theorem 12.4

Je-li L rekurzivní jazyk, je rekurzivní i $\bar{L}$.

Hierarchie jazyků (kontextové a výš)

$$L_d = \{w; \text{ TM s kódem } w \text{ nepřijímá vstup } w\}$$

Jazyk který není rekurzivně spočetný

Směřujeme k důkazu nerozhodnutelnosti jazyka dvojic (M, w) takových, že:

- M je binárně kódovaný Turingův stroj s abecedou $\{0, 1\}$,
- $w \in \{0, 1\}^*$ a
- M nepřijímá vstup w .

Postup:

- Kódování TM binárním kódem pro libovolný počet stavů TM.
- Kód TM vezmeme TM jako binární řetězec.
- Pokud kód nedává smysl, reprezentuje TM bez transakcí. Tedy každý kód reprezentuje nějaký TM.
- **Diagonální jazyk L_d ;**
 $L_d = \{w; \text{TM reprezentovaný jako } w \text{ takový, že nepřijímá } w\}.$
- Neexistuje TM přijímající jazyk L_d . Spuštění takového stroje na vlastním kódu by vedlo k paradoxu.

Jazyk L_d není rekurzivně spočetný. Proto $\overline{L_d}$ není rekurzivní. Lze dokázat, že $\overline{L_d}$ je rekurzivně spočetný.

- Pro kódování TM $M = (Q, \{0, 1\}, \Gamma, \delta, q_1, B, \{q_2\})$ očísujeme stavy, symboly a směry L, R .
- Předpokládáme:
  - Počáteční stav je vždy q_1 .
  - Stav q_2 je vždy jediný koncový stav (nepotřebujeme víc, TM zastaví).
  - První symbol je vždy 0, druhý 1, třetí B, prázdný symbol. Ostatní symboly pásy očísujeme libovolně.
  - Směr L je 1, směr R je 2.
- Jeden krok $\delta(q_i, X_j) = (q_k, X_l, D_m)$ kódujeme: $0^i 10^j 10^k 10^l 10^m$. Všechna $i, j, k, l, m \geq 1$ takže se dvě jedničky za sebou nevyskytují.
- Celý TM se skládá z kódů všech přechodů v nějakém pořadí oddělených dvojicemi jedniček 11: $C_1 11 C_2 11 \dots C_{n-1} 11 C_n$.

Budeme potřebovat uspořádat řetězce do posloupnosti:

- Řetězce bereme uspořádané podle délky, stejně dlouhé uspořádáme lexikograficky.
- První je λ , druhý 0, třetí 1, čtvrtý 00 atd.
- i -tý řetězec označujeme w_i .

Příklad kódování TM

Turingův stroj

$M = (\{q_1, q_2, q_3\}, \{0, 1\}, \{0, 1, B\}, \delta, q_1, B, \{q_2\})$

δ	0	1	B
$\rightarrow q_1$		$(q_3, 0, R)$	
$*q_2$			
q_3	$(q_1, 1, R)$	$(q_2, 0, R)$	$(q_3, 1, L)$

- Kód pro transakce:

C_1	C_2	C_3	C_4
0100100010100	0001010100100	00010010010100	0001000100010010

- Kód celého TM:

01001000101001100010101001001100010010010100110001000100010010.

Definition 12.6 (Diagonální jazyk)

Diagonální jazyk L_d je definován

$L_d = \{w; \text{TM reprezentovaný jako } w \text{ který nepřijímá slovo } w\}.$

$L_d = \{w; \text{na diagonále je } 0\}.$

Theorem 12.5

L_d není rekurzivně spočetný jazyk, tj. neexistuje TM přijímající L_d .

	$j \rightarrow$	1	2	3	4	...
$i \downarrow$	1	0	1	1	0	...
	2	1	1	0	0	...
	3	0	0	1	1	...
	4	0	1	0	1	...
	.	.	.	.	.	...
	.	.	.	.	.	...
	.	.	.	.	.	...

Diagonal

Proof.

- Předpokládejme L_d je RE, $L_d = L(M_d)$ pro nějaký TM M_d .
- Jeho jazyk je $\{0, 1\}$, tedy je v seznamu na obrázku: 'Přijímá TM M_i vstupní slovo w_j '?
- Alespoň jeden řetězec ho kóduje, řekněme $code(M_d) = w_d$.
- Je $w_d \in L_d$
  - Pokud 'ano', na diagonále má být 0, tj. $w_d \notin L(M_d) = L_d$, spor.
  - Pokud 'ne', na diagonále má být 1, $w_d \in L(M_d) = L_d$, spor.

Proto takový M neexistuje. Tedy L_d není rekurzivně spočetný.

Univerzální Turingův stroj

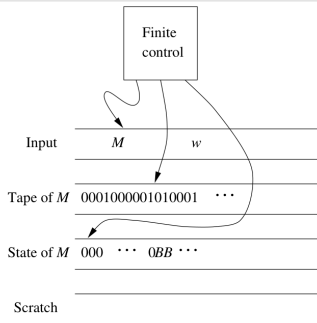
Definition 12.7 (Univerzální jazyk)

Definujeme **univerzální jazyk** L_u jakožto množinu binárních řetězců které kódují pár (M, w) , kde M je TM a $w \in L(M)$.

TM rozpoznávající L_u se nazývá **Univerzální Turingův stroj**.

Theorem 12.6 (Existence Univerzálního Turingova stroje)

Existuje Turingův stroj U , pro který $L_u = L(U)$.

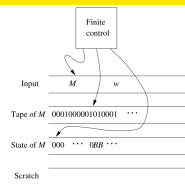
Popíšeme U jako vícepáskový Turingův stroj.

- Přechody M jsou napsány na první pásce spolu s řetězcem w .
- Na druhé pásce simulujeme výpočet M , používající formát jako kód M , tj. symboly 0^i oddělené jedničkou 1 .
- Třetí páska obsahuje stav M reprezentovaný i nulami.

Operace univerzálního Turingova stroje

Operace U jsou následující:

- Otestuj, zda je kód M legitimní; pokud ne, U zastav bez přijetí.
- Inicializuj druhou pásku kódovaným slovem w : 10 pro 0 ve w , 100 pro 1; blank jsou nechané prázdné a nahrazeny 1000 pouze 'v případě potřeby'.
- Napiš 0, počáteční stav M , na třetí pásku. Posuň hlavu druhé pásky na první simulované políčko.
- Simuluj jednotlivé přechody M
  - Najdi na první pásce správnou transakci $0^i 10^j 10^k 10^l 10^m$, 0^i na pásce 3, 0^j na pásce 2.
  - Změň obsah pásky 3 na 0^k .
  - Nahraď 0^j na 2. pásce řetězcem 0^l . Použij čtvrtou 'scratch tape' pro správné mezery.
  - Posuň hlavu 2. pásky na pozici vedle 1 vlevo nebo vpravo, podle pohybu m .
- Pokud jsme nenašli instrukci pro M , zastavíme.
- Pokud M přejde do přijímajícího stavu, pak U také přijme. □

Nerozhodnutelnost univerzálního jazyka

Theorem 12.7 (Nerozhodnutelnost univerzálního jazyka)

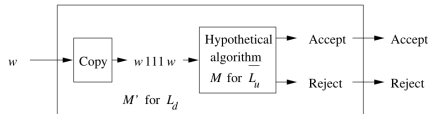
L_u je rekurzivně spočetný, ale není rekurzivní.

Proof.

- Máme TM přijímající L_u , tj. je RE.
- Předpokládejme, že je L_u rekurzivní.
- Pak $\overline{L_u}$ by byl také rekurzivní.
- Pro TM přijímající $\overline{L_u}$ můžeme zkonstruovat TM přijímající L_d (vpravo).
- Protože víme, že L_d není RE, $\overline{L_u}$ není RE a L_u není rekurzivní.

□

Modifikace TM pro $\overline{L_u}$ na TM pro L_d :

- Řetězec w přepiš na $w111w$ (2-páskový, převed' na 1-páskový).
- Simuluj M na novém vstupu. Přijmi iff M přijme.
- Zvol i tak že $w_i = w$. Předchozí krok přijímá $\overline{L_u}$, tj. případy kdy M_i nepřijímá w_i , tj. jazyk L_d .

Nerozhodnutelné problémy o Turingových strojích

Definition 13.1 (Rozhodnutelný problém)

Problémem P myslíme matematicky/informaticky definovanou množinu otázek kódovatelnou řetězcí nad abecedou Σ^* s odpověďmi $\in \{ano, ne\}$.

Problém je (algoritmicky) rozhodnutelný, pokud existuje Turingův stroj TM takový, že pro každý vstup $w \in P$ zastaví a navíc přijme právě když $P(w) = ano$ (tj. pro $P(w) = ne$ zastaví v ne-přijímacím stavu).

Problém, který není algoritmicky rozhodnutelný nazýváme **nerozhodnutelný problém**.

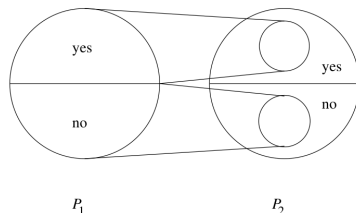
Example 13.1 ('Problémy')

- Obsahuje vstupní slovo pět nul?
- Je vstupní slovo korektně definovaným kódem Turingova stroje v kódování výše?
- Zastaví TM kódu M nad slovem w ?
- Zastaví TM kódu w nad slovem w ?

Definition 13.2 (Redukce)

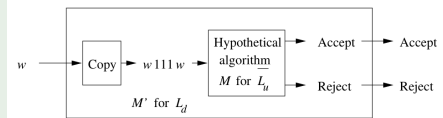
Redukcí problému P_1 na P_2 , nazýváme algoritmus R , který pro každou instanci $w \in P_1$ zastaví a vydá $R(w) \in P_2$ tak, že

- $P_1(w) = \text{ano}$ právě když $P_2(R(w)) = \text{ano}$
- tj. i $P_1(w) = \text{ne}$ právě když $P_2(R(w)) = \text{ne}$.

Example 13.2

Redukce TM pro L_d na TM pro $\overline{L_u}$:

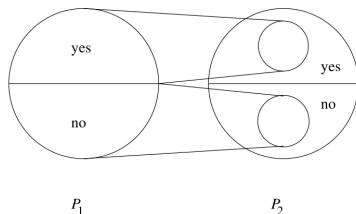
- $P_1 =$ Nepřijímá TM reprezentovaný w vstupní slovo w ?
- $P_2 =$ Nepřijímá TM reprezentovaný M vstupní slovo w ?

Theorem 13.1 (Redukce)

Pokud existuje redukce problému P_1 na P_2 , pak:

- *Pokud P_1 je nerozhodnutelný, pak je nerozhodnutelný i P_2 .*
- *Pokud P_1 není rekurzivně spočetný, pak není RE ani P_2 .*

Proof.

- Předpokládejme P_1 je nerozhodnutelný. Je-li možné rozhodnout P_2 , pak můžeme zkombinovat redukci P_1 na P_2 s algoritmem rozhodujícím P_2 pro konstrukci algoritmu rozhodujícího P_1 . Proto je P_2 nerozhodnutelný.
- Předpokládejme P_1 ne-RE, ale P_2 je RE. Podobně jako výše zkombinujeme redukci a výsledek P_2 k důkazu P_1 je RE; SPOR.

Problém zastavení

Theorem (Nerozhodnutelnost univerzálního jazyka)

L_u je rekurzivně spočetný, ale není rekurzivní.

Theorem (Problém zastavení)

Instancí problému zastavení je dvojice řetězců $M, w \in \{0, 1\}^*$. Hledáme algoritmus $\text{Halt}(M, w)$, který vydá 1 právě když stroj M zastaví na vstupu w , jinak vydá 0.

Problém zastavení není rozhodnutelný.

Proof.

- Redukujeme L_d na Halt .
- Předpokládejme, že máme algoritmus (Turingův stroj) pro $\text{Halt}()$.
- Modifikujeme ho na stroj $\text{Halt}_{no}(w)$; $w \in \{0, 1\}^*$:
  - Pokud $\text{Halt}(w, w)$, spustíme nekonečný cyklus
  - jinak zastavíme.
- Otázka $\text{Halt}(\text{Halt}_{no}, \text{Halt}_{no})$ není řešitelná, proto algoritmus $\text{Halt}()$ nemůže existovat.

TM přijímající prázdný jazyk (nic)

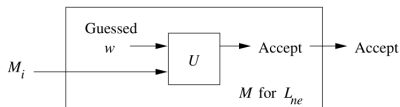
Definition 13.3

Slova w jazyků $L_e, L_{ne} \in \{0,1\}^*$ vnímáme jako kódy Turingových strojů. Definujeme:

- $L_e = \{w \mid L(w) = \emptyset\}$
- $L_{ne} = \{w \mid L(w) \neq \emptyset\}$.

Theorem 13.2

L_{ne} je rekurzivně spočetný (RE).

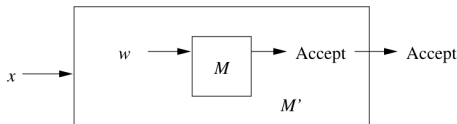

Theorem 13.3

L_e není rekurzivně spočetný, proto L_{ne} není rekurzivní.

Redukce: Pro $w \in L_d$ do M ; $L(M) = L_e$.

- Obraz $R(w)$ je TM, který ignoruje svůj vstup x ,
- na vstupní pásku napíše w a simuluje U na vstupu w .
- Jazyk je prázdný iff stroj w nepřijímá w , tj. přijímá diagonální jazyk.

Postův korespondenční problém

Definition 13.4 (Postův korespondenční problém)

Instance **Postova korespondenčního problému (PCP)** jsou dva seznamy slov nad abecedou Σ značené $A = w_1, w_2, \dots, w_k$ a $B = x_1, x_2, \dots, x_k$ stejné délky k . Pro každé i , dvojice (w_i, x_i) se nazývá **odpovídající** dvojice.

Instance PCP **má řešení**, pokud existuje posloupnost jednoho či více přirozených čísel $i_1, i_2, \dots, i_m$ tak že $w_{i_1} w_{i_2} \dots w_{i_m} = x_{i_1} x_{i_2} \dots x_{i_m}$ tj. dostaneme stejné slovo. V tom případě říkáme, že posloupnost $i_1, i_2, \dots, i_m$ **je řešení**.

Postův korespondenční problém je: Pro danou instanci PCP, rozhodněte, zda má řešení.

Example 13.3

	Seznam A	Seznam B
i	w_i	x_i
1	1	111
2	10111	10
3	10	0

- $\Sigma = \{0, 1\}$, seznamy A,B v tabulce.
- Řešení 2, 1, 1, 3 vytvoří slovo 101111110.
- Jiné řešení: 2,1,1,3,2,1,1,3.

Example 13.4

$\Sigma = \{0, 1\}$. Neexistuje řešení pro seznamy:

	List A	List B
i	w_i	x_i
1	10	101
2	011	11
3	101	011.

Zdůvodnění:

- $i_1 = 1$, jinak by první symbol neodpovídal.
- Máme částečné řešení:
A: 10...
B: 101...

Definition 13.5 (Částečné řešení)

Částečným řešením nazýváme posloupnost indexů $i_1, i_2, \dots, i_r$ taková že jeden z řetězců $w_{i_1}, w_{i_2}, \dots, w_{i_r}$ a $x_{i_1}, x_{i_2}, \dots, x_{i_r}$ je prefix druhého (i v případě, že řetězce nejsou totožné).

Lemma

Je-li posloupnost čísel řešením, pak je každý prefix částečným řešením.

- $i_2 = 1$, řetězce
1010
101101
nesouhlasí na 4.pozici.
- $i_2 = 2$, 10011
10111 nesouhlasí
na 3.pozici.
- Je možné jen $i_2 = 3$.

A: 10101...

B: 101011...

- Jsme ve stejné pozici jako po volbě $i_1 = 1$.
- Nelze dostat oba řetězce na stejnou délku.

Modifikovaný Postův korespondenční problém MPCP

Definition 13.6 (Modifikovaný Postův korespondenční problém MPCP)

Mějme PCP, tj. seznamy $A = w_1, w_2, \dots, w_k$ a $B = x_1, x_2, \dots, x_k$. Hledáme seznam 0 nebo více přirozených čísel $i_1, i_2, \dots, i_m$ tak že $w_1, w_{i_1}, w_{i_2}, \dots, w_{i_m} = x_1, x_{i_1}, x_{i_2}, \dots, x_{i_m}$. V tom případě říkáme, že PCP **má** **iniciální řešení**.

Modifikovaný Postův korespondenční problém: má PCP iniciální řešení?

Example 13.5

Tento PCP nemá iniciální řešení.

	seznam A	seznam B
i	w_i	x_i
1	1	111
2	10111	10
3	10	0

Proof:

- Částečné instance $\begin{matrix} 1 \\ 111 \end{matrix}$,
 $\begin{matrix} 11 \\ 111111 \end{matrix}$ se nikdy nesrovnají na stejnou délku.
- Jiné volby vedou k různým písmenům abecedy.

MPCP redukce na PCP

Lemma 13.1 (Redukce MPCP na PCP)

$w \in \text{MPCP}$ má iniciální řešení, právě když má $R(w)$ řešení.

	List A	List B
i	w_i	x_i
1	1	111
2	10111	10
3	10	0

Example 13.6 (MPCP redukce na PCP.)

	List C	List D
i	y_i	z_i
0	*1*	*1*1*1
1	1*	*1*1*1
2	1*0*1*1*1*	*1*0
3	1*0*	*0
4	\$	*\$

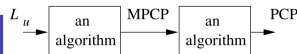
Proof:

- Vezměme nové symboly $*$, $\$$ $\notin \Sigma$.
- $\forall i = 1, \dots, k$ definujeme y_i rozšířením w_i s $*$ za každým písmenem w_i .
- $\forall i = 1, \dots, k$ def. z_i rozšířením x_i s $*$ **před** každým písmenem x_i .
- $y_0 = *y_1$, $z_0 = z_1$.
- $y_{k+1} = \$$, $z_{k+1} = *\$$.
- $i_1, i_2, \dots, i_m$ je iniciální řešení, iff $0, i_1, i_2, \dots, i_m, (k+1)$ je řešení PCP. □

Nerozhodnutelnost PCP

- Chceme dokázat, že PCP je algoritmicky nerozhodnutelný.
- Redukovali jsme MPCP na PCP (minulý slajd)
- a redukuje L_u na MPCP.

Algorithm: Redukce L_u na MPCP

Konstruuje MPCP pro TM $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, B, F)$, který nikdy nepíše B a nejde hlavou doleva od počáteční pozice. Nechť $w \in \Sigma^*$ je vstupní slovo.

seznam A	seznam B	
#	#	
X	X	$\forall X \in \Gamma$
#	#	
qX	Yp	pro $\delta(q, X) = (p, Y, R)$
ZqX	pZY	pro $\delta(q, X) = (p, Y, L), Z \in \Gamma$ symbol pásky
$q\#$	$Yp\#$	pro $\delta(q, B) = (p, Y, R)$
$Zq\#$	$pZY\#$	pro $\delta(q, B) = (p, Y, L), Z \in \Gamma$ symbol pásky
XqY	q	$q \in F$, přijímající stav
Xq	q	$q \in F$
qY	q	$q \in F$
$q\#\#$	$q\#$	$q \in F$.

Example 13.7

Konvertujme TM

$$M = (\{q_1, q_2, q_3\}, \{0, 1\}, \{0, 1, X, Y, B\}, \delta, q_0, B, \{q_3\})$$

q_i	$\delta(q_i, 0)$	$\delta(q_i, 1)$	$\delta(q_i, B)$
q_1	$(q_2, 1, R)$	$(q_2, 0, L)$	$(q_2, 1, L)$
q_2	$(q_3, 0, L)$	$(q_1, 0, R)$	$(q_2, 0, R)$
q_3	—	—	—

a vstupní slovo $w = 01$ na instanci MPCP.

seznam A	seznam B	zdroj
$q_1 0$	$1 q_2$	$z \delta(q_1, 0) = (q_2, 1, R)$
$0 q_1 1$	$q_2 0 0$	$z \delta(q_1, 1) = (q_2, 0, L)$
$1 q_1 1$	$q_2 1 0$	$z \delta(q_1, 1) = (q_2, 0, L)$
$0 q_1 \#$	$q_2 0 1 \#$	$z \delta(q_1, B) = (q_2, 1, L)$
$1 q_1 \#$	$q_2 1 1 \#$	$z \delta(q_1, B) = (q_2, 1, L)$
$0 q_2 0$	$q_3 0 0$	$z \delta(q_2, 0) = (q_3, 0, L)$
$1 q_2 0$	$q_3 1 0$	$z \delta(q_2, 0) = (q_3, 0, L)$
$q_2 1$	$0 q_1$	$z \delta(q_2, 1) = (q_1, 0, R)$
$q_2 \#$	$0 q_2 \#$	$z \delta(q_2, B) = (q_2, 0, R)$

Seznam dvojic bez B symbolu (ve dvou tabulkách)

seznam A	seznam B
#	$\# q_1 0 1 \#$
0	0
1	1
#	#
$0 q_3 0$	q_3
$0 q_3 1$	q_3
$1 q_3 0$	q_3
$1 q_3 1$	q_3
$0 q_3$	q_3
$1 q_3$	q_3
$q_3 0$	q_3
$q_3 1$	q_3
$q_3 \# \#$	#

MPCP simulace TM

seznam A	seznam B	zdroj
$q_1 0$	$1 q_2$	$z \delta(q_1, 0) = (q_2, 1, R)$
$0 q_1 1$	$q_2 0 0$	$z \delta(q_1, 1) = (q_2, 0, L)$
$1 q_1 1$	$q_2 1 0$	$z \delta(q_1, 1) = (q_2, 0, L)$
$0 q_1 \#$	$q_2 0 1 \#$	$z \delta(q_1, B) = (q_2, 1, L)$
$1 q_1 \#$	$q_2 1 1 \#$	$z \delta(q_1, B) = (q_2, 1, L)$
$0 q_2 0$	$q_3 0 0$	$z \delta(q_2, 0) = (q_3, 0, L)$
$1 q_2 0$	$q_3 1 0$	$z \delta(q_2, 0) = (q_3, 0, L)$
$q_2 1$	$0 q_1$	$z \delta(q_2, 1) = (q_1, 0, R)$
$q_2 \#$	$0 q_2 \#$	$z \delta(q_2, B) = (q_2, 0, R)$

- M přijímá posloupností
 $q_1 0 1 \vdash 1 q_2 1 \vdash 1 0 q_1 \vdash 1 q_2 0 1 \vdash q_3 1 0 1$.

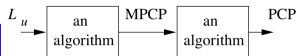
A: $\# q_1 0 1 \# 1 q_2 1 \# 1 0 q_1 \# 1 q_2 0 1 \# q_3 1 0 1 \# q_3 0 1 \# q_3 1 \# q_3 \# \#$

B: $\# q_1 0 1 \# 1 q_2 1 \# 1 0 q_1 \# 1 q_2 0 1 \# q_3 1 0 1 \# q_3 0 1 \# q_3 1 \# q_3 \# \#$.

seznam A	seznam B
$\#$	$\# q_1 0 1 \#$
0	0
1	1
$\#$	$\#$
$0 q_3 0$	q_3
$0 q_3 1$	q_3
$1 q_3 0$	q_3
$1 q_3 1$	q_3
$0 q_3$	q_3
$1 q_3$	q_3
$q_3 0$	q_3
$q_3 1$	q_3
$q_3 \# \#$	$\#$

PCP je algoritmicky nerozhodnutelný

Theorem 13.4 (PCP je algoritmicky nerozhodnutelný)

Postův korespondenční problém PCP je algoritmicky nerozhodnutelný.

Proof.

Předchozí algoritmus redukuje L_u na MPCP. Chceme dokázat:

- M přijímá w právě když zkonstruovaný PCP má iniciální řešení.
- ⇐ Pokud $w \in L(M)$, začneme iniciálním párem a simulujeme výpočet M na w .
- ⇒ Máme-li iniciální řešení PCP, odpovídá přijímajícímu výpočtu M nad w .
- MPCP musí začít první dvojicí.
  - Dokud $q \notin F$, mazací pravidla se nepoužijí.
  - Pokud $q \notin F$, částečné řešení je tvaru:
$$\begin{array}{l} A:x \\ B:xy \end{array}, \text{ t.j. } B \text{ je delší než } A$$
  - tedy musel skončit v přijímajícím stavu.

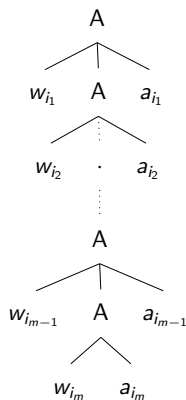

Pro bezkontextové jazyky je algoritmicky rozhodnutelné

- zda dané slovo patří či nepatří do jazyka
  - prázdné slovo zvlášť
  - pak algoritmus CYK
  - nebo otestovat všechny derivace s $2|w| - 1$ pravidly,
- zda je jazyk prázdný
  - algoritmus redukce gramatiky (ne-nenerujících a nedosažitelných), zjistíme, zda lze z S generovat terminální slovo

Theorem 13.5

Je algoritmicky nerozhodnutelné, zda je bezkontextová gramatika víceznačná.

Mějme instanci PCP ($A = w_1, w_2, \dots, w_k, B = x_1, x_2, \dots, x_k$), množinu indexů $a_1, a_2, \dots, a_k \in N$ a tři gramatiky G_A, G_B, G_{AB} :

$$G_A \quad A \rightarrow w_1 A a_1 | w_2 A a_2 | \dots | w_k A a_k | w_1 a_1 | w_2 a_2 | \dots | w_k a_k$$

$$G_B \quad B \rightarrow x_1 B a_1 | x_2 B a_2 | \dots | x_k B a_k | x_1 a_1 | x_2 a_2 | \dots | x_k a_k$$

$$G_{AB} \quad \{S \rightarrow A | B\} \cup G_A \cup G_B.$$

Gramatika G_{AB} je víceznačná právě když instance (A, B) PCP má řešení.

- Každé slovo v G_A má jednoznačnou derivaci (danou a_i vpravo). Podobně pro B .

Theorem 13.6

Mějme G_1, G_2 bezkontextové gramatiky, R regulární výraz. Následující problémy jsou algoritmicky nerozhodnutelné:

- 1 Je $L(G_1) \cap L(G_2) = \emptyset$?
- 2 Je $L(G_1) = T^*$ pro nějakou abecedu T ?
- 3 Je $L(G_1) = L(G_2)$?
- 4 Je $L(G_1) = L(R)$?
- 5 Je $L(G_1) \subseteq L(G_2)$?
- 6 Je $L(R) \subseteq L(G_1)$?

Průnik $L(G_1) \cap L(G_2) = \emptyset$

Proof: 1 $L(G_1) \cap L(G_2) = \emptyset$

Převédeme PKP na (1)

- zvolíme nové terminály $\{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ pro kódy indexů

$$G_1 \quad A \rightarrow w_1 A a_1 | w_2 A a_2 | \dots | w_k A a_k | \\ w_1 a_1 | w_2 a_2 | \dots | w_k a_k$$

$$G_2 \quad B \rightarrow x_1 B a_1 | x_2 B a_2 | \dots | x_k B a_k | \\ x_1 a_1 | x_2 a_2 | \dots | x_k a_k$$

- PKP má řešení právě když $L(G_1) \cap L(G_2) \neq \emptyset$
- první část se musí rovnat, druhá (a_i) zajišťuje stejné pořadí.

Vše $L(G) = T^*$

Proof: $2 L(G) = T^*$

Převédeme PKP na (2):

- zvolíme nové terminály $\{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ pro kódy indexů
$$\begin{array}{lcl} G_1 & A \rightarrow & w_1 A a_1 | w_2 A a_2 | \dots | w_k A a_k | \\ & & w_1 a_1 | w_2 a_2 | \dots | w_k a_k \\ G_2 & B \rightarrow & x_1 B a_1 | x_2 B a_2 | \dots | x_k B a_k | \\ & & x_1 a_1 | x_2 a_2 | \dots | x_k a_k \end{array}$$
- jazyky $L(G_1), L(G_2)$ jsou deterministické,
- tedy $\overline{L(G_1)}, \overline{L(G_2)}$ jsou deterministické CFL a $\overline{L(G_1)} \cup \overline{L(G_2)}$ je CFL
- máme CFG G gramatiku s $L(G) = \overline{L(G_1)} \cup \overline{L(G_2)}$
- PKP má řešení $\Leftrightarrow L(G_1) \cap L(G_2) \neq \emptyset \Leftrightarrow L(G) = \overline{L(G_1)} \cup \overline{L(G_2)} \neq \Sigma^*$

- Poznámka: $L(G) = \emptyset$ je algoritmicky rozhodnutelné.
- CFL nejsou uzavřené na doplněk, pouze deterministické CFL ano.

Proof: 3-6

Je $L(G_1) = L(G_2)$?   Důkaz: ať G_1 generuje Σ^*

Je $L(G_1) = L(R)$?   Důkaz: za R zvolíme Σ^*

Je $L(G_1) \subseteq L(G_2)$?   Důkaz: ať G_1 generuje Σ^*

Je $L(R) \subseteq L(G_1)$?   Důkaz: za R zvolíme Σ^*

- Poznámka: $L(G) \subseteq L(R)$ je algoritmicky rozhodnutelné

$L(G) \subseteq L(R) \Leftrightarrow L(G) \cap \overline{L(R)} = \emptyset$ a zároveň $(L(G) \cap \overline{L(R)})$ je CFL
(uzavřenost operací)

Popis nekonečných objektů konečnými prostředky

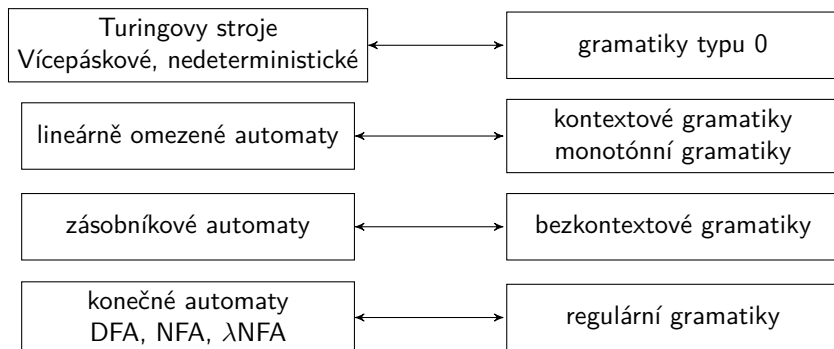
- regulární jazyky
  - konečné automaty (NRA, 2FA)
  - Nerode (rozklad), Kleene (elementární operace), pumpování
- bezkontextové jazyky
  - zásobníkové automaty ($DPDA \neq PDA$)
  - pumpování
- kontextové jazyky
  - lineárně omezené automaty
  - monotonie
- rekurzivně spočetné jazyky
  - Turingovy stroje
  - algoritmická nerozhodnutelnost

použití nejen pro práci s jazyky.

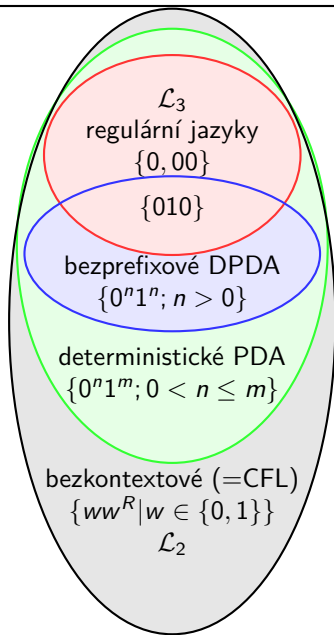
Přehled kapitol

- 1 Úvod, Iterační lemma pro reg. jazyky
- 2 Redukovaný DFA a ekvivalence automatů, stavů
- 3 Regulární výrazy, Kleeneova věta, Operace zachovávající regularitu
- 4 Substituce, Homomorfismus
- 5 Dvousměrné FA, Mealy a Moore stroje
- 6 Gramatiky, Chomského hierarchie, víceznačnost
- 7 Zásobníkové automaty
- 8 Chomského NF, Pumping Lemma pro CFL
- 9 CYK – náležení do CFL, Deterministické PDA
- 10 Uzávěrové vlastnosti, Dykovy jazyky, Greibachové NF
- 11 Turingův stroj, rozšíření
- 12 Lineárně omezené automaty, Univerzální TM, Diagonální jazyk
- 13 Nerozhodnutelné problémy, Postův korespondenční p.

Automaty a gramatiky – Shrnutí přednášky

Automaty a gramatiky – Chomského hierarchie

kontextové (=CL)

$$\mathcal{L}_1$$

$$\{a^i b^j c^i | i = 0, 1, \dots\}$$

$$\{ww | w \in \{0, 1\}^*\}$$

rekurzivně
spočetné

$$\mathcal{L}_0$$

$$L_u = \{(M, w);$$

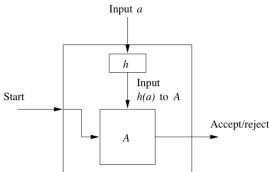
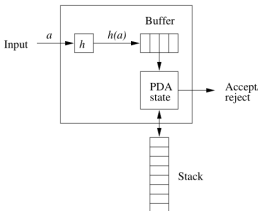
$$\text{TM } M \text{ přijímá } w\}$$

$$L_d = \{w; \text{ TM s kódem } w \text{ nepřijímá vstup } w\}$$

- Pojmy z Figure 1, jazyk rozpoznávaný automatem, generovaný gramatikou, a definice k tomu nutné.
- regulární výrazy, vztah k regulárním jazykům
- CFG, CFL: derivační strom, jednoznačnost/víceznačnost gramatiky a CFL jazyka, Chomského normální tvar gramatiky
- deterministické a nedeterministické zásobníkové automaty $PDA, L(P), N(P)$, bezprefixové jazyky
- rekurzivní a rekurzivně spočetné jazyky, Diagonální jazyk $L_d = \{w; TM \text{ s kódem } w \text{ nepřijímá vstup } w\}$, Univerzální jazyk (Univerzální Turingův stroj), Postův korespondenční problém a nerozhodnutelné problémy pro CFG.

- Mihyll–Nerodova věta, Pumping lemma pro regulární jazyky, Pumping lemma pro bezkontextové jazyky, Kleeneho věta (algebraická definice regulárních jazyků)
- vztahy pojmů ve Figure 1, i v rámci rámečku, i různých rámečků
- uzávěrové vlastnosti – důkaz ANO, protipříklad NE k Tabulce níže, uzávěrové vlastnosti regulárních a CFL jazyků na řetězcové operace.

Uzávěrové vlastnosti

jazyk	regulární (RL)	bezkontextové	deterministické CFL
sjednocení průnik	$F = F_1 \times Q_2 \cup Q_1 \times F_2$ $F = F_1 \times F_2$	$S \rightarrow S_1 S_2$ $L = \{0^n 1^n 2^n n \geq 1\} =$ $= \{0^n 1^n 2^i n, i \geq 1\} \cap \{0^i 1^n 2^n n, i \geq 1\}$	$A \cap B = \overline{\overline{A} \cup \overline{B}}$
$\cap$ s RL doplňěk homom.	$F = F_1 \times F_2$ $F = Q_1 - F_1$ Kleene + elem. jazyky + uz.	$F = F_1 \times F_2$ $A \cap B = \overline{\overline{A} \cup \overline{B}}$ a nahrad' S_a	$F = F_1 \times F_2$ $F = Q_1 - F_1, Z_0, \text{ cykly}$ $h(0) = h(1) = 0$ cca. $\cup$
inv. hom.			

- Dosažitelné stavy konečného automatu (FA), Rozlišitelné a ekvivalentní stavy FA, Ekvivalence FA, Nalezení reduktu DFA, Podmnožinová konstrukce z NFA
- Odstranění ne—generujících a ne—dosažitelných symbolů CFG gramatiky, Eliminace λ pravidel CFG, Převod CFG na gramatiku v Chomského normální formě, CYK (slovo v CFL).